

1 | 2019

SLPř

Slovanský přehled

Slavonic Review

Ročník 105 / Založen 1898

1 | 2019

Slovanský přehled

*Časopis pro dějiny střední, východní
a jihovýchodní Evropy*

Slavonic Review

*Journal for the History of Central, Eastern
and Southeastern Europe*

Ročník 105 / Založen 1898

Upozornění redakce / Notice of the Editorial Board:

Redakční rada neodpovídá za obsahovou náplň jednotlivých příspěvků a také za jazykovou a stylistickou úroveň článků otištěných v cizích jazycích.

The views expressed herein are those of the authors and are not necessarily shared by the Editorial Board. The authors are responsible for language in case of articles printed in foreign languages.

Od roku 2009 jsou abstrakty článků *Slovanského přehledu* uveřejňovány v databázi The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH) – <http://cejsh.icm.edu.pl> společně se jménem autora, adresou zaměstnavatele a e-mailovou adresou. Časopis je také registrován v databázi European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS) a v rámci Seznamu recenzovaných neimpaktovaných časopisů vydávaných v České republice.

Since 2009, all abstracts of *Slovanský přehled* are published in The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH) – <http://cejsh.icm.edu.pl/>, along with the author's name, institutional affiliation, address and e-mail. *Slovanský přehled* is also registered in European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS).

OBSAH | CONTENTS | СОДЕРЖАНИЕ

Studie | Studies | Статьи

VORÁČEK Emil

Nesplněná očekávání západní levice. Konference tří internacionál
v Berlíně 1922

7

*The Unfulfilled Expectations of the Western Left: The Conference
of the Three Internationals in Berlin 1922*

ВОРАЧЕК ЭМИЛЬ

Несбывшиеся ожидания западных левых. Конференция трех
интернационалов 1922 в Берлине

PETRÁŠ René

Ohlas sovětského řešení národnostní otázky v meziválečném
Československu

35

*The Response of the Soviet Solution of the National Question in Interwar
Czechoslovakia*

ПЕТРАШ Рене

Отзвуки советского решения национального вопроса в межвоенной
Чехословакии

DOMACHOWSKA Agata B.

The Attitude of Poland and Polish Society toward the 1999 Kosovo
Refugees

49

ДОМАХОВСКА Агата Б.

Отношение Польши и польского общества к беженцам из Косова
в 1999 г.

ŽÍLA Ondřej

Mezi bratrstvím a jednotou a nacionalismem: Národní klíč v socialistické a daytonské Bosně a Hercegovině

65

Between Brotherhood and Unity and Nationalism: The National Key in Socialist and Post-Dayton Bosnia and Hercegovina

ЖИЛА Ондřej

Между братством и единством и национализмом: Национальное устройство в социалистической и «дейтонской» Боснии и Герцеговине

Materiály a dokumenty | Contributions and documents | Материалы и документы

KOVALJOV Michail – AFIANI Vitalij

Archivní dědictví Antonije Florovského: o historii formování a perspektivách studia

87

The Archival Legacy of Anthony Florovsky: On the History of Formation and Proposals for Further Study

КОВАЛЕВ Михаил — АФИАНИ Виталий

Архивное наследие Антония Флоровского: о истории формирования и перспективах исследования

Recenze | Reviews | Рецензии

Bogumił GROTT – Olgierd GROTT (ed.), Przedhitlerowskie korzenie nazizmu czyli dusza niemiecka w świetle filozofii i religioznawstwa (Rafał Łętocha)

105

Jiří FRIEDL – Tomasz JUREK – Miloš ŘEZNÍK – Martin WIHODA, Dějiny Polska (Piotr Pałys)

109

Tadeusz RUZIKOWSKI (ed.), Pion walki z podziemiem niepodległościowym RBP/MBP 1944–1954, (Adam Zítek)

113

Monika KOKALJ KOČEVAR, Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske v letih 1943–1945 (Milan Sovilj)	116
Argyro KARTSONAKI, Breaking Away: Kosovo's Unilateral Secession (Mihail Ceropita)	124
Roger BOYES – Suzy JAGGER, New State, Modern Statesman: Hashim Thaçi – A Biography (Mihail Ceropita)	129
Petr KALETA, Lužičtí Srbové v lidové sněmovně: nástin politického života v srbské Lužici v době NDR (Jan Krajčirovič)	131
Jiří NĚMEC, Eduard Winter 1896–1982. Zpráva o originalitě a přizpůsobení se sudetoněmeckého historika (Jaroslav Šebek)	134

Zprávy | Notices | Сообщения

139

**Zprávy z vědeckého života | Reports from the scholarly life | Сообщения
из научной жизни**

Mezinárodní kongres slavistů v Bělehradě <i>International Congress of Slavists in Belgrade</i> (Ladislav Hladký) <i>Международный конгресс славистов в Белграде</i> (Ладислав Гладки)	147
Čtrnáctý ročník pražské Konference mladých slavistů <i>The Fourteenth Annual Prague Conference of Young Slavic Scholars</i> (Marek Příhoda) <i>Четырнадцатый год пражской Конференции молодых славистов</i> (Марек Пршигода)	149

Mezinárodní vědecká konference Společná historie? Padesát let zkušeností Poláků, Čechů a Slováků v podmínkách nezávislosti, okupace a totalitárních režimů, Vratislav 4. – 5. října 2018

155

The international scholarly conference “Mutual History? Fifty Years of the Experiences of Poles, Czechs, and Slovaks, and the Conditions of Independence, Occupation and Totalitarian Regimes”, Wrocław, 4 – 5 October 2018

(Jiří Friedl)

Международная научная конференция Общая история? Пятьдесят лет опыта поляков, чехов и словаков в условиях независимости, оккупации и тоталитарных режимов, Вратислав 4-го и 5-го октября 2018 г.

(Иржи Фридл)

STUDIE

Nesplněná očekávání západní levice. Konference tří internacionál v Berlíně 1922

EMIL VORÁČEK

Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

The Unfulfilled Expectations of the Western Left: The Conference of the Three Internationals in Berlin 1922

The aim of this study is to evaluate the brief stage of attempts by western European socialist movements to establish cooperation with the Moscow-based Communist International, which since its inception had also been a tool for Soviet foreign policy. In the beginning of the 1920s, a period with an unstable political situation in many of the Central European countries, these efforts may have played a significant role in the future development of the Versailles system. For Soviet foreign policy at the time was oriented against the Versailles system and at the same time they were attempting to surmount the barrier for commercial and economic cooperation with the industrially-developed West. The accessibility of western markets was essential for the renewal of the Soviet economy, which was in a state of chaos after the First World War and the bloody civil war. Moscow therefore purposefully exploited every possible channel for improving its position while at the same time still declaring its orientation towards worldwide socialist revolution. The leadership of the Soviet state was not very invested in cooperation with Western socialist; on the contrary, the political trials in Soviet Russia led to the toughening of repressive measures against ideological opponents.

And it is for this reason, among others, that for central European countries it was important to be well informed about Soviet intelligence activities, and by extension also about the activities of the Comintern.

Key words: Comintern, Socialist International, II ½ International, Commission of Nine, Soviet foreign policy

Před rokem 1914 nebyl ani jediný socialistický politik v Evropě členem vlády s podporou své politické strany. Slovy britského historika Donalda Sassoon: „Evropská levice stála neposkvrněná ve své radikální opozici vůči vládám buržoazního světa, byť v některých případech, jako v Británii, docházelo k dohodám ve volební a parlamentní taktice.“¹ Tuto situaci změnila od základů Velká válka, kdy se změnila politická mapa světa a rozpadla hned čtyři dřívější impéria. Politická podpora vlád socialisty za války přinesla legitimizaci těchto stran, ovšem na úkor morální a ideologické destrukce II. (Socialistické) internacionály. První salvy nové zničující války na konci července 1914 znamenaly vlastně její konec v původním pojetí. Socialistické strany, s výjimkami jednotlivců v jejich řadách, podporovaly vlastní vlády a znovu se ocitly ve znepřátelených táborech.

Rok před závěrem Velké války se na východě Evropy, na troskách ruského impéria a neúspěšného pokusu o budování demokratického Ruska, jež vzešlo z únorové revoluce, vynořila politická síla, která v říjnu 1917 dobyla moc ve jménu radikální doktríny, odvolávající se na marxismus. Vznik sovětského Ruska vyvolal v Evropě obrovské naděje jednotlivých socialistických hnutí, jejichž radikální části se politicky posunovaly směrem k extrémnímu programu ruských bolševiků. Názorové rozdíly mezi nimi byly však těžko překročitelné.

Vůdce ruských bolševiků Vladimír Iljič Uljanov (Lenin) se za války často vracel k myšlence vytvořit náhradu za II. internacionálu, která by však byla budována na zcela jiných ideologických postulátech. Tuto myšlenku neopustil ani po podepsání pro bolševickou vládu potupného brestskeho míru v březnu 1918. Mezinárodní izolace sovětského Ruska, praktická nemožnost komunikace se západními socialistickými hnutími, krutá občanská válka rudých proti bílým, jež řadu měsíců nevyznívala pro bolševiky dobře, zabránily svolání ustavujícího kongresu nové organizace. Když ještě hřměla děla na frontách Velké války, rozhodlo 28. září 1918 politbyro Ruské komunistické strany (bolševiků) na zasedání pod vedením Jakova

1 Donald SASSOON, *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century*, London / New York 2010, s. 27.

Michajloviče Sverdlova o svolání mezinárodního sjezdu komunistů a současně o oslovení „všech velkých socialistických stran, které stojí na půdě naší platformy“,² aby se připravil mezinárodní kongres komunistů. Lenin nebyl přítomen, léčil se tehdy v Gorkách ze zranění po neúspěšném atentátu, který byl na něj spáchán 30. srpna 1918 v Moskvě. Na brzké uspořádání kongresu přesto velice naléhal. Pod vedením Sverdlova byla ustavena malá organizační skupina, která se věnovala praktické přípravě kongresu.³ Po skončení rekonvalescence a návratu do praktické politiky Lenin usiloval o to, aby rozhodujícím kritériem pro výběr delegátů byl solidární postoj k ruské bolševické revoluci. Lenin formuloval řadu podmínek, které delegáti museli splnit, což velice omezovalo výběr. Na druhé straně si uvědomoval, že bude muset přistupovat na určitou míru kompromisu⁴ mezi vlastními názory a teoretickými koncepcemi a pohledy západoevropských vůdců socialistických stran. Organizačně přípravu ustavení mezinárodní organizace komunistických stran zastřešoval lidový komisariát zahraničí. V dopisu lidovému komisaři zahraničí Georgiji Vasiljeviči Čičerinovi Lenin požadoval, aby pozvané skupiny byly „pro socialistickou revoluci ‚nyní‘ a ‚pro‘ diktaturu proletariátu; 3. ‚zásadně‘ pro ‚sovětskou moc‘ a proti ‚omezování‘ naší práce buržoazním parlamentarismem [...]“.⁵ Problémy komunikace se západoevropskými stranami byly těžko překonatelné, takže nakonec se ze zahraničí podařilo dorazit pouze Hugo Eberleinovi z Berlína (Komunistická strana Německa) a Karlu Steinhardtovi z Vídně (Komunistická strana Rakouska). Všichni ostatní delegáti byli vybráni z osob, které pobývaly v sovětském Rusku, včetně Čecha Jaroslava Handlíře.

2 Władisław HEDELER - Alexander VATLIN (Hg.), *Die Weltpartei aus Moskau. Der Gründungskongress der Kommunistische Internationale 1919. Protokoll und neue Dokumente*, Berlin 2008, s. XX.

3 Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialno-političeskoj istorii, Moskva (dále RGASPI), f. 17, op. 84, d. 1. 28. 9. 1918.

4 V řadě prací, které byly věnovány vzniku Třetí internacionály, si dosud podržela význam publikace českých autorů: Miloš HÁJEK – Hana MEJDROVÁ, *Vznik Třetí internacionály*, Praha 2000. Původní text byl dokončen v roce 1976, ve velice skromných podmínkách a bez možnosti přístupu k nepřístupným archivním fondům. Její autoři, vyhození z vědeckých ústavů byli schopni sepsat práci, která byla zcela na úrovni tehdejšího výzkumu. Mezitím po roce 1991 zpřístupněné archivní fondy, včetně fondu 495 (Kominterny) v moskevském Ruském státním archivu sociálně-politických dějin (Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialno-političeskoj istorii, RGASPI) potvrzují jejich pečlivou rekonstrukci vzniku Kominterny a jeho souvislostí. Úvod knihy obsahuje stručný přehled stavu výzkumu. Nejnověji srov. Alexander VATLIN, *Die Komintern, Gründung, Programmatik, Akteure*, Berlin 2009.

5 V. I. LENIN, *Sebrané spisy*, d. 42, Praha 1989, s. 104.

Když byla 4. března 1919 v Moskvě, v Mitrofanovském sále Kremlu, vyhlášena Komunistická (III.) internacionála, oznamovala začátek nové historické éry a její tvůrci ji vnímali jako začátek budoucí světové vlády.⁶ „Patos prvních výzev Kominterny, asketický životní způsob a mučednická smrt řady bojovníků, první hodiny vyvolávaly asociace s počátečními roky křesťanství.“⁷ Tato srovnání sice nebyla účastníkům ustavujícího kongresu ani členům nového hnutí nikterak cizí, přesto přicházeli s podstatně šířeji pojatým teoretickým arsenálem marxismu, který ruští bolševici v čele s Leninem mezitím adaptovali pro geopolitický prostor Ruska. Někteří šli ještě dále: Pro ně byla Kominternu již „generálním štábem světové proletářské revoluce“. Sám chladnokrevně uvažující Lenin na zasedání Všeruského Ústředního výkonného výboru 22. října 1918 neváhal veřejně vyhlásit, že se „bolševismus stal světovou teorií a taktikou mezinárodního proletariátu“.⁸

Ruská bolševická revoluce, jež proběhla v říjnu 1917, rezonovala kromě Německa a Francie zejména ve španělské společnosti, mimořádně mezi anarchosyndikalisty, kteří v průběhu Velké války ovládli tamní odborové hnutí. Přihlásili se k ní, silně s ní sympatizovali, mj. v naději, že navazuje na myšlenky ruského anarchisty Michaila Bakunina z poloviny 19. století. Podporu vyjadřovali španělští anarchosyndikalisté i nově ustavené Komunistické Internacionále (dále Kominterně). Podpora však nebyla zdaleka jednoznačná. Když v březnu 1919 ruští bolševici ohlásili ustavení Komunistické internacionály, považovala řada vlivných západoevropských anarchistů toto nové mezinárodní sdružení za těžiště nejen pro radikální levé křídlo dřívější sociální demokracie, ale i pro libertariány, umožňující na základě revolučních principů historické smíření mezi Karlem Marxem a Michaiilem Bakuninem. Připojení ke Kominterně vyhlásil mj. i francouzský Výbor sociální ochrany Rogera Perika, který se na jaře 1919 přejmenoval na Komunistickou stranu a později na Komunistickou federaci rad, obdobně jako i italská socialistická strana, a dokonce „dočasně“ (s očekáváním svolání kongresu ve Španělsku „skutečné internacionály pracujících“) též španělská Národní konfederace práce (National Confe-

6 M. HÁJEK – H. MEJDROVÁ, *Vznik Třetí internacionály*, s. 97.

7 Wladislaw HEDELER – Alexander VATLIN (Hgs.), *Die Weltpartei aus Moskau. Der Gründungskongress der Kommunistische Internationale 1919. Protokoll und neue Dokumente*, Berlin 2008, s. XI.

8 V. I. LENIN, *Vybrané spisy v pěti svazcích*, Praha 1974. Projev na společném zasedání VÚVV, moskevského sovětu, moskevských závodních výborů a odborových svazů, 22. 10. 1918, s. 181–196, zde s. 183.

deracion del Trabajadores).⁹ Někteří anarchisté nicméně vystoupili s ostrou kritikou bolševismu a jeho diktatury. Mezi nimi byl i Ital Luigi Fabbri a Němec Rudolf Rokker. Obdobně i švédští revoluční syndikalisté vyjadřovali pochyby o tom, že by bolševici přetrhali vazby s centralizujícím sociál-demokratismem. Jednalo se tedy o výraznou kritiku zleva. V řadách německého odborového sdružení Svobodné unie německých dělníků (Freie Union Arbeiter Deutschlands, FAUD) převládalo ještě na jaře 1919 mínění, že uznání nestranické „diktatury proletariátu“ realizovaného v Sovětech je prospěšné jako protiváha parlamentní činnosti, byť se současně tvrdilo, že socializaci mohou provést pouze revoluční odbory. Ve hnutí FAUD byla v té době řada členů teprve nedávno založené Komunistické strany Německa.¹⁰

V období krátce po ustavení Kominterny docházelo k řadě neúspěšných pokusů ruských bolševiků o navázání kontaktů a spolupráce se západními socialistickými stranami. Současně putovali emisáři Kominterny do západní Evropy, v přísné konspiraci, s úkoly pro jednotlivé národní sekce Kominterny. Vzájemné kontakty, resp. snaha o určitou spolupráci se staly intenzivnějšími teprve, když se západní spojenci dohodli na ukončení hospodářské blokády sovětského Ruska počátkem roku 1921. Přesto byla otázka hospodářské situace v Evropě, vztahu zemí Dohody k bolševickému Rusku i nadále vážným problémem, což vedlo k přípravě evropské konference, která by se tímto tématem zabývala. Konference se měla zúčastnit též delegace sovětského Ruska. Pro evropská socialistická hnutí to vedlo k zintenzivnění diskusí o překonání vzájemného hašteření a zasednutí ke společnému jednacímu stolu.

Na konferenci konané ve Vídni 22.–27. února 1922 se vedení Mezinárodního dělnického sdružení socialistických stran (Internationale Arbeitsgemeinschaft sozialistischen Parteien, IASP), jinak Karlem Radkem posměšně nazývané jako „2 ½ internacionála“, rozhodlo přijmout návrhy výkonného výboru Kominterny v dopisu tajemníkovi IASP Friedrichu Adlerovi ze dne 12. prosince 1921. Navrhla uspořádání vrcholné schůzky mezinárodních organizací dělnického hnutí a obnovení návrhů Moskvy na uspořádání dvou konferencí: jednak konferenci Internacionály a poté i konferenci komunistických stran západních států k otázce reparací. Tento návrh plně odpovídal tehdejšímu přání exekutivy Kominterny (Exekutivnyj Komitet Kommunističeskogo Internacionala, EKI) v Moskvě a Komunistické stra-

9 M. D. SCHNEIDER, *Revolutionärer Syndikalismus und Bolschewismus*, Erlangen 1974, s. 116–134.

10 Vádimi DAMJE, *Zabytyj Internacional. Meždunarodnoje anarcho-sindikastskoje dviženije meždú dvumja mirevymi vojnami*, d. 1, Moskva 2006, s. 242.

ny Německa (Kommunistische Partei Deutschlands, KPD), aby se v Berlíně uspořádala konference všech existujících Internacionál. Kominternu a 2 ½ internacionál se shodovaly v záměru uspořádat světový kongres v době, kdy se měla konat konference evropských mocností v Janově. Vedení II. (Socialistické) internacionály též souhlasilo. Jediné odmítnutí přišlo z Amsterodamského odborového svazu, jenž odmítl zasednout ke stejnému stolu se zástupci Rudého odborového svazu, který obvinil z toho, že chtěl dosáhnout roztržky v jeho řadách.

Radikální levice z pohledu policejních orgánů středoevropských států

Sílicí aktivita komunistického hnutí na počátku 20. let vedla v dosud nestabilních evropských státech k potřebě rostoucí součinnosti policejních složek jednotlivých zemí. Politická a organizační práce a také výstavba čerstvě vzniklých komunistických stran se nicméně nutně lišila. Nelze zapomenout, že zatímco v řadě zemí jiho-východní Evropy, a např. také v Polsku, byly komunistické strany zakázány a působily ilegálně, ve výmarském Německu a Československu (hovoříme-li o střední Evropě) působily legálně. V meziválečné Československé republice nebyla komunistická strana nikdy trvale zakázána, i když její činnost zejména počátkem 30. let byla ostře protistátně orientována, včetně označování republiky za „sociálně fašistický stát“. Vedoucí představitelé státu se vyjadřovali ve vztahu k sovětskému Rusku s kritickým pochopením. T. G. Masaryk náležel mezi ty evropské politiky, kteří v okamžicích kritických pro tento stát neváhali podpořit výzvu „pomoci hladovějícímu Rusku“ a na počátku 20. let doporučoval uznat nový ruský stát a pomáhat mu tak, aby „se mohl otevřít Evropě a demokracii“.¹¹

Policejní sledování aktivistů Kominterny, majících oporu v činnosti jejich sekcí (jednotlivých komunistických stran), nebylo vůbec jednoduché, neboť vzhledem k postupnému přesouvání příslušníků poražených bílých armád a dalších uprchlíků do emigrace na Západ docházelo k silným migracím příslušníků bývalého ruského impéria, které bylo složité monitorovat. Naopak pro nové, ale rychle rostoucí sovětské bezpečnostní orgány nebylo problémem do tohoto proudu za-
komponovat „své lidi“, resp. vzhledem k často těžkým životním poměrům v emigraci získávat spolupracovníky mezi emigranty. Kromě toho také pro sovětskou

11 Blíže srov. Alain SOUBIGOU, *Tomáš Garrigue Masaryk*, Praha 2004, s. 335. Dále srov. T. G. MASARYK, *Pomoc Rusku Evropou a Amerikou*, in: V. Olivová (ed.), T. G. Masaryk a E. Beneš, *Otevřít Rusko Evropě, dvě statě k ruské otázce roku 1922*, Praha 1992.

vládu, resp. pro Kominternu, v Evropě aktivně působil velký počet levicově orientovaných osob, které spatřovaly v sovětském Rusku naději pro budoucnost a sociálně spravedlivý svět a pracovaly pro ně z upřímného přesvědčení. Tím spíše, že tito lidé měli za sebou hrůzné zážitky z první světové války. Ruská emigrace byla velice různorodá, vztahy v ní nebyly nikdy jednoduché. Zejména mezi ruskou monarchistickou emigrací existovaly velice silné představy o přípravě nové intervence proti bolševickému režimu. Vznikla celá řada hnutí, která však byla od prvních měsíců infiltrována pracovníky sovětské OGPU (Objediňonnoje gosudarstvennoje političeskoje upravlenije). Mj. se to týkalo např. eurasijského hnutí, které vzniklo v Československu. Lze říci, že situace, kdy se Československo, a zejména Praha, staly důležitou křižovatkou aktivistů Kominterny putujících Evropou, nebyla pro československé bezpečnostní složky nijak jednoduchá.

Nutně tedy docházelo k intenzivní výměně informací mezi policejními složkami jednotlivých evropských států, možná až překvapivě silné. Ne vždy však spolupráce probíhala ke spokojenosti zainteresovaných stran. Ve zprávách, které přicházely do kanceláře prezidenta T. G. Masaryka, můžeme zaznamenat stížnosti československých protišpionážních orgánů na neschopnost zahraničních, zejména francouzských, kolegů při zhodnocení informací, které jim byly zasílány.¹² K efektivní výměně informací docházelo i mezi policejními orgány Československa a tzv. výmarského Německa. Německý Říšský komisariát pro dozor nad veřejným pořádkem (Reichskommissariat für die Überwachung der öffentlichen Ordnung) měl podle zpráv československého ministerstva vnitra uzavřeny dohody o spolupráci s rakouskou a švýcarskou policií a rovněž i s dalšími státy a jejich bezpečnostními složkami. Československé policejní úřady si vyměňovaly informace také s rumunskými policejními orgány.

V meziválečném Československu se sledováním státu nebezpečných hnutí zabýval v letech 1918–1919 propagační odbor ministerstva vnitra. De facto se jednalo o kontrarozvědku. V následujícím období 1919–1923 její funkci převzalo oddělení „N“ ministerstva vnitra. V období zhruba 1923–1937 se těmto otázkám věnovala zpravodajská ústředna Policejního ředitelství v Praze, což byla vlastně celostátní civilní kontrarozvědku. V případě Ministerstva národní obrany ČSR byla situace jednodušší, nedocházelo zde k tak četným změnám v názvech a struktuře. Roli rozvědky i kontrarozvědky plnilo druhé oddělení hlavního štábu, které se dě-

12 Archiv kanceláře prezidenta republiky, Praha (dále AKPR), T 1921, složka T 22/21, I., fol. T 75/21. Podrobnější rozklad ve zmiňované práci Alaina SOUBIGOU, *Tomáš Garrigue Masaryk*, s. 338–340.

lilo na skupinu ofenzivní a skupinu obranného zpravodajství, ale obě složky vystupovaly pod jednou hlavičkou a vedl je přednosta druhého oddělení.¹³

Velice intenzivní byla spolupráce mj. s německou policií, což vyplývá ze souhrnů policejních zpráv Ministerstva vnitra ČSR. Při návštěvě vysokého československého policejního představitele v Berlíně počátkem roku 1920 byla podepsána dohoda o spolupráci. Sjednaná spolupráce pak trvala až do nástupu nacistů k moci.¹⁴ „Bylo smluveno, že v záležitostech týkajících se bolševismu zavede se přímý styk mezi ministerstvem vnitra a Staatskommissariatem v Berlíně. [...] Obě strany se zavázaly, že vyšetřování a pátrání se prováděti bude jen na vlastním území.“ Ve zprávě uvádí dr. Novák, který smlouvu vyjednával za československou stranu,¹⁵ že mu bylo sděleno, „[...] že v situaci, v jaké se Německo nachází, zamýšlí se zatknouti a uvěznit asi 500 komunistických vůdců a Staatskommissariat doufá, že po provedení tohoto opatření bude míti na několik měsíců od komunistů pokoj. Státní komisař von Berger řekl v přítomnosti podepsaného, že komunismus v Německu během dohledné doby bude jistě potřen na hlavu, ovšem že lze očekávati, že než bude tento cíl dosažen, bude nutno ještě několikrát použití zbraní. Padlo-li několik desítek lidí, padne snad podruhé několik set lidí, snad také tisíců lidí. Tj. sice, jak pravil, zjev jistě politováníhodný, ale tomu se nedá zabrániti, má-li zase nastati právní jistota a bezpečnost.“¹⁶

Konference v Janově a Rappalu, sovětská zahraniční politika a komunistické hnutí

Významným příkladem aktivního propojení vedení Kominterny ve službách sovětského státu, konkrétně Lidového komisariátu zahraničních věcí (Narodnyj komisariat inostrannyh del, NKID) a vedení Ruské komunistické strany (bolševiků), byl vývoj situace kolem příprav a následujícího jednání konference v Janově a jed-

13 Dovoluji si poděkovat archivnímu radovi Mgr. Davidu Hubenému, Ph.D., pracovníku Národního archivu, který byl tak laskav a připravil mi souhrnný podklad pro zde stručně uvedenou informaci o vývoji tajných bezpečnostních složek československého státu v meziválečném období.

14 Návrh dohody o spolupráci ministerstva vnitra ČSR a Německa proti komunismu, Národní archiv, Praha (dále jen NA), fond Prezídium ministerstva vnitra (dále jen PMV), signatura (dále jen sign.) 225-83-3, fol. 1–2.

15 Zpráva o cestě ministerského rady dr. Nováka v Berlíně ve dnech 19. až 22. 1. 1920, NA, f. PMV, sign. 225-83-4, fol. 7–9. Jednalo se o Staatskommissariat für die Überwachung der öffentlichen Ordnung.

16 Ibidem, fol. 9.

nání o smlouvě německo-sovětské v Rapallu. Sovětské Rusko bylo pozváno na zasedání finančně-hospodářské konference v Janově dopisem předsedy italské vlády Ivanoe Bonomiho z 13. ledna 1922.¹⁷

V Janově se podle očekávání vedení RKP(b) neměly projednávat jen záležitosti čistě ekonomického rázu, nýbrž i politické otázky, mj. se mělo diskutovat o anulování versailleského míru a potlačování Ruska.¹⁸ Příprava k této konferenci probíhala v době, kdy v Kominterně byly postupně formulovány požadavky na posilování taktiky jednotné fronty. Uvnitř sovětského Ruska probíhala hospodářská stabilizace ekonomiky (rozvrácené a zdevastované občanskou válkou), usilovalo se o zavedení Nové ekonomické politiky a překonávaly se následky hrůzného hladomoru, při kterém hladovějícímu Rusku účinně pomáhala řada zemí Evropy, včetně Československa. Přípravovalo se rovněž uzavření hospodářských smluv mezi Československem a ruskou federací (RSFSR) a Ukrajinskou sovětskou socialistickou republikou, které byly podepsány počátkem téhož roku.

Evropští socialisté byli toho názoru, že účast delegace sovětského Ruska na konferenci v Janově povede k jeho vtažení do mezinárodních hospodářských mechanismů. Odtud by pak měla vést cesta, jež by vytvořila základ vnitřní demokrati- zace sovětského režimu.¹⁹ Nastolení Nové ekonomické politiky v sovětském Rusku se zdálo odpovídat tomuto očekávání. Pokud se zabýváme rozšifrováním a zjišťová- ním záměrů a postupu vlády tehdejšího sovětského Ruska, kombinací kroků Rady lidových komisařů (Sověť narodnych komissarov RSFSR) a Kominterny, resp. je- jích sekcí (komunistických stran), nelze opominout informativní hodnotu doku- mentů, které byly získávány zpravodajskou cestou, tj. policejními složkami. Česko- slovenským policejním orgánům se dařilo získávat řadu materiálů Kominterny i sovětských diplomatických zástupců ve střední Evropě. Z dochovaných doku- mentů mají významné místo zvláště materiály získané z maďarské jazykové oblasti (aniž by bylo uvedeno přesně odkud).²⁰ Z těchto dokumentů jednoznačně vyplývá, že sovětsští diplomatictí představitelé považovali za nesmírně důležité prolomení politické blokády sovětského Ruska a rozšíření hospodářských svazků především s Německem. „Druhá kombinace by znamenala úplné sblížení Ruska s Německem na politickém a hospodářském poli. [...]“ uvedl mj. sovětský zplnomocněný před-

17 *Dokumenty vnějšej politiki SSSR* (dále DVP), d. 5, Moskva 1959, s. 57.

18 RGASPI, f. 495, op. 1, d. 48, l. 3.

19 Srov. Alexander VATLIN, *Die Komintern, Gründung, Programmatik, Akteure*, Berlin 2009, s. 79.

20 Výměna informací o komunistickém hnutí s Maďarskem, NA, f. PMV, sign. 225-6-4, fol. 1–47.

stavitel Pašukaitis v Berlíně v dopise z 14. února 1922 adresovanému kolegiu Lido-
vého komisariátu zahraničních věcí sovětského Ruska.²¹

Období příprav na janovskou konferenci (zaměřenou na problematiku hospodářského oživení a obnovy) vedlo i k politickému přeskupování ve vládních kruzích dohodových velmocí, čehož si sovětsští představitelé působící v diplomatických misích v západní Evropě pečlivě všímali. Sovětsští představitelé v Paříži Ogonjan a Serebrjak uvedli ve svém dopisu z 21. února 1922 ohledně konference v Janově, že ve francouzských politických kruzích „se účast Ruska považuje za nevyhnutelnou“.²² Když hodnotili dobové spory mezi Francií a Británií, byli toho názoru, že „neúčast Ruska by pomohla Anglii. Francouzská vláda se podle nich nejvíce obávala: 1. upevnění moci dělníků a rolníků v Rusku a 2. ozbrojených konfliktů v Evropě.“²³ V této době se jak v politbyru, tak v orgánech Kominterny v Moskvě zamýšleli nad taktikou, kterou by měla praktikovat sovětská delegace v Janově.²⁴ V jednom z dalších zachycených dopisů uvádí sovětský zástupce v Paříži, že ve střetech Francie a Británie jsou zájmy o získání patronátu nad Evropou.²⁵ Stanovisko Kominterny k jednání v Janově bylo schváleno počátkem března 1922. Kopie tohoto materiálu (poté co dorazila do Československa) se dostala do rukou československých policejních orgánů zřejmě pouze o několik málo dní později.²⁶

Můžeme se ptát, jak bylo možné, že se i československé policii dařilo získávat tak cenné, často klíčové dokumenty z provenience Kominterny (a tak rychle), když víme, že orgány Kominterny věnovaly konspiraci, utajení, neobyčejnou pozornost. Jedno z vysvětlení nám podávají výklady tehdejšího zplnomocněného představitele sovětského Ruska (tj. RSFSR) v Československu Pavla Mostovenka. Sovětsští diplomaté z první vlny, na počátku 20. let, jako byli Mostovenko (před ním i první zplnomocněný zástupce Gillerson) mj. se znepokojením zjišťoval, nakolik do veřejnosti prosakují informace, které měly být zahaleny utajením. Jednalo se mj. o informace o pečlivě organizované síti kurýrů, dopravu tajných materiálů Kominterny pro KSČ a zpět. Pro budování důvěryhodnosti sovětské zahraniční politiky bylo nebezpečné, že intenzivní propojení sovětského diplomatického zastoupení a kontaktů KSČ s moskevskou centrálou Kominterny bylo známé osobám mimo tyto

21 NA, f. PMV, sign. 225-86-11, fol. 48.

22 NA, f. PMV, sign. 225-86-11, fol. 54.

23 Ibidem, fol. 55–56.

24 *Politbjuro CK VKP(b) i Komintern*, Moskva 2004, s. 117–118.

25 NA, f. PMV, sign. 225-86-11, fol. 33–38, zde 33.

26 K dispozici bohužel nemáme opis originálu, jakož i v dalších případech zachycených materiálů, nýbrž pouze policejní překlad do němčiny. Ibidem, fol. 69.

struktury. Pravidelně na to upozorňoval ve svých dopisech Maximu Maximoviči Litvinovovi. Mostovenko věděl z více zdrojů, že československým vládním kruhům a policii je známa „[...] prostřednická role mise mezi Kominternou a českou komunistickou stranou“, jak funguje mechanismus této spolupráce a že jsou konkrétně známy osoby, které tuto činnost na zastupitelstvu v Praze provozují.²⁷ Považoval za prakticky nemožné, aby ministerstvu zahraničních věcí a dalším ministerstvům nebyly tyto okolnosti známé. Obával se, že může dojít k tomu, že přirozeným důsledkem těchto situací bude zatčení příslušných osob „in flagranti delictu“ a že tím československá vláda získá argumenty, které potřebuje. Zajímavější je, odkud své pravidelné závěry vyvozoval. Problémem podle něho nebyla konspirace pracovníků zastupitelství, kterou zřejmě považoval za bezchybnou (koneckonců hájil svoji pověst); ale velkým problémem podle něj byla KSČ. Jak se Mostovenko domníval, „jednoduše proto, že pro místní komunistickou stranu, samo slovo – konspirace – je pojem zcela cizí.“²⁸

Z uvedeného je zřejmé, že se sovětský zástupce snažil chránit nejen sebe, ale i své spolupracovníky, když radil Litvinovovi, co s věcí dělat: „Prosím Vás, abyste soudružsky pohovořil se s[oudruhem] Pjatnickým. Jsem přesvědčen, že pouze pokusení jít cestou nejmenšího odporu jej nutí využívat služeb nové mise. Všechno by bylo daleko jednodušší, kdyby věc byla zařizována prostřednictvím mise v Berlíně. Především je nutno zastavit přepravu těžkých balíků. [...] Navrhuji Kominterně ustavit spojení přes Berlín, nechat nás a kurýry, anulovat úkolování kohokoliv z našich pracovníků.“²⁹ Zároveň si též pravidelně stěžoval Litvinovovi na problémy se šifrováním a zatížením šifrářů, kteří museli šifrovat i dlouhé blahopřejné telegramy, např. při příležitostech sjezdů KSČ, a také na to, že s materiály pro Kominternu chodili nejrůznější (neprověření) lidé z pražské centrály KSČ. Pochopitelně, amatérský postup umožňoval policejním orgánům úspěšně pronikat do sítě a úzkého propojení diplomatické mise a mezinárodního komunistického hnutí. Později, ve druhé polovině 20. let, byly kontaktní kanály přebudovávány a distribuce byla prováděna profesionálněji. I poté však určitá část materiálů a kontaktů nesporně procházela přes sovětskou diplomatickou misi, byť tento fakt později první vyslanec SSSR v Československu Sergej Sergejevič Alexandrovskij v rozhovorech s ministrem zahraničních věcí ČSR E. Benešem vytrvale popíral.

27 Dopis P. Mostovenko M. M. Litvinovovi z 12. 1. 1923. Archiv vnější politiky RF, Moskva (dále AVP), f. 04, op. 43, p. 275, d. 53951, l. 28.

28 AVP, Ibidem, l. 29.

29 AVP, Ibidem, l. 29.

Nutno také podotknout, že náměstek lidového komisaře zahraničí Litvinov musel Mostovenka vícekrát usměrňovat v jeho příliš horlivých snahách o spolupráci s československými komunisty, jakož i ve věci jeho neprofesionální práce s šifrovanými materiály. Mostovenkovi, bývalému profesionálnímu revolucionáři, důrazně připomínal jeho vymezené úkoly a kompetence i samotný předseda výkonného výboru Komunistické internacionály (Exekutiv Kommunističeskogo Internacionala, EKI), Grigorij Jevsejevič Zinověv, jenž mu napsal: „Nevyžadujeme na Vás a ani nemůžeme, vzhledem k Vašemu oficiálnímu postavení, abyste napomáhal Kominterně a komunistické straně té země, kde působíte, ale bezpodmínečně vyžadujeme, abyste vytvářením podobných legend nepřekážel práci Kominterny v zemi, kde zastupujete zájmy Sovětské republiky.“³⁰ Obdobné problémy měli ovšem sovětsští diplomati i v dalších zemích, zejména Francii a Německu.

Jednání v Janově a Rapallu

Dne 10. dubna 1922 se v Janově sešli zástupci 28 zemí, včetně Německa a sovětského Ruska, aby se zúčastnili konference, kterou bezprostředně inicioval britský premiér David Lloyd George. Avšak o něco později, 19. května 1922, se znovu rozešli, aniž by dosáhli nějakého hmatatelného výsledku.³¹ To však neplatilo pro Rusko a Německo. Tyto státy mezi sebou uzavřely smlouvu, jež byla podepsána v sídle ruské delegace v Rapallu.³² První hospodářskou dohodu se sovětským Ruskem sice již uzavřela Velká Británie o rok dříve, nicméně teprve nyní Německo tím, že politicky de facto uznalo sovětské Rusko, umožnilo prolomit jeho diplomatickou blokádu. Cena, kterou za to Rusko zaplatilo, byl článek 1 smlouvy, kde bylo stanoveno, že obě strany se zříkají všech úhrad za válečné náklady a dluhy. Tím byla odstraněna hrozba čl. 116 Versaillské smlouvy, v níž bylo „ruské vládě“ (bez přesnějšího uvedení o jakou se jedná) vyhrazeno vyžadovat reparace od Německa.³³

30 RGASPI, f. 495, Exekutiv Kommunističeskogo Internacionala (EKI), op. 71, d. 15, l. 27-28. Kopie tohoto Zinověvova dopisu byla adresována lidovému komisaři zahraničí Čičerinovi.

31 Zdeněk SLÁDEK, *O Vzniku a významu Rapalské smlouvy*, Slovanský přehled 58, 1972, č. 1, s. 39–48; nejlepší zahraničním zpracováním zůstává Carole FINK, *The Genoa Conference. European Diplomacy 1921–1922*, Syracuse, New York 1993.

32 Věra OLIVOVÁ, *Československá diplomacie v době janovské konference v r. 1922*, in: Karel Krátký (ed.), *TGM – Rusko a Evropa. Dílo – vize – přítomnost*, Praha 2002, s. 314–324.

33 Jürgen ZARUSKY, *Die deutschen Sozialdemokraten und das sowjetische Modell. Ideologische Auseinandersetzung und ausenpolitische Konzeptionen 1917–1933*, München 1992, s. 155.

Podpis smlouvy v Rapallu však nebyl v Berlíně přijat zcela jednoznačně. Říšský prezident, sociální demokrat Friedrich Ebert a sociálnědemokratický vicekancléř Gustav Bauer, nebyli ze zprávy právě nejšťastnější. Podle Bauera dokonce rapallská smlouva ani nevytvořila žádnou výhodnou situaci.³⁴ Západní velmoci však tím byly zcela překvapeny a obávaly se vzniku protizápadního německo-ruského spojení. Pro Eberta to znamenalo, že smlouva může mít i negativní zpětné dopady. Ve svém telegramu říšskému kancléři Josefu Wirthovi, který vedl německou delegaci v Janově, proto uvedl, že v Berlíně se na záležitost dívají velmi vážně. Navrhl, aby německá delegace zprostředkovala mezi Rusy a Dohodou kontakt a tímto způsobem aby byla zařazena německo-ruská smlouva z Rapalla do obecné dohody uzavřené mezi západoevropskými státy a sovětským Ruskem.³⁵ Když však byla rapallská smlouva měsíc po jejím podpisu diskutována v Reichstagu, žádná německá politická strana se již nevyjádřila proti jejímu uznání, byť byla vznesena řada výhrad.³⁶ Hermann Müller za sociálně-demokratickou stranu nazval smlouvu „skutečnou mírovou dohodou“.

Příprava jednání na janovské konferenci probíhala v době, kdy byl v Moskvě připravován veřejný proces se socialisty-revolucionáři, esery. V průběhu vyšetřování orgány GPU (Gosudarstvennoje političeskoje upravlenije) byli obžalováni z kontrarevoluční činnosti proti sovětskému státu, za což jim hrozil trest smrti. Paralelně probíhalo více kampaní iniciovaných Kominternou, jednak na podporu sovětské zahraniční politiky, taktiky jednotné fronty a současně odsouzení eserů a menševiků. Odrážely se zde i vnitropolitické boje uvnitř vedení RKP(b).

Snaha o utváření jednotné fronty mezinárodního socialistického a komunistického hnutí a janovská konference

Sovětské vedení se ve snaze získat větší mezinárodní podporu snažilo využít i obnovení kontaktů s II. a II. ½. internacionálou a současně posilovat postavení Kominterny. Přípravy probíhaly v časovém předstihu. Poté, co byly vedoucími sovětskými orgány, tj. politbyrem, rozhodnuto zúčastnit se janovské konference, začaly probíhat přípravy k široce založené akci za pomoci evropských komunistických stran.

34 Ibidem.

35 *Akten zur deutschen auswärtigen Politik* (ADAP) Serie A, Bd. 6, Nr. 65. (Reichspräsident Ebert an die deutsche Delegation in Genua. Berlin, 19. 4. 1922), Göttingen 1988, s. 139 an.

36 H. A. WINKLER, *Von der Revolution zur Stabilisierung. Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1918 bis 1924*, Berlin/ Bonn, 1984, s. 465.

Iniciativy, které by vedly ke společným akcím mezinárodního socialistického společenství, pramenily z různých proudů. Aktivní bylo zejména Mezinárodní pracovní společenství socialistických stran (Internationale Arbeitsgemeinschaft der Sozialistischen Parteien, IASP), nazývané také „Vídeňský svaz“, které koncem roku 1921 vidělo, že se pro to vytváří příznivá atmosféra. Odmítlo nabídku II. internacionály, aby tyto dva celky postupovaly samostatně. Naopak jako příznivý signál vnímalo prosincové teze EKI,³⁷ které vyhlásily politiku jednotné fronty.³⁸ EKI již dříve učinilo návrh II. Socialistické internacionále (Amsterodamské), v souvislosti s akcí pomoci hladovějícímu ruskému lidu. „Opakovalo tento návrh také v souvislosti s bílým terorem a persekucí dělníků ve Španělsku a Jugoslávii.“³⁹

Usnesením prezidia EKI ze 13. ledna 1922 bylo rozhodnuto rozeslat sekcím Kominterny, tj. komunistickým stranám, telegramy s opatrně formulovanou výzvou, zda „by v souvislosti s janovskou konferencí nebylo vhodné uspořádat konferenci EKI se všemi dalšími mezinárodními dělnickými organizacemi, aby byly posouzeny hlavní problémy mezinárodní politiky, které budou posuzovány v Janově (především otázka Německa a přehodnocení versailleského míru, pomoci sovětskému Rusku atd.).“⁴⁰ Současně se také zvažovala příprava a průběh propagační kampaně na podporu sovětského Ruska, její veřejná část se však zatím neměla rozběhnout, neboť nejdříve mělo proběhnout rozšířené zasedání pléna EKI. Opět, což bylo typické pro počáteční období práce Kominterny, byly sekce, resp. ústřední výbory všech komunistických stran, požádány o odpovídající pokyny svým delegátům při projednávání problému. Otázka konference měla být projednána v prvním bodu programu zasedání EKI, jehož hlavní částí byla otázka jednotné fronty, a hned za ním měl pak vystoupit Lenin s referátem o stavu realizace Nové ekonomické politiky v Rusku. Můžeme zde tedy pozorovat souvislosti vnitřní a zahraniční politiky sovětského Ruska, umně propojované s očekávaným potenciálem a možnostmi Kominterny.⁴¹ Společným jmenovatelem názorů, ale také zájmů tří internacionál, bylo na počátku roku 1922 zhodnocení stávající mezinárodní situa-

37 RGASPI, f. 495, op. 2, d. 5, fol 170a. Aufruf für die Einheitfront. Protokoll Nr. 32 Der Sitzung der Präsidium vom 27. Dezember 1921.

38 Jürgen ZARUSKY, *Die deutschen Sozialdemokraten und das sowjetische Modell. Ideologische Auseinandersetzung und aussenpolitische Konzeptionen 1917–1933*, München 1992, s. 149–150.

39 *Extracts from the Directives on the United Front and on the attitude to workers belonging to the Second, Two-and-Half, and Amsterdam International, and to those who support Anarcho-syndicalist organisations adopted by the ECCI*, in: *The Communist International 1919–1943. Documents selected and edited by Jane DEGRAS*, Vol. I, 1919–1922), London 1971, s. 314.

40 Protokol 33, zasedání EKI 13. 1. 1922, RGASPI, f. 495, op. 2, d. 9, l. 14.

41 Protokol 36, zasedání EKI 21. 1. 1922, RGASPI, f. 495, op. 2, d. 9, l. 17.

ce a neúspěšných snah o vyvolání revoluce v Evropě. 15. ledna 1922 vydala exekutiva vídeňské II. 1/2. internacionály manifest *Dělnickým stranám všech zemí*, kde se zdůrazňovalo, že společným nepřítelem dělnictva je mezinárodní buržoazie, kterou je možno porazit jen sjednocením všech proletářských sil. Dokument současně obsahoval výzvu všem internacionálám k brzkému uspořádání mezinárodní konference.

První rozšířené zasedání pléna EKI v Moskvě bylo ještě jednou odloženo, aby nakonec proběhlo ve dnech 21. února – 4. března 1922. Plénium schválilo teze EKI z prosince 1922 a rezoluci o účasti Kominterny na konferenci tří internacionál. Na zasedání se sblížily názory Zinověva a Karla Radka, což bylo jinak velice vzácným jevem, přičemž Trockij se názorově spíše přikláněl k Radkovi. Lenin vystupoval ve věci umírněně. Z taktických důvodů požadoval mj. vyškrtnout v rezoluci zasedání EKI odstavec, kde byli vůdcové II. a II. 1/2 internacionály označováni za pomocníky světové buržoazie a místo toho spíše hovořit o nutnosti společných akcí dělnické třídy k řešení bezprostředních praktických úkolů.⁴² Za KSČ vystoupili v diskusi Vladislav Burian a Karel Kreibich.⁴³ 16. března 1922 přijalo prezidium EKI instrukce pro delegaci Kominterny na konferenci tří internacionál a také stanovisko ke složení delegátů.⁴⁴ Instrukce však nezavazovaly delegáty Kominterny k jednotné spolupráci, ani nebyla stanovena přísná taktická linie.⁴⁵ Konkrétním úkolem představitelů EKI pro delegáty na konferenci bylo požadovat mezinárodní stávku v den zahájení konference evropských států v Janově (10. dubna 1922), resp. 1. května.⁴⁶

Mezi reprezentanty II. (Londýn) a II. 1/2 (Vídeň) internacionály byla celá řada názorových rozdílů, ideových i praktických. Současně je však sjednocoval názor na potřebu zařadit do programu jednání gruzínskou otázku (svržení sociálně demokratické vlády – menševiků vojenskou silou Rudé armády), jakož i odsouzení represálií proti socialistům revolucionářům a menševikům v Rusku. Tomu odpovídaly částečně i výzvy vídeňského vedení Moskvě, aby zaručilo spravedlivý proces eserům.

42 RGASPI, f. 495, o. 2, d. 9; A. VATLIN, *Die Komintern*, s. 84.

43 RGASPI, f. 495, o. 2, d. 9, l. 30. Záznam vystoupení Buriana ani Kreibicha jsem bohužel v zápisu jednání nenašel. Program rozšířeného zasedání pléna EKI byl schvalován i přes odsunutí termínu, na poslední chvíli, den před zahájením.

44 RGASPI, f. 495, op. 2, d. 9, l. 53.

45 A. VATLIN, *Die Komintern*, s. 84.

46 J. ZARUSKY, *Die Deutschen Sozialdemokraten*, s. 151–152.

Předseda EKI Zinověv byl spoluiniciátorem rozsáhlé propagační kampaně zaměřené proti eserům. Během jednání prezidia Kominterny 31. března 1922, tj. tři dny před zahájením berlínské konference, si od Lenina vyžádal stanovisko k návrhu zajištění kampaně. Požadoval využít novinové propagandy „proti menševikům a eserům ve všem mezinárodním komunistickém tisku“. Obdobně si vyžádal „systematické využití materiálů berlínské porady zaútočit na každé slabé protivníkovské místo“.⁴⁷ Lenin v bleskové odpovědi Zinověvovi téhož dne toto stanovisko podpořil a zdůraznil, že je mimořádně důležité „podrobně objasňovat faktické spojení mezi celkovou frontou hokynářů a buržoazie proti sovětskému Rusku“, za druhé pak „obrátit zvláštní pozornost na objasnění totožnosti našich menševiků a eserů s vůdci II. a II. ½. Internacionály“.⁴⁸ Lenin zde usiloval o silnější veřejnou podporu odsouzení postojů ruských menševiků a eserů v Rusku. Otázkou je, zda vůbec usiloval o možnost nějaké spolupráce mezinárodního socialistického a komunistického hnutí. Na druhé straně byl realistickým politikem a uměl být pragmatický. Bylo tomu tak i v tomto případě, když si uvědomoval význam anarcho-syndikalistického hnutí v Evropě i v Rusku. Sám ovšem byl pod tlakem vlastních radikálů v bolševické straně, mezi něž náleželi jak Nikolaj Ivanovič Bucharin, tak Radek a další. Představitelé evropských socialistických stran, resp. internacionál, očekávali, že blížící se konference v Janově povede k postupnému vtažení sovětského Ruska do mezinárodních hospodářských mechanismů. Odtud vedla podle jejich názorů cesta k položení základu uvolnění politického režimu v Rusku a demokratizace vnitropolitického života. Tato myšlenka se nabízela tím spíše, že v té době se v sovětském Rusku poměrně úspěšně rozbíhala Nová ekonomická politika, byť byla přijata teprve po ostrých sporech vedení na X. sjezdu RKP(b).⁴⁹ Tyto závěry nesporně konvenovaly s myšlenkami československého ministra zahraničí Beneše.

Předáním dokumentů (z maďarské provenience) se podařilo tehdejšímu československým policejním orgánům získat mj. i opis zprávy od ruské delegace přímo z jednání na janovské konferenci, podepsané Litvinovem, která byla 19. dubna 1922 odeslána kolegiu lidového komisariátu zahraničních věcí a označena jako *Korespondence mimořádného významu*. Hovořilo se zde o krizi janovské konference, „kterou možno označit za setkání dosud proběhlých konfliktů ze strany sovětské

47 Telegram Zinověva Leninovi z 31. 3. 1922. RGASPI, f. 495, op. 18, fol. 1.

48 Telegram Lenina Zinověvovi, RGASPI, f. 495, op. 18, fol. 2.

49 A. VATLIN, *Die Komintern*, s. 79.

delegace, diplomacie Dohody a dokonce ruské a německé otázky mezi Francií a Anglií.⁵⁰

Lidový komisař zahraničí Litvinov charakterizoval polarizaci sil na janovské konferenci následovně: „Na straně krajní opozice proti všem kompromisům a návrhům ruské delegace vystupují Francie a Japonsko. Ze zemí Malé dohody k nim náleží Jugoslávie, Polsko (sic! omyl Litvinova – Polsko nebylo členem Malé dohody) a, pochopitelně pouze okrajově, Československo, které usiluje o to, udržet jménem Malé dohody vlastní politickou linii, dosud bez úspěchu. [...] Rusko-německá smlouva znamenala pro Francii náhlý úder sekerou, který rozbil pečlivě nataženou politickou síť kolem Německa. [...] Když si zformulujeme reálný závěr členů delegace, můžeme zjistit úplné morální vítězství Ruska, a to ne tak v očích diplomatům jako mnohem více v očích celé přemýšlející evropské veřejnosti. Můžeme konstatovat dokonalé mizení někdejší rusko-německé nejednotnosti a tímto způsobem i splnění prvního úkolu, který byl stanoven 27. února t. r. delegátům Všeruského ústředního výkonného výboru sovětu.“⁵¹

Berlínská konference tří internacionál – duben 1922

Vedení Kominterny, prezidium EKI, se 13. ledna 1922 usneslo, že je nutno poslat doplňující telegram, že EKI zařazuje na únorové zasedání EKI otázku, není-li třeba: „v souvislosti s konferencí v Janově uspořádat také konferenci EKI se všemi ostatními mezinárodními dělnickými organizacemi k hlavním problémům mezi-

50 NA, f. PMV, sign. 225-86-11, fol. 40.

51 NA, f. PMV, sign. 225-86-11, fol. 41–43. Dopis ruské delegace na konferenci v Janově, č. 324, Kolegiu Lidového komisariátu zahraničí a zastupitelstvím v Německu a v Československu. Janov, 19. 4. 1922. Překlad dopisu z ruštiny do němčiny; dopis zachycen policejními orgány ČSR. Oddělení N. Německý originál: „Auf dem Flügel der aussersten Opposition gegen alle Kompromisse und Vorschläge der russischen Delegation stehen Frankreich und Japan. Von dem Mächten der kleine Entente gehören zu ihnen Jugoslawien, Polen und, allerdings nur teilweise, die Tschechoslowakei, die danach strebt, namens der kleinen Entente eine eigene politische Linie innezuhalten, bister ohne Erfolg. [...] Der russisch-deutsche Vertrag war für Frankreich ein plötzlicher Anhub der das sorgfältig um Deutschland gesponnene politische Netz zerschlug. [...] Wenn man das reale Fazit der Arbeitern der Delegation zieht so kann man den völligen moralischen Sieg Russland, und zwar nicht so sehr in den Augen der Diplomaten, als vielmehr in den Augen der gesamten denkenden europäischen Öffentlichkeit feststellen. Man kann eine glänzende Lösung der russisch-deutschen Unstimmigkeiten konstatieren und auf diese Weise die Erfüllung der ersten Hilfe der Aufgabe, die den Delegierten vom Allrussischen Zentralen Exekutivkomitee der Sowjets am 27. Februar d. J. gestellt worden ist.“

národní politiky, které se budou projednávat v Janově (především otázka Německa a přehodnocení versailleského míru, pomoc sovětskému Rusku atd.).⁵² Prezidium EKI se opakovaně zabývalo konceptem konference, kterou navrhovala uspořádat II. internacionála.

Představitelé výkonných výborů tří internacionál (po třech z každé organizace) se v Berlíně sešli ještě krátce před vlastní konferencí na poradě 1.–2. dubna, aby posoudili technické a organizační detaily chystané konference. Zformovala se tu pracovní komise, která v průběhu vlastní konference pravidelně zasedala a věnovala se i nadále technickým a organizačním otázkám. Po schválení konference se z této skupiny posléze stala tzv. Komise devíti, která se měla věnovat přípravě světového dělnického kongresu. Bylo dohodnuto, že konference se zúčastní za jednotlivé internacionály jako oficiální delegace vždy skupiny deset osob. Kromě toho měli právo být přítomni v sále i všichni přítomní členové exekutiv. Spor se rozhořel kolem otázky, kdo další může být na zasedání přítomen. Nakonec se delegace dohodly, že se mohou jednat zúčastnit i zástupci tisku socialistických stran a též několik představitelů ze strany socialistů revolucionářů (eserů).⁵³

Již den před konáním vlastní konference se sešli členové delegace Kominterny (v Rosenthaler Strasse 26), aby posoudili taktiku a postup a úvodní prohlášení své delegace na konferenci. Předsedou tohoto jednání byl zvolen Bohumír Šmeral. Již zde se však rozhořely spory. Karel Radek navrhl předložit „rejstřík hříchů II. internacionály“, zatímco Bucharin požadoval větší pružnost a poukázal na směrnice, které k tomuto účelu vypracovalo prezidium EKI.⁵⁴ Radkův plamenný projev a nekompromisní požadavky vedly později málem ke ztroskotání jednání ještě před jeho zahájením. Předsedající Šmeral se otázel, zda je vůbec účelné hned v úvodu zdůrazňovat vinu socialistických vůdců, jak je uvedeno v návrhu.

Ve sporu s představiteli II. internacionály měla delegace Kominterny určitou podporu v zástupcích II ½ internacionály. Takticky se k tomu vyjádřil francouzský komunista Ludovic Oscar Frossard (Marcel Cachin): „Musíme vědět, co chceme. Když usilujeme o kongres všech internacionál, nesmíme zahájit útokem na jednotlivé strany II. a II ½ internacionály, jak Radek navrhuje. Musíme se pokusit o to, abychom II. internacionálu izolovali a II ½ Internacionálu získali pro nás.“⁵⁵ V tom-

52 RGASPI, f. 495, op. 2, d. 9, l. 14. Protokol 35, zasedání prezidia EKI z 13. 1. 1922.

53 *Kommunističeskij Internacional i ideja mirovoj revoljucii*, Moskva 1998, s. 378, pozn. 11.

54 RGASPI, f. 495, op. 18, d. 86, fol. 24. Nr. 1. Protokoll der Sitzung der Delegation der Exekutive der Komintern zur Berliner Konferenz von 31. März 1922.

55 RGASPI, f. 495, op. 18, d. 86, fol. 33. Nr. 1. Protokoll der Sitzung der Delegation der Exekutive der Komintern zur Berliner Konferenz von 31. März 1922.

to postupu ho podpořili někteří členové delegace Kominterny, mj. Clara Zetkinová a Adolf Warski. Bucharin tuto taktiku podpořil rovněž a tím se mu podařilo zabránit krachu jednání.

V dalších dnech, 2.–5. dubna 1922 probíhala v Berlíně v jednom ze sálů (č. 25) v budově Reichstagu konference představitelů tří internacionál, jediná toho druhu, která kdy proběhla. V čele stolu tvaru T seděli představitelé II ½ Internacionály, neboli Mezinárodního dělnického sdružení socialistických stran (IASP), které bylo založeno ve Vídni v únoru 1921. Uprostřed seděl Friedrich Adler, po jeho boku Francouz Alexandre Bracke, starý guesdista, Otto Bauer, Němec Crispian a tři ruští menševici pobývající v exilu - Jurij Osipovič Martov (Cederbaum), Fjodor Iljič Dan a Rafail Abramovič. Zasedací pořádek dojednaný na zasedání Komise devíti určil delegátům II. a III. internacionály místa proti sobě. Na jedné straně seděl Émile Vandervelde se svými kolegy Louis de Brouckère a Camille Huysmans, Gruzín Iraklij Cereteli, bývalý ministr prozatímní ruské vlády Alexandra Fjodoroviče Kerenského, James Ramsay MacDonald, vůdce britské Labour Party, a Otto Wells, silná osobnost německé sociální demokracie, který se zúčastnil bojů při nedávném Kappovu puči na jaře 1920 proti radikálně pravicovému pokusu o státní převrat. Na straně zástupců III. (komunistické) internacionály zasedli ke stolu Karel Radek za exekutivu Kominterny, Nikolaj Ivanovič Bucharin za Ruskou komunistickou stranu (bolševiků), Alfred Rosmer (Francie), Srb Voja Vujović za Komunistickou internacionálu mládeže, Clara Zetkinová, Amadeo Bordiga, Ludovic Oscar Frossard (krycí jméno, jednalo se o Marcela Cachina, zakladatele Francouzské komunistické strany), Sen Katajama a Bohumír Šmeral. Přítomen byl též Menotti Giacinto Serrati (měl jen poradní hlas), zástupce Socialistické stany Itálie, čímž se symbolicky dávalo najevo, že jednou z původních variant uspořádání konference byla představa o setkání v Itálii.⁵⁶

Na pořadu jednání byla v prvé řadě příprava světového dělnického kongresu a vyladování spolupráce dělnických stran. Jednalo se o výjimečnou událost, v tomto formátu se již nikdy podobná konference nesešla.⁵⁷ Komunistické strany, tj. národní sekce Kominterny, v té době současně organizovaly široce pojatou propagační kampaň na podporu sovětského Ruska. Měla mu otevřít cestu do Evropy prostřed-

56 Internationale sozialistische Konferenz. Gemeinsame Sitzung der Executive Committees der drei internationalen sozialistischen Organisationen. Stenogramm. RGASPI, f. 495, op. 18, d. 86. Text konference byl podle tohoto stenogramu publikován a přeložen z originálního stenogramu v němčině, do ruštiny, angličtiny a francouzštiny. *Das Protokoll der internationalen Konferenz der drei internationalen Exekutivkomitees in Berlin vom 2. bis 5. April 1922*, Wien, 1922, s. 4.

57 Ibidem.

nictvím vstupu na světovou mezinárodně politickou scénu na janovské konferenci a současně se kriticky vyjádřit proti (ještě existující) opozici v sovětském Rusku. Potvrzovaly to koneckonců i přípravy procesu s čelnými představiteli strany socialistů revolucionářů (eserů) v Moskvě. Na berlínské konferenci měla být potvrzena linie spolupráce v politickém boji proti mezinárodnímu imperialismu, taktika jednotné fronty a zároveň mělo dojít ke svolání světového kongresu dělnického hnutí. Do jednání konference promítaly všechny zúčastněné strany svá očekávání, která se však vzájemně diametrálně lišila. Přesto byla očekávání velická.

Konferenci zahájil 2. dubna v 11,45 Friedrich Adler, jménem IASP, jež byla iniciátorem konference, slovy o tom, že je třeba „přes všechny rozpory v rámci světového proletariátu sjednotit jeho síly ke konkrétním úkolům a akcím.“⁵⁸

Postupně vystoupili představitelé všech tří zúčastněných delegací. Na rozdíl od klidného vystupování Kláry Zetkinové a jediného představitele EKI z KSČ Bohumíra Šmerala, bylo vystoupení představitele Kominterny Karla Radka, velmi ostře. Radek zaútočil na vystoupení představitele II. internacionály Vandervelda.

Vandervelde ve svém vystoupení varoval před kapitalismem, který „nám hrozí uvržením do nových válečných propastí, jichž se musíme vystíhat.“⁵⁹ Zároveň zdůraznil nutnost společných akcí, připomněl též těžký problém, který vyvstal s rozsáhlými reparačními požadavky, které ohrožovaly schopnost rekonstrukce poražených států.

V další části vystoupení Vandervelde přešel k otázkám, které považoval za nutné prodiskutovat před jakýmkoliv rozhodnutím o navrhovaném světovém kongresu. Klíčovou byla podle jeho názoru otázka práva národů na sebeurčení. K tomu řekl: „Pokud se má konference uskutečnit, budou národy, které byly zbaveny práva na sebeurčení, tj. Ukrajinci, Arméni a Gruzíni, reálně schopni zvolit si své zástupce na všeobecnou konferenci?“⁶⁰ Zvláštní důraz přitom položil na otázku Gruzie. Od Kominterny požadoval „garance proti pokusům o vytváření buněk, garance svobodného zastoupení národů, jejichž území jste obsadili, a také garance práva na obhajobu zajatců, tj. 47 obžalovaných eserů“.⁶¹

Následující vystoupení Karla Radka nebylo motivováno snahou o porozumění, resp. nalezení cesty k nějaké společné taktice, nýbrž až do morku kostí šířavě zkritizovalo veškerou dřívější činnost Socialistické internacionály. Na Vanderveldo-

58 *Das Protokoll der internationalen Konferenz*, s. 5.

59 *Ibidem*, s. 11.

60 *Ibidem*, s. 14.

61 *Ibidem*, s. 15.

vu výzvu k budování důvěry odpověděl Radek plamenně: „Důvěru jsme zaplatili tím, že dnes proti sobě stojíme jako nepřátelé a musíme teprve hledat cestu k porozumění a když k nám přicházíte s vašimi sladkými frázemi o důvěře, tak říkáme jasné ne. Proč důvěra? Kvůli válce? Proč důvěra? Kvůli versailleskému míru, který jste jako belgický ministerský předseda spolupodepsal? K čemu důvěra, komu důvěřovat? [...] Kde je soud všech tří internacionál, který by odsoudil vrahy Rosy Luxemburgové a Karla Liebknechta (z řad komunistických delegátů „velice správně“). Přišli jste na tuto konferenci, protože jste museli.“⁶²

Po takovém vystoupení mohl představitel britských socialistů MacDonald už jen konstatovat, že přestože přišel na jednání s malou nadějí na vzájemné pochopení, tato naděje bohužel zmizela.⁶³ Konferenci přihlížela i celá řada dalších činitelů evropské levice. Podle zprávy menševika Rafaila Abramoviče, jenž se zúčastnil jednání v Berlíně, měl tento ruský socialista na konferenci říci přímo do očí Bucharinovi a Radkovi svůj názor na teror bolševiků: „Teror je neštěstí Ruska a jedinou záchranou ruské revoluce bude jeho zastavení a dohoda všech socialistů“.⁶⁴

Výsledky jednání konference

Konference, jak se dalo očekávat, skončila neúspěšně.⁶⁵ I když se dospělo k řadě kompromisních závěrů, průběh berlínského zasedání získal nepříjemnou pachutí. Původně zamýšlený záměr, uspořádat během mezinárodní konference v Janově světový dělnický kongres, se nepodařilo zrealizovat. Argumentem bylo, že v tak krátké době není možno kongres uspořádat.

62 Ibidem, s. 17. RGASPI, f. 495, op. 18, d. 86, fol. 116. V německém originálu: „Wir haben dieser Vertrauen damit bezahlt, dass wir heute als Feinde hier stehen und erst den Weg zu einer Verständigung suchen müssen, und wenn sie zu uns kommen mit ihren süßen Phrasen von Vertrauen so sagen wir ein glattes Nein. Vofür Vertrauen? Für den Krieg? Wofür Vertrauen? Für den Frieden von Versailles, den Sie als belgischer Minister mitunterzeichnet haben? Wofür ein Vertrauen, für wen Vertrauen? [...] Wo ist das Gericht aller drei Internationalen, das die Mörder von Rosa Luxemburg und die Mörder von Karl Liebknecht verurteilt hat? (sehr richtig bei den kom. Delegierten). Ihr kommt zu dieser Konferenz, weil Ihr müsset!“

63 Ibidem, fol. 152–153.

64 Dopis R. Abramoviče členům ÚV SDDSR (menševiků) o konferenci v Berlíně, 3. 4. 1922, in: *Ideja mirovoj revolucii*, s. 374.

65 *Das Protokoll der internationalen Konferenz der drei internationalen Exekutivkomitees in Berlin vom 2. bis 5. April 1922*, Wien, 1922. Průběh konference nejnověji a v souvislostech, byť stručně zhodnotil A. VATLIN, *Die Komintern*, s. 88–92. Ve zhuťněné podobě se obdobně zabýval konferencí mnichovský autor Jürgen ZARUSKY, *Die deutschen Sozialdemokraten*, s. 149–156.

Konference se po ostré debatě dopracovala alespoň ke kompromisní společné deklaraci, která byla podepsána na závěr konference 5. dubna 1922. Představitelé II. internacionály stáhli požadavek zákazu ustavení stranických buněk v odbo-rech.⁶⁶ V deklaraci byl zakotven rovněž ústupek delegace Kominterny, tj. přizvat na soudní proces s esery představitele II. a II. ½ Internacionály v pozici veřejných obhájců a slib neodsoudit 47 vězněných vedoucích činitelů socialistů-revolucionářů k trestu smrti. Současně se výkonné výbory všech tří internacionál dohodly na ustavení Organizačního výboru ve složení devíti osob (vždy po třech lidech z každé internacionály) s úkolem přípravy budoucí konference, resp. světového kongresu. Deklarace též obsahovala výzvu k pracujícím z celého světa, aby 20. dubna vyjádřili společnou vůli proti nástupu kapitálu, a to konkrétně formou masové demonstrace v době konání konference v Janově.

Na plánované demonstraci měla být prezentována následující hesla: „Za osmihodinovou pracovní dobu; Za boj s nezaměstnaností, způsobenou neúměrně zvýšenou reparační politikou kapitalistických mocností; Za jednotné vystoupení proletariátu proti kapitalistické ofenzívě; Za ruskou revoluci, za hladovějící Rus, za obnovení politických a hospodářských vztahů se sovětským Ruskem; Za vytvoření jednotné proletářské fronty v každé zemi i v celé Internacionále!“⁶⁷

V dodatkovém protokolu konference byla zároveň samostatně prezentována prohlášení jednotlivých zúčastněných stran, v nichž bylo vyjádřeno to, co se nepodařilo prosadit do společného prohlášení. Právě zde se ukázaly velké rozpory mezi jednotlivými stranami.

Jednání konference uzavřel F. Adler, který prohlásil, že „vytrváme v této práci [...] a soudruzi věřím, že my, kteří zde dnes jsme, můžeme po určitém období, kdy neexistovala žádná snaha o mezinárodní organizaci, kdy byl proletariát rozdroben k potěšení buržoazie všech zemí, že dnes poprvé znovu zvedáme společný hlas: Ať žije bojující, ať žije vítězí Internacionála revolučního proletariátu (bouřlivý, trvajícím potlesk – účastníci zpívají internacionálu.“⁶⁸

Oproti slavnostně znějícímu závěru konference, nebyly výsledky konference vítězstvím pro žádnou stranu, zejména ne pro delegaci RKS(b). Kriticky se ke konferenci v tisku vyjádřil mj. i V. I. Lenin.⁶⁹ Přesto doporučil, aby berlínská deklarace

66 Gemeinsame Erklärung der drei Exekutiven. In: *Das Protokoll der internationalen Konferenz*, s. 47.

67 Ibidem.

68 Ibidem, s. 49.

69 *Politbjuro CK RKP(b) – VKP(b) i Komintern. 1919–1943. Dokumenty*. Moskva 2004, s. 128. V. I. LENIN, Zaplatili jsme příliš mnoho, Sebrané spisy, d. 54, Praha 1990, 140–144.

byla ratifikována ze strany EKI. 18. dubna se proto prezidium EKI vyjádřilo k závěrům berlínské konference pozitivně a doporučilo nejbližšímu plenárnímu zasedání EKI ratifikovat berlínskou deklaraci tří internacionál.⁷⁰ Předseda Kominterny Grigorij Jevsejevič Zinověv připomněl v telegramu Leninovi z 11. dubna 1922, v němž ho informoval o zasedání prezidia EKI, slib bolševiků daný v Berlíně, že nebudou popraveni souzené eserí.⁷¹

Zasedání Komise devíti

Několik dnů před domluveným zasedáním Komise devíti v Berlíně se prezidium EKI usneslo navrhnout ústřednímu výboru RKP(b), aby vydalo prohlášení, že ruští komunisté nebudou ultimativně předkládat požadavek podpory sovětského Ruska, pokud představitelé II. a II. ½ internacionály budou požadovat odstranit ze základní deklarace heslo podpory sovětského Ruska. Delegaci Kominterny pak bylo uloženo, aby sdělila následující. „Vůdci II. a II. ½ internacionály nejednou prohlášovali, že taktika jednotné fronty Kominterny je diktována pouze státními zájmy sovětského Ruska. Prohlášení ruských komunistů dokazuje opak. Kominternu jako celek požaduje od představitelů II. a II. ½ Internacionály, aby se oficiálně vyjádřili k deklaraci ruských komunistů. Pokud budou představitelé II. a II. ½ internacionály trvat na tom, aby heslo podpory sovětského Ruska bylo v té či oné formě staženo, je delegace Kominterny připravena toto prohlášení vzít na vědomí a podrobit je příslušnému posouzení.“⁷²

Dne 23. května 1922 došlo v Berlíně k jedinému zasedání Komise devíti. Jak již bylo uvedeno, komise měla pokračovat v organizačních přípravách světového kongresu dělnického hnutí. Zasedání však skončilo dříve, než se čekalo. MacDonald a Radek přednesli ultimativní požadavky Internacionál, které zastupovali, „v nichž si vzájemně vyčetli porušování dohod, uzavřených v dubnu, a jednání bylo ukončeno“.⁷³ K prvnímu konfliktu došlo již při zahájení jednání komise mezi Otto Wellsem a Karlem Radkem. Ukázalo se zde, jak velmi křehké byly závěry a sliby sjednané na berlínské konferenci.

70 RGASPI, f. 495, op. 2, d. 9, l. 71.

71 *Politbyro CK VKP(b) i Komintern*, Moskva 2004, s. 128–129.

72 RGASPI, f. 495, o. 2, d. 9, fol. 98.

73 A. VATLIN, *Die Komintern*, s. 96.

Následoval návrat ke konfrontační politice mezi představiteli jednotlivých internacionál a Komunistickou internacionálou. Všechny naděje tak byly ztraceny. K očekávanému obratu sovětského Ruska směrem k demokratizačnímu vývoji počátkem 20. let nedošlo. Jakousi pointou za konáním berlínské konference tří internacionál byla hesla, jež se objevila v prvomájovém průvodu 1. května 1922 v Moskvě. Velké transparenty nesené v průvodu jakoby opět přivolávaly běsy a demony revoluce. Nápisy hlásaly: „Smrt buržoazii a sociální demokracii.“ Svědčilo to o optice, kterou sovětské vedení vnímalo květnové berlínské zasedání Komise devíti. 23. květen se stal skutečným „černým úterým“ evropského dělnického hnutí, trefně poznamenal Alexander Vatlin.⁷⁴ O rok později následoval ještě jeden neúspěšný pokus Kominterny a Socialistické dělnické internacionály (Sozialistische Arbeiter Internationale, která vznikla ze spojení II. a II. ½ internacionály na kongresu v Hamburgu 21.-25. května 1923) o oživení jednotné dělnické fronty. Znamenalo to konec snah, zřeknutí se reálné snahy o politickou spolupráci evropských socialistů. Později se sice ještě objevily podobné pokusy počátkem 30. let, výsledek byl však opět stejný.

Jedním z pozitivních výsledků konference tří internacionál byl slib delegace Kominterny, že eseri, které čekal v Moskvě proces, v němž měli být souzeni za údajnou zradu revoluce v roce 1917, nebudou popraveni. Na procesu se měli setkat i někteří aktéři berlínské konference, konkrétně Bohumír Šmeral v roli svědka a Émile Vandervelde v roli veřejného obhájce. Československá mise v Moskvě byla připravena poskytnout ubytování obhájci eserů Vanderveldovi na procesu, jenž měl být zahájen 8. června 1922. Nabídka však nemohla být využita, neboť Moskva nic podobného nepřipustila.⁷⁵ Jak se konstatovalo ve zprávě představitelů československé mise v Moskvě zaslané ministerstvu zahraničí v Praze: „Již po překročení státní hranice RSFSR [...] probíhaly ve všech větších stanicích demonstrace proti Vanderveldovi, které připravovala vláda. Ve stanici Velikije Luki vytloukli demonstranti okna Vanderveldova vagonu. Na Běloruském nádraží v Moskvě demonstroval dav asi tisíce osob proti socialistům revolucionářům a jejich obhájcům.“⁷⁶ Obhájci eserů, Vandervelde a Theodor Liebknecht, byli po nepřátelském přivítání davem, k němuž promluvil Nikolaj Bucharin, ubytováni na okraji Moskvy a důkladně izolováni

⁷⁴ Ibidem, s. 96.

⁷⁵ Ludvík Strimpl vyzval v telegramu z 20. 5. 1922, aby československá mise v Moskvě nabídla ministru Vanderveldovi ubytování na misi. Toho dne Vandervelde odjel vlakem z Berlína do Moskvy. Archiv ministerstva zahraničních věcí, Praha (AMZV), PZ Moskva 1922/1, čís. 85. Telegram 20. 5. 1922

⁷⁶ AMZV, PZ Moskva 1922, č. 92, 27. 5. 1922.

od diplomatických zastoupení a jakýchkoli dalších kontaktů. Vedení československé mise v Rusku ani nezískalo vstupenky na proces s esery. Západoevropští socialističtí obhájci neuspěli s obhajobou. Byli zcela izolováni místními policejními orgány: „Vandervelde i druzí, poněvadž nemohli souhlasiti se způsobem soudního jednání, byli nuceni odkázati se od další obhajoby“.⁷⁷ Po několika dnech odcestovali zpět do Evropy. Podle zpráv československých diplomatů se při samotném procesu eseri hájili velice odvážně: „Resultát, jaký měla docíliti sovětská vláda z tohoto procesu, sověty zklamal. Při líčení procesu bývají vždy eseri v dominujícím postavení. Jednotliví členi bolševického tribunálu přicházeli často do rozpaků, když eseri sebevědomě, bez ohledu na očekávaný rozsudek, odhalují minulost dnešních sovětských veličin. Sověty jsou rozzlobeny, že nenašly kající se esery. To je také příčinou, proč jsou všechny zprávy, vycházející ze soudní síně, pod přísnou kontrolou, proč ze stenografického protokolu se mnoho škrtá a proč vstup k procesu je dovolen jen spolehlivým komunistům se zvláštním povolením. I naše misse věnuje se z této příčiny zvýšené pozornosti a se podezřívá, že podporuje styk ruských eserů, žijících v Republice Československé, se zdejšími“.⁷⁸

Proces, na kterém byli souzeni eseri Nejvyšším revolučním tribunálem v čele s předsedou Pjatakovem, byl zahájen 8. června 1922. Vystoupil na něm i představitel KSČ Alois Muna, a to 28. července 1922 jménem Kominterny jako žalobce.⁷⁹ Bohumír Šmeral vystoupil jako svědek. Počátkem července 1922 složili sovětsští obhájci obžalovaných své mandáty. Dne 19. července uveřejnil časopis *Freiheit* zprávu, že socialistická frakce v Reichstagu, jakož i odborová komise Berlín a další, protestovaly proti hrožícím rozsudkům smrti. Časopis to komentoval slovy: „Pomstychtivá justice v Moskvě rozbíjí všechny možnosti mezinárodního sjednocení proletariátu.“⁸⁰ Proti rozsudkům smrti se vyjádřila celá řada známých levicových intelektuálů, a to jak ruských, tak západních, mezi nimi např. Maxim Gorkij, Anatol France, Bernhard Shaw a Sidney Webb. Jejich výzvy však neměly odezvu.⁸¹

Vyslovením rozsudku byla desavuoována i řada významných západních komunistů, kteří se 6. srpna 1922 na jednání EKI vyjádřili proti rozsudkům. Mezi nimi byla Clara Zetkinová, Ernst Meyer a Charles Rappoport. Přesněji řečeno, proti provedení rozsudku smrti se vyjádřilo celohlasně celé tehdejší prezidium EKI.

77 AMZV, PZ Moskva 1922, č. 104, 15. 6. 1922.

78 AMZV, Politické zprávy (PZ) Moskva 1922, č. 117, 2. řádná politická zpráva za měsíc červen, z 13. 6. 1922.

79 AMZV, PZ Moskva 1922, č. 125, 3. mimořádná politická zpráva z 31. 7. 1922.

80 *Ideja mirovoj revoljucii*, s. 385.

81 *Ibidem*, s. 386.

V zápisu bylo uvedeno: „Jednohlasně za neprovedení trestu smrti.“⁸² Na tento postoj Kominterny však vedení ruských bolševiků už nereagovalo.

Týden poté, 10. srpna 1922, byl proces ukončen a rozsudky vyneseny. Odsouzeno bylo všech 47 obžalovaných. 12 hlavních obviněných bylo odsouzeno k trestu smrti. V telegramu československého zastoupení v Moskvě bylo o průběhu vynesení rozsudků uvedeno: „První skupina eserů byla tribunálem odsouzena k zastřelení. VCIK (Vserossijskij centralnyj ispolnitelnyj komitet, Všeruský ústřední výkonný výbor) rozsudek potvrdil, ale popravu zadržel. Od dalšího chování strany eserů závisí provedení rozsudku. Druhá skupina byla odsouzena od 2–10 let a část byla na základě usnesení VCIK osvobozena.“⁸³ Navzdory slibům Zinověva, které však Bucharin později stejně zpochybnil, přinesl proces rozsudky smrti dvanácti obžalovaným eserům, které byly s mírným zpožděním skutečně vykonány.

Několik dní po moskevských popravách došlo v Berlíně k masovým demonstracím dělnických organizací proti vykonání rozsudků smrti nad esery. (V Československu, resp. v Praze, se nic podobného nekonalo.) Skutečnost, že v Berlíně proběhly dělnické demonstrace proti bolševickému Rusku, bylo v Německu skutečně dosud nevídaným jevem. Událost naznačila, že zde existují hluboké rozdíly ve vidění problémů současného světa a představách o jejich řešení.

Závěr

První polovina roku 1922 byla doslova nasycena řadou důležitých událostí. Byly dokončeny přípravy a posléze i zahájena konference v Janově, která se zabývala hospodářskou problematikou. Na konferenci byla velkým tématem ruská otázka. Představitelům sovětského Ruska v čele s Čičerinem se posléze podařilo dosáhnout na rozhovorech v Rapallu uzavření separátní dohody s představiteli výmarského Německa. Sovětskému Rusku se tak otevřela cesta k intenzivnějším, zejména hospodářským vztahům s Německem. Rusko v té době nutně potřebovalo širší mezinárodní podporu. Snažilo se ji získávat pomocí podpůrných demonstrací organizovaných sekcemi Kominterny v jednotlivých evropských zemích. Za tím účelem se jevílo výhodným rozvinout bližší kontakty s do té doby opomíjenými mezinárod-

82 Protokol Nr. 64 der Sitzung des Presidium der KI von 6. 8. 1922, RGASPI, f. 495, o. 2, d. 9, l. 161. „Einstimmigkeit für Nicht-Vollstreckung des Todesurteils.“

83 AMZV, PZ Moskva 1922, č. 128, zpráva z 11. 8. 1922. VCIK – Vserossijskij centralnyj ispolnitelnyj komitet.

ními socialistickými organizacemi, konkrétně se znovu oživovanou II. internacionálou a nedávno ve Vídni nově ustavenou II. ½ internacionálou. Konference v Berlíně měla vést k velkému světovému kongresu dělnických a socialistických stran. K tomu sice nedošlo, nicméně fakt, že se vůbec sešli u stolu představitelé tří směrů mezinárodního socialistického hnutí, měl v tehdejší Evropě značnou odezvu. Současně však v Rusku, kde nedávno skončila krvavá občanská válka, probíhaly ostré politické střety, kdy bolševici postupně vytlačovali své někdejší politické partnery, konkrétně esery. V příštích letech se měl strhnout boj mezi samotnými vůdci bolševiků o kontrolu a moc nad stranou.

SUMMARY

The beginning of the twentieth century in Europe was quite an unstable period. Many new states arose, with Soviet Russia as one among them. Soviet foreign policy was distinguished by its duality: the official policies attempted to overcome the blockade and return to the world stage of political and economic life, while at the same time, through the Communist International that was founded in March 1919, the Soviets were also declaring worldwide socialist revolution. Police forces from Czechoslovakia – with cooperation from neighboring states – also engaged in following the Comintern's international activities in Central Europe. Their intelligence offices were fairly well informed about the development of the communist movement in Russia and in Central Europe, including the political orientation of the Communist Party of Czechoslovakia. The representatives of the western European socialist movement, the second and second-and-a-half (Vienna) Internationals, were attempting to establish bilateral contacts and negotiations with the Comintern. This was to be followed up with the formation of a united front of international socialist and communist movement. At the same time, Comintern was putting great efforts into gaining support for strengthening the position of Soviet representation at the negotiations that took place at the international convention in Genoa, which was to simplify the economic relations with the industrially-developed countries of the West after the western policy of maintaining an economic embargo had ended. Although this conference was not successful, at Rapallo the Soviet representatives still managed to come to an agreement with the delegation from Weimar Germany and break down the barriers that had been laid preventing trade with the German state.

The representatives of the western socialist movements had invested significant hope in the Berlin meeting with representatives of the three Internationals in May 1922. However, these hopes were already dissipated in the first meeting in Berlin. In Moscow, the trial that had been contrived with the SRs (members of the Socialists Revolutionary Party), which had taken place in June of the same year, demonstrated that Soviet Russia was making an uncompromising reckoning with its internal critics. Here too, the hopes and expectations of the western socialists for gradual liberation were disappointed. Despite all the protests, a majority of the SRs who were tried were condemned were executed.

STUDIE

Ohlas sovětského řešení národnostní otázky v meziválečném Československu

RENÉ PETRÁŠ

Ústav právních dějin, Právnická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

The Response of the Soviet Solution of the National Question in Inter-war Czechoslovakia

The Soviet solution for national issues was remarkable: for the first time in Russian history, complicated federal and autonomous structures were created. In the first half of the twentieth century – an era characterized predominantly by strident nationalism – the official proletarian internationalism of the regime was something altogether different. Czechoslovakia, too, sought inspiration for tackling its national minority issues in the beginning of its First Republic in the Soviet model.

Key words: Russia, Czechoslovak minority policy, legal status of minorities

Sovětský způsob řešení národnostní otázky byl v mnohém směru pozoruhodný. V podstatě poprvé v historii vznikly za účelem optimalizace státoprávních a národnostních poměrů komplikované federální a autonomní struktury. V éře vyhraněného nacionalismu, jak tomu bylo v první polovině 20. století, překvapoval i oficiální proletářský internacionalismus sovětského režimu. Sovětské koncepce měly jistý ohlas za hranicemi, včetně meziválečného Československa, které zejména ve svých počátcích hledalo inspiraci pro řešení složitých národnostních problémů. I přes vý-

raznou izolovanost sovětského Ruska od světa se však českoslovenští odborníci dokázali natolik seznámit s tamní realitou, aby pochopili, že totalitní režim může experimentovat s federalismem a autonomismem, aniž by se musel obávat iredenty. Badatelé věnující se v Československu národnostní a menšinové problematice jezdili proto hledat inspiraci raději do Švýcarska a zájem o tehdejší Sovětský svaz (SSSR) byl jen omezený. Přesto není nezajímavé se seznámit s určitými ohlasy sovětské národnostní politiky v meziválečném Československu.

Cílem práce je zachytit ohlas sovětského řešení národnostní otázky v meziválečné Československé republice (ČSR) a to nikoli ve smyslu teoretických úvah filozofů, povrchních článků publicistů nebo nadšeného opěvování ze strany levice, ale v prvé řadě se zaměřením na právní praxi. Hlavní pozornost bude soustředěna na odborné publikace praktiků, zejména právníků věnujících se menšinové otázce, které mohly být rychle užity jako podklad pro přípravu právních předpisů. V éře vypjatého nacionalismus konce 19. století a počátku 20. století mohl totiž oficiální internacionalismus Moskvy lákat k napodobení, a to nejen mezi levicí.

Autor jako právní historik (dlouhodobě se zabývající vývojem právního postavení menšin) se v tomto článku věnuje ohlasu sovětského řešení mezi právníky a dalšími specialisty na státní a právní postavení menšin, což je téma dosud nezpracované. Cílem nerozsáhlého článku samozřejmě nemůže být detailní přehled dobové literatury, byť třeba jen právní, ale hlavně začlenění zájmu československých odborníků o SSSR do dobových úvah o potřebné zahraniční inspiraci pro právní postavení menšin v rámci ČSR. Při výkladu bylo zároveň nezbytné naznačit alespoň základní prvky národnostní a menšinové politiky SSSR a tradic z doby carského Ruska.

Metodologicky se článek opírá o analýzu dobové – hlavně právní – literatury, kdy autor využil svá dlouholetá studia menšinové otázky v meziválečném Československu, při nichž si kladl otázku, v čem se projevovala inspirace právních systémů různých evropských monarchií z období před rokem 1918, vliv Švýcarska, resp. později právě SSSR. Výzkum přitom nevycházel jenom z formálního pojetí, tedy zkoumání nepočetných meziválečných textů, jež popisují sovětské řešení národnostní otázky, ale rovněž z reálného politického vlivu. Práce o národnostní politice v SSSR byly v meziválečné ČSR totiž spíše výjimečné, zatímco odborná právní literatura k národnostní a menšinové otázce naopak značně rozsáhlá. Jde o postižení toho, nakolik odborné meziválečné publikace Emila Soboty, Zdeňka Pešky, Josefa Chmelaře, Aloise Hajna i dalších v práci zmiňovaných autorů reagovaly na sovětské pojetí či zda se jím dokonce inspirovaly. Nelze ovšem přehlížet skutečnost,

že část této literatury byla dosti úzce zaměřena zejména na detailní problémy jazykového práva, kde logicky vliv sovětských koncepcí mohl být jen minimální.

Jak již bylo uvedeno, článek se zaměřuje na praktický ohlas, který sice v právních předpisech meziválečného Československa nenajdeme, ale odborné právní publikace s nimi mohou být zajímavě provázány. Takové je ostatně typické – a ne vždy uvědomované – specifikum právní vědy, které zná autor dobře i z vlastní praxe např. v Radě vlády pro národnostní menšiny. Nejednu svou publikaci zpracoval na konkrétní státní podnět třeba jako podklad pro komplikovaná mezinárodní jednání o odškodnění holokaustu, postavení sudetských Němců a podobně. Takováto role byla samozřejmě běžná i pro meziválečné právníky a jiné specialisty na právní postavení menšin, jichž byla jen hrstka, a stát je často využíval. Při studiu jejich odborných prací znalec právního řešení postavení menšin v ČSR (vytvářeného i na základě mezinárodních závazků) dokáže rozpoznat, na jaké problémy tato literatura reagovala. Právní literatura je často podkladem pro reálnou praxi úřadů. Studium ohlasu sovětského řešení je tedy třeba chápat i v těchto souvislostech.

Dosavadní zpracování problematiky, jak zde byla vymezena, tedy se zaměřením na reálné právní řešení, je minimální. Souvisí to se skutečností, že česká právní věda věnovala národnostní a menšinové problematice po druhé světové válce jen okrajovou pozornost, což se mění teprve zhruba od roku 2007. Posouzení vlivu sovětského řešení na právní vědu v ČSR je přitom složité téma, kdy rozpoznat sovětské koncepce nebo inspirace v obecných výkladech menšinového práva dokáže jen specialista. Přestože v posledních letech zejména Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze věnuje právnímu postavení menšin značnou pozornost, skutečné specialisty lze stále doslova spočítat na prstech. Meziválečným právem a právní vědou se z nich zabývají jen nemnozí a komparativní práce vznikají naprosto ojediněle.¹

Specifika sovětského řešení národnostní otázky

Postavení menšin v Rusku a SSSR bylo ovlivněno velmi komplikovanou národnostní situací v tomto ohromném státě. Rusové v carském i sovětském impériu tvořili jen přibližně polovinu obyvatel, zatímco druhou část představovala pozoruhod-

1 Komparativně zaměřené kapitoly obsahuje doposud jediný rozsáhlejší přehled právního postavení menšin v ČR podaný v práci René PETRÁŠ – Helena PETRŮV – Harald SCHEU (eds.), *Menšiny a právo v České republice*, Praha 2009 a v monografii věnované stejné problematice René PETRÁŠ, *Cizinci ve vlastní zemi. Dějiny a současnost národnostního napětí v Evropě*, Praha 2012.

ná změt skupin – od příslušníků vyhraněných neruských národů (často i s vyšší úrovní vzdělanosti než u Rusů), přes obyvatele islámských regionů na Kavkaze a Střední Asii až po izolované kmeny na ohromné Sibiři. Carské Rusko dlouho neprovádělo nějakou rusifikaci a v tradičním preferovaném postavení tu zůstávali např. Němci v Pobaltí nebo Švédové v oblasti Finska, ačkoliv v těchto regionech tvořili jen nepříliš početné menšiny.

V poslední fázi carského impéria se však projevovala preference Rusů a pravoslavi a mnohé podmaněné národy proto toužily po odtržení nebo alespoň autonomii, která byla překvapivě široká právě ve Finsku. Režim bylo možné ztotožnit s (velko-)ruským šovinismem, kdy je však třeba připomenout, že v éře vypjatého nacionalismu na počátku 20. století nešlo o něco výrazně neobvyklého. Rozpaky až znechucení ve světě ovšem vyvolával ostrý a často doslova brutální antisemitismus v Rusku, který byl v západní a střední Evropě přibližně od konce 18. století již těžko přijatelný, jak bude samostatně nastíněno níže.

Nový sovětský režim ruský nacionalismus výrazně odmítl a tento přístup oficiálně přetrval po celou sovětskou éru, kdy však zejména po druhé světové válce hrály ruské tradice – někdy přerůstající až v šovinismus – opět výraznou roli. Oficiálně měl sovětský systém internacionální charakter, ale vliv Rusů býval větší než by odpovídalo jejich podílu na obyvatelstvu. Reálná politika procházela komplikovaným vývojem. Původní představa revolucionářů počítala se světovou revolucí, kdy by se zřejmě bývalé carské impérium rozplynulo v moři zemí ovládaných proletariátem. Pro řešení národnostní otázky se přitom oficiálně zvolila nejradikálnější metoda práva na sebeurčení, proto neruským národům bylo formálně dovoleno i úplné oddělení. Taková byla alespoň propaganda sovětského režimu. Využili toho úspěšně Poláci, Finové i národy Pobaltí. Za občanské války v sovětském Rusku výrazně působily i otázky nacionální, kdy velitelé bílých byli jen málokdy ochotní tolerovat rozklad impéria. Řada tehdejších odtržených oblastí, např. v Zakavkazsku, byla ovšem později začleněna zpět pod vládu Moskvy, pokud nebyla schopna se vojensky udržet proti sovětskému režimu. Vytvořil se tedy fakticky centralizovaný stát, přestože ústava SSSR vnímala nadále za základní princip sebeurčení národů.²

Originální a ve své době pozoruhodnou a novou konstrukcí bylo vytvoření komplikovaného sovětského federálního systému. Zatímco carské impérium bylo až na výjimky, jako byla např. oblast Finska, unitárním státem, sovětský režim vytvořil velmi složité federální struktury, kdy vedle federálních republik (sovětských socialistických republik – SSR) existovaly i nižší autonomní úrovně. Zřídila se tedy

2 Srov. René PETRÁŠ, *Menšiny v meziválečném Československu*, Praha 2009, s. 146–147.

samospráva pro národnosti sídlící na souvislém území. Některé oblasti byly vícejazyčné, jako např. Běloruská SSR, která měla jako oficiální jazyk běloruštinu, ruštinu, polštinu a dokonce i židovský jazyk. Reálně však v Bělorusku nadále dominovalo používání ruštiny ve školách i kultuře a tak tomu bylo až do rozkladu SSSR i v řadě dalších regionů.³

Národnostní politika SSSR ovšem procházela složitým vývojem, který zde není možné dopodrobna rozebírat. Zejména do poloviny 30. let se razantně měnily i hranice svazových republik. Klíčovou roli v dotvoření základních aspektů systému hrál Stalin, který byl ostatně „odborníkem“ na národnostní problematiku, k níž ještě před první světovou válkou zpracoval studii *Marxismus a národnostní otázka*. Přestože sám pocházel z menšinového (gruzínského) národa, který míval často k politice Moskvy kritický postoj, pomohl dotvořit systém odpovídající spíše představám velkoruského nacionalismu. Na tom neměnila nic ani skutečnost, že při jeho smrti byl jeho klíčovým spolupracovníkem další Gruzíнец a mezi dalšími bylo možné najít např. i Armény. Při krvavých čistkách v období 30. let bývaly ztráty Nerusů vyšší než u Rusů a různé nacionální úchylinky patřily k rozšířeným obviněním. Snahy vedoucích činitelů některých republik (hlavně Ukrajiny, Běloruska a Gruzie) o rozšíření práv svazových republik či dokonce vytvoření jakési konfederace bývaly tvrdě potlačovány.⁴

Odborníci ze zahraničí, včetně Československa,⁵ si obvykle uvědomovali, že sovětská federalizace a decentralizace je do značné míry jen zdánlivá a umožňuje jí reálně tvrdě centralistický státní systém provázaný s komunistickou stranou. Federální a autonomní struktury, které by v demokratických poměrech snadno vedly ke zneužití a iredentě, tak v sovětském režimu mohly bez problémů fungovat. Když přeskóčíme čas, tak všechny socialistické federace inspirované právě Sovětským svazem – tedy vedle jeho samotného i Jugoslávie a specificky (spojením jen dvou národů) také Československo – se v 90. letech po demokratizaci rychle rozpadly. I přes mnohé slabiny však vytvoření takovéto mimořádně složité státní struktury znamenalo nový originální prvek v menšinové otázce. Starší federace, jako třeba USA, totiž nebyly vytvořeny za účelem řešení nacionální otázky.

3 Břetislav DANČÁK, *Bělorusko a problém národní sebeidentifikace jeho obyvatel*, in: Břetislav Dančák – Petr Fiala (eds.), *Národnostní politika v postkomunistických zemích*, Brno 2000, s. 222 an.

4 Srov. např. Marjan BRITOVŠEK, *Stalinův termidor*, Praha 1991, s. 19–20, 162–175.

5 K nejvýznamnějším odborníkům zájímajícím se o SSSR patřili Emil Sobota, Alois Hajn, Josef Chmelař. Srov. např. Emil SOBOTA, *Jazykové právo v evropských státech*, Praha 1934; Josef CHMELAŘ, *Národnostní minority v evropských státech*, in: Alois Hajn (ed.), *Problém ochrany menšin*, Praha 1923, s. 113–120.

Zde je nutné alespoň rámcově naznačit, jak vypadalo právní řešení v jednotlivých státech počátkem 20. století. Právní úprava postavení menšin (zde je asi vhodnější mluvit o nedominantních národech) nebyla v jednotlivých státech dosud nijak rozsáhlá. Například v Rakousku (Předlitavsku) existoval sice proslulý článek 19. v tzv. prosincové ústavě z roku 1867, ale jeho výklad byl sporný a prováděcí předpisy až zoufale nedostatečné. K nejrozsáhlejším právním řešením své doby patřil uherský národnostní zákon z roku 1868, který byl však v praxi permanentně obcházen a docházelo k tvrdé maďarizaci menšin. Byl tedy spíše ostudou než vzorem k následování.

Zatímco SSSR poskytoval neruským skupinám vlastní republiky nebo alespoň autonomii, tak mnohé evropské země existenci národnostních menšin tehdy vůbec neuznávaly.⁶ I když si občané byli rovni před zákonem, v úřadech a školách se mohl používat jedině státní jazyk. Takovéto přístupy byly přitom typické i pro demokracie. Dobrým příkladem v tomto směru byla hlavně Francie. Obdobně tomu bylo i u států, jejichž populace se dotvářela přistěhovalectvím, a kde se předpokládala úplná asimilace, jako tomu bylo v USA. Oba státy přitom patřily k „oficiálním vzorům“ nové Československé republiky (i mnoha dalších zemí), jak bylo zjevné i u ústavy z roku 1920 inspirované ústavou USA z roku 1787, rakouskou (předlitavskou) z roku 1867 a zejména francouzskou z roku 1875. U klíčové národnostní problematiky však bylo převzetí vzoru z Francie nebo USA zcela nemožné, protože by bránilo koexistenci s menšinami, jak si uvědomovali i nacionalisté. Bylo tedy třeba se ohlížet i po jiných inspiracích, kterými mohl být mj. též SSSR.

Ohlas sovětských národnostních koncepcí v meziválečném Československu

Složitá národnostní situace v Československé republice navazovala na obdobné problémy někdejší habsburské monarchie, které jí přinesly zkázu. Na rozdíl od naprosté většiny právního řádu a správního uspořádání, které byly převzaty novou republikou beze změn (a fungovaly až do 40. let), se v ČSR od počátku považovalo za nutné vytvořit nové právní řešení menšin, hlavně pokud jde o úpravu jazyka. Odborníci se proto, jak je v právní vědě obvyklé, ohlíželi po zahraničních vzorech.

Na tomto místě je třeba učinit jednu drobnou poznámku pro čtenáře neorientujícího se v právních tradicích. Přes mylné představy podstatné části veřejnosti je jen málokterý obor tak tradicionalistický a univerzalistický jako je tomu u práva.

6 Podrobněji srov. R. PETRÁŠ, *Cizinci ve vlastní zemi*, s. 36–46.

Podstatná část soukromého práva je i u států mimo oblasti ovládané kdysi Římem – jako jsou i české země – převzata z římského práva. Nemalá část právních předpisů je vytvářena podle zahraničních vzorů, které jsou přitom univerzální, takže například desítky států mají občanský zákoník dle francouzského (Napoleonova) vzoru, který však vychází hlavně z římského práva. U právního postavení menšin jsou rozdíly mezi státy značné, ale snaha o přejímání osvědčených zahraničních vzorů je běžná i zde.

Právní úprava postavení menšin v rámci ČSR byla přitom vytvořena zejména v roce 1920, a to hlavně přijetím klíčových zákonů státu, včetně ústavy a ústavního jazykového zákona dne 29. února 1920, které ale byly zásadně ovlivněny mezinárodní menšinovou smlouvou ze Saint Germain z 10. září 1919. V této počáteční etapě po skončení první světové války byly ovšem poměry na území Ruska velmi divoké, SSSR ostatně formálně dosud nevznikl, takže šance na inspiraci nějakým v praxi fungujícím prvkem sovětské národnostní politiky neexistovaly. Prosazení právních předpisů do praxe a získání zkušeností totiž trvá roky, a to i v režimu, který je ochoten „poroučet větru i dešti“. Kromě negativního postoje k bolševickému režimu tedy možnému přejímání zkušeností v zahraničí, včetně Československa, bránila i skutečnost, že se v prvních letech po revoluci sovětský model teprve utvářel.

Později po roce 1920 se právní řešení postavení menšin v Československu měnilo jen málo, s výjimkou let 1926 až 1928, kdy se však jednalo v jednom klíčovém případě o detailní provedení jazykového zákona z roku 1920 vládním nařízením a ve druhém o správní reformu, jež však znamenala hlavně návrat k osvědčeným tradicím z doby předchozí monarchie. Jako potenciálně největší možný zdroj inspirace od SSSR v národnostní otázce se jevily komplikované federální a autonomní struktury. Federalizace však byla z hlediska dominantních českých politických kruhů meziválečného Československa nepřijatelná, o autonomii se ovšem ve státě opakovaně jednalo. V meziválečné éře se ji však nepodařilo prosadit. Navíc v této době se diskutovalo spíše o autonomii kulturní neboli personální, kde inspirací byly mj. státy v Pobaltí. Zato teritoriální autonomie, fungující v SSSR, vyvolávala velké a zřejmě i oprávněné obavy ze zneužití k iredentě, zejména ze strany Němců, což mohlo vést i k zániku státu a ovládnutí českých zemí Berlínem.

Tento článek se zaměřuje hlavně na ohlas sovětské národnostní politiky mezi československými právníky a odborníky na menšinovou otázku. Těch ovšem nebylo v meziválečné době mnoho a jen málokterí se důkladněji věnovali zahraničním inspiracím. Když nahlédneme na dobovou odbornou literaturu, tak v ní na-

prosto převažují detailní práce zabývající se domácími problémy, v první řadě překomplikovaným jazykovým právem. Nalézt z té doby obecněji zaměřené práce o právním postavení menšin nebo důkladnější komparace se zahraničím je dosti náročné.

Myšlenkově zřejmě nejbohatší a nejoriginálnější práce k právnímu postavení menšin sepsal právník Zdeněk Peška. Ten se věnoval komparacím se zahraničím především v oblasti problematiky kulturní autonomie, jež se však SSSR v zásadě netýkala, z jednotlivých zemí se Peška zaměřoval hlavně na Polsko.⁷ Nejvíce právních publikací k menšinám sepsal v meziválečném Československu Emil Sobota, který zpracoval i komparaci jazykového práva v Evropě, včetně SSSR.⁸ Mnoho drobnějších publikací k různým menšinovým problémům, např. pro oficiální periodikum ministerstva zahraničí s názvem *Zahraniční politika* sepsal Josef Chmelař, aktivní při shromažďování informací o menšinách doma i za hranicemi byl také Alois Hajn.⁹ Články či alespoň dílčí informace o poměrech v SSSR se v meziválečném období ovšem objevovaly jen sporadicky, ať již v časopise *Právník, Národnostní obzor, Zahraniční politika* či jinde.

Autoři, kteří se věnovali SSSR, se obvykle dokázali zorientovat v tamních poměrech. Dokonce již počátkem 20. let lze běžně nalézt objektivní pohledy: Jak napsal např. Josef Chmelař: „V otázce jazykové vůbec panuje liberálnost vskutku význačná, která má však své speciální příčiny.“ Je umožněna tím, „že v Rusku u vlády stojí jediná politická strana, strana tuhé vnitřní disciplíny, v níž meze rozporů jsou pevně stanoveny.“¹⁰ Klíčový aspekt, tedy že komplikovaná sovětská federace mohla fungovat jen kvůli specifickému charakteru režimu, podtrhával mj. i Emil Sobota, jenž napsal: „Tato volná forma jest vyztužena a její jednota zaručena monopolním postavením komunistické strany, která jest zřízena přímo centralisticky a v níž velkoruský element má rozhodující vliv.“¹¹

Mnohem větší zájem meziválečných odborníků – a to nejenom v Československu – vyvolávalo hlavně Švýcarsko. Dokonce na pařížské mírové konferenci slibovalo Československo, že se inspiruje poměry v tomto státě. Nutno dodat, že takovéto snahy o inspiraci byly dosti naivní, protože vztahy mezi jazykovými skupi-

7 Zdeněk PEŠKA, *Národní menšiny a Československo*, Bratislava 1932; Idem, *Kulturní samospráva národních menšin*, Praha 1933; Idem, *Menšinová otázka v polském právu*, *Právník* 68, 1929, s. 470–475, 491–498.

8 Emil SOBOTA, *Jazykové právo v evropských státech*, Praha 1934.

9 Alois HAJN (ed.), *Problém ochrany menšin*, Praha 1923.

10 J. CHMELAŘ, *Národnostní minority v evropských státech*, s. 117, 120.

11 E. SOBOTA, *Jazykové právo v evropských státech*, s. 86.

nami ve Švýcarsku jsou velmi specifické. Odborníci z Československa, kteří sem jezdili na studijní pobyty, pak zjišťovali, že švýcarská koncepce vychází z tradice a právní úprava téměř neexistuje kromě pouhé krátké zmínky v ústavě.¹² Přesto měla československá diplomacie značný zájem o poměry ve Švýcarsku i jako inspiraci pro vnitřní politiku.¹³ Ve skutečnosti mohla být vhodnějším zdrojem inspirace Belgie, která měla poměrně rozsáhlou právní úpravu srovnatelnou s Československem, zatímco Švýcarsko mělo zcela jiné právní řešení.¹⁴ Se Sovětským svazem jako vzorem pro postavení menšin se však Československo výrazněji seznámilo po roce 1948, takže význam tohoto tématu nelze podceňovat.¹⁵

Postavení Židů v Rusku a SSSR

Specifickou ruskou a sovětskou menšinovou otázkou, která měla v zahraničí včetně Československa značný ohlas, bylo postavení Židů. Tato záležitost prošla mimořádně pozoruhodným vývojem, kdy se od carské éry s Ruskem jako klíčovým nepřitelem Židů (zejména od roku 1881), přes svéráznou oporu židovského národního života v meziválečné době, Moskva nakonec od 50. let zase stala hlavní záštitou nepřátel Izraele či přímo Židů. V carském Rusku přitom žila největší židovská komunita na světě a židovští uprchlíci z Ruska vytvořili základ nejvlivnějších dnešních židovských populací v USA a Izraeli.

Význam osob židovského původu ve vedení sovětského režimu byl v jeho počátcích mimořádný. V době smrti Vladimíra Iljiče Lenina byla dokonce většina sovětského vedení židovského původu, kdy vedle Gruzína Stalina, Rusa Bucharina zde byli Trocký, Kameněv a Zinověv. I přes jejich obvykle negativní vztah k židovství to vedlo k úvahám o žido-bolševickém charakteru režimu a přispělo k posílení antisemitismu v Evropě v meziválečné době. Oficiální sovětskou ideologií byl marxismus, přičemž původ jeho tvůrce byl dobře známý. Osoby židovského původu

12 Srov. např. Emil STODOLA, *O úprave užívania reči v Švajciarsku*, Bratislava 1920; Emil SOBOTA, *ČSR a Švýcarsko*, Praha 1925.

13 Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČSR Praha, fond II. sekce SN, karton 753, složka „Státy a území / Československo / Poměr čsl.-německý“, spis 129.855/38 – 23. srpna 1938 bylo vyslanectví ČSR ve Švýcarsku pověřeno vypracovat studii o kompetencích v této zemi určenou pro prezidenta, ministra zahraničí a představitele vládní koalice. Také Ibidem, fond Pozůstalost dr. Edvarda Beneše, karton 14.

14 René PETRÁŠ, *Švýcarská specifika řešení národnostní otázky*, in: R. Petráš – H. Petrův – H. Scheu (eds.), *Menšiny a právo v České republice*, s. 397–410.

15 René PETRÁŠ, *Menšiny v komunistickém Československu*, Praha 2007, s. 386–392.

však byly již převážně ve 20. letech odstraněny z klíčových sovětských pozic, s některými výjimkami jako byl např. Lazar Mojsejevič Kaganovič odstavený z vedení až v roce 1957.¹⁶

S problémem velkého vlivu Židů na sovětský režim se setkalo i teprve vznikající Československo, konkrétně jeho legie bojující proti bolševikům. „Pro většinu legionářů tvořil jakýsi automatický antisemitismus část jejich myšlení“, uvádí odborník na historii československých legií Dalibor Vácha.¹⁷ Nešlo asi ani tolik o nenávist rasovou a ještě méně náboženskou, ale spíše o podvědomý odpor legionářů vůči Židům – a to i po zkušenostech z domova – jako nenárodním elementu, představujícím v českých zemích často oporu Němců. Skutečnost, že osoby ve funkcích sovětského režimu měly k židovství a zejména k judaistickému náboženství spíše negativní postoj, tedy neznamenal v tomto ohledu žádnou výhodu. V éře vypjatého nacionalismu působila spíše jako podivný kosmopolitismus rozkládající křesťanské národy. Ostrý antisemitismus se občas projevil v Československu např. i v roce 1919 za války proti Maďarské republice rad s mnoha Židy ve vedení. Po uklidnění situace však již byla otevřená protižidovská nenávist v Československu obvykle nepřijatelná, k čemuž přispívala osobnost prezidenta Masaryka považovaného již od hilsneriády za příznivce Židů.¹⁸

S problémem ruských Židů se česká společnost setkávala již v době habsburské monarchie. Zatímco zacházení s Židy v Rusku v 18. století nebylo v Evropě ničím výjimečným, tak koncem 19. století již vyvolávalo pronásledování Židů ve vyspělejších státech často odpor. Situace se zvláště zkomplikovala po zavraždění reformního cara Alexandra II. v roce 1881, kdy z atentátu byli obviněni i Židé.¹⁹ Pod dohledem státu pak byla v letech 1881 až 1882 zorganizována vlna krvavých násilností a kvůli těmto událostem se ve světě rozšířilo slovo „pogrom“. Tlak proti Židům pokračoval až do konce carského režimu.²⁰ Silná migrace východoevropských Židů s velmi odlišnou kulturou, včetně nápadného oblečení, přispěla k rozvoji moderního antisemitismu i ve střední Evropě. V Rusku také došlo k vytvoření proslu-

16 René PETRÁŠ – Jan KUKLÍK, *Ruská federace*, in: Jan Kuklík a kol., *Jak odškodnit holocaust?*, Praha 2015, s. 475–476.

17 Dalibor VÁCHA, *Jaká je píseň revoluce? Českoslovenští vojáci svědky ruského revolučního roku 1917*. Dějiny a současnost 49, 2017, č. 8, s. 18–20.

18 R. PETRÁŠ, *Menšiny v meziválečném Československu*, s. 352–355.

19 Sonja MARGOLINA, *Das Ende der Lügen. Rußland und die Juden im 20. Jahrhundert*, Berlin 1992, s. 19–20.

20 Zbyněk VYDRA, *Bejlisova aféra. Antisemitismus a ruský politický život v letech 1911–1913*, *Theatrum historiae* 1, 2006, s. 203–231.

lých *Protokolů sionských mudrců*, které zřejmě potají zpracovala ruská tajná služba. Mezinárodním bestsellerem se však staly až po nastolení komunistického režimu, který byl kvůli vysokému podílu Židů mnohdy chápán jako počátek židovské světovlády.²¹

Carské Rusko z neúspěchů za první světové války obviňovalo také Židy. Sovětský režim byl pak v samotném Rusku, ale i v cizině, leckdy pokládán za tzv. žido-bolševický, což přispělo k silným pogromům v průběhu občanské války hlavně na Ukrajině. Velitelé bílých vojsk se jim ale obvykle snažili bránit a protizidovských excesů se dopouštěly i jednotky rudých.²² Výsledkem byly desítky tisíc obětí, což představovalo jeden z nejhorších protizidovských masakrů v dějinách.²³

Sovětský režim se oficiálně snažil o zcela nové řešení národnostní otázky. Zejména na počátku byl zdůrazňován proletářský internacionalismus, kdy s odstraněním ekonomických rozdílů jednotlivých etnik měly zmizet i šovinistické předsudky. Tento přístup vedl mj. i k uznání zvláštní židovské národnosti, která pro své příslušníky neznamena žádnou překážku při uplatnění v Sovětském svazu, což představovalo pro tamní Židy ve srovnání s carským impériem zásadní pokrok. Otázku však mimořádně komplikoval negativní postoj sovětského režimu k náboženstvím, protože u Židů byla komunita tradičně vymezena religiózně.²⁴

Propagandu sovětského režimu však nelze přeceňovat, skutečnou novinkou byly komplikované federální a autonomní struktury, které pro Židy měly význam jen omezený, s výjimkou kuriózního vytváření židovské domoviny na východní Sibiři, neboli Židovské autonomní oblasti Birobidžan. Již od konce 19. století mířili mnozí Židé, a to často právě z Ruska, do Palestiny, kde byla v roce 1920 zejména za podpory britské politiky oficiálně zřízena židovská domovina, což komunistické hnutí napadalo jako „imperialistický plán“. Nadšení komunisticky cítící Židé v Sovětském svazu tehdy s podporou sovětského vedení začali prosazovat židovskou domovinu i v rámci SSSR.

Po neúspěchu úvah o vytvoření židovské samosprávy v oblastech, kde žily početné židovské komunity, bylo nutno hledat nějaký málo osídlený region, kam by bylo možné přesídlit alespoň část sovětských Židů a novým, zejména zemědělským, způsobem života je přetvořit do podoby „sovětského občana“. V roce 1928

21 Richard PIPES, *Dějiny ruské revoluce*, Praha 1998, s. 254; Václav VEBER, *Mikuláš II. a jeho svět (Rusko 1894–1917)*, Praha 2000, s. 70–71.

22 Arno LUSTIGER, *Rotbuch: Stalin und die Juden*, Berlin 1998, s. 58–64.

23 R. PETRÁŠ – J. KUKLÍK, *Ruská federace*, s. 481–484.

24 Benjamin PINKUS, *The Jews of the Soviet Union. The History of a National Minority*, Cambridge 1988, s. 49–52. A. LUSTIGER, *Rotbuch: Stalin und die Juden*, s. 64–69.

bylo vybráno rozsáhlé území (velikostí srovnatelné s Moravou) ležící na hranicích s Čínou.²⁵ Tato myšlenka měla ohlas i v zahraničí, včetně Československa, kde však někdy kolovaly spíše svérázné zprávy hovořící např. i o vlastní židovské měně a armádě v počtu 7500 mužů, či o plánech Japonců na židovskou kolonizaci na druhé straně řeky Amur.²⁶ Sovětský svaz byl tehdy od světa značně izolován, což v kombinaci s propagandou jeho režimu vedlo k mnohým obskurním domněnkám, ale občas se objevovaly i poměrně podrobné zprávy, včetně kvalitních map.

Podle původních plánů se mělo do regionu během prvních deseti let přistěhovat 300 000 lidí, z toho polovina Židů. Avšak reálně přišlo jen necelých 100 000 osob, z nich sotva pětina Židů. Fungovalo však – byť v drobném rozsahu – i zahraniční přistěhovalectví. Ve 30. letech přišlo do Birobidžanu snad 1 500 Židů z Litvy a také USA a Argentiny. Ti se potom koncem 30. let stali často obětí Stalinských čistek.²⁷ V roce 1934 byla zřízena Židovská autonomní oblast a podle oficiálních vyjádření mělo jít o židovský národní stát. Ve skutečnosti se však v té době již sovětská národnostní politika měnila a experimenty, jako byla podpora židovského národnostního hnutí, byly omezovány nebo přímo likvidovány.²⁸

Závěr

V Sovětském svazu se postupně vytvořil rozsáhlý systém federativních a autonomních struktur, který na rozdíl od v zásadě unitárního carského impéria poskytl nedominantním národům mnohá práva. Zdánlivě velmi liberální přístup v národnostní otázce velmi dobře posloužil sovětské propagandě. Zahraniční odborníci ovšem obvykle snadno – a leckdy až překvapivě rychle – rozpoznali, že tato zdánlivě dalekosáhlá práva, poskytnutá menšinám, jsou pod jednoznačnou kontrolou státu provázaného s komunistickou stranou. Na druhé straně však nelze přehlížet, že v době přepjatého nacionalismu v Evropě, který vyústil v nové kolo krvavých válek, působil stát, zdůrazňující proletářský internacionalismus a ochotný poskytnout menšinám mnohá práva, pozitivně. Velmi svérázným vývojem prošel vztah sověť-

25 A. L. STRONG, *Birobidžan*, Širým světem 13, 1936, s. 563–566.

26 *Biro-Bidžan Židovská republika na Dálném Východě*, Širým světem 13, 1936, s. 169–170.

27 Robert WEINBERG, *Stalin's Forgotten Zion. Birobidžan and the Making of a Soviet Jewish Homeland*, Berkeley 1998, s. 50–59; A. L. STRONG, *Birobidžan*, Širým světem 13, 1936, s. 563–566.

28 R. PETRÁŠ – J. KUKLÍK, *Ruská federace*, s. 486–490.

ského režimu zejména k Židům. V meziválečné době vedlo silné zastoupení osob židovského původu v sovětské elitě přímo až k úvahám o „žido-bolševismu“.

V Československu panovala po první světové válce specifická situace, kdy mladý stát hledal nové právní řešení pro své menšiny, protože (na rozdíl od naprosto většiny právního řádu) zde nebylo možné navazovat na předchozí habsburskou monarchii. Systém právního postavení menšin byl ovšem v Československu vytvořen v podstatě do února 1920 a v této době se dosud sovětské národnostní řešení ještě zdaleka nedotvořilo. Proto šance na nějakou inspiraci ze SSSR byly minimální. Odborníci z tehdejšího Československa přesto jistý zájem sovětským poměrům věnovali. Mnohem častěji však jako vzor pro Československo zvažovali Švýcarsko.

Článek zanalyzoval reálný vliv sovětského řešení národnostní otázky na meziválečné Československo. Autor se mohl opřít o své starší rozsáhlé výzkumy právní literatury tohoto období. Obecně lze konstatovat, že jisté množství odborné literatury o sovětském řešení v meziválečných letech v ČSR vzniklo, avšak v dobových pracích specialistů na řešení menšinové otázky neměla sovětská koncepce výraznější vliv. Šlo samozřejmě především o právníky, protože v právním státě (jako byla první ČSR) muselo řešení menšinové otázky vycházet z právní úpravy – zejména když jejím základem byla složitá mezinárodněprávní ochrana menšin (pro Československo tzv. malá smlouva Saint Germainská). I když sovětské řešení národnostní otázky mohlo a dodnes může působit zdánlivě lákavě, tehdejší odborníci – tedy obvykle praktici s nemalými zkušenostmi – si uvědomovali jeho vázanost na charakter komunistického režimu a nepřenositelnost do československých poměrů.

SUMMARY

In the interwar Soviet Union, a broad-based system of federal and autonomous structures was gradually created, which, unlike the fundamentally unitary tsarist empire, bestowed many rights upon non-dominant ethnic groups. At that time, this represented a new approach and was a more sophisticated solution for establishing the position of ethnic minorities than could generally be found at that time in other countries. The Soviet approach to the minority question also served Soviet propaganda purposes at the time; though, naturally, foreign experts could usually quickly and easily recognize that the ostensibly far-reaching rights afforded to the national minorities were still under the regime's control. On the other hand, however, it should not be overlooked that in the first half of the twentieth century – a period characterized by intransigent nationalism that even led to wars – a state that was emphasizing proletarian internationalism and was willing to offer many rights to national minorities made a good impression. The relationship of the Soviet Union to Jews underwent a very peculiar trajectory of development. In the 1920s people of Jewish background had very strong representation among the Soviet elite, and consequentially sometimes theories of Judeo-Bolshevism (control of the Soviet regime by Jews) appeared in Europe.

The fledgling state of Czechoslovakia specifically sought a new legal solution for its ethnic minorities in the interwar period. Unlike most of the legal codes that were possible to adopt from the former Habsburg Monarchy, it was not possible to do so in this area. The Czechoslovak system for establishing the legal standing of minorities was, of course, formulated by February 1920, and at that time the Soviet solutions for their ethnic minorities were not even close to having been completed – so the chance for taking some inspiration there was minimal. Despite this, experts on the legal standing of minorities in Czechoslovakia still took a certain interest in Soviet conditions. However, Switzerland was much more frequently considered a model for Czechoslovakia.

STUDIE

The Attitude of Poland and Polish Society toward the 1999 Kosovo Refugees

AGATA B. DOMACHOWSKA

Wydział Filologiczny, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska

The Attitude of Poland and Polish Society toward the 1999 Kosovo Refugees

In 1999 the NATO intervention in the Federal Republic of Yugoslavia took place. During 78 days NATO bombed Yugoslavia in order to halt Slobodan Milosevic's policy against Albanians living in Kosovo. By the end of the intervention, more than 850 000 people from Kosovo had become refugees. They predominantly spread across the Balkan states but some of them also were taken outside the region – to Germany, Turkey, Norway, Italy, Canada, the US and to Poland as well. The aim of this paper is to investigate the situation of Kosovo refugees in Poland in 1999. I begin by explaining the situation of people living in Kosovo during the NATO intervention. Next, I will present the issue of refugees in Polish law at the time of the Kosovo crisis. After that, I will also examine the attitude of Poles towards these refugees. What is more, understanding the official narrative about them is crucial in explaining the country's policy too. Finally, I will summarize my paper with some conclusions regarding the need for further research.

Key words: Kosovo, Poland, refugee crisis, NATO intervention, Balkans

The Kosovo Refugee Crisis – introduction

The Kosovo conflict was one of the most important problems left to solve in the Balkans after the signature of the Dayton Peace Accords in 1995, which ended the war in Bosnia. The demands voiced by Albanians since the early 1990s, also on the international forum, were not met with any significant response. Then the Kosovo Liberation Army (alb. *Ushtria Çlirimtare e Kosovës*, UÇK) began its operations in Kosovo; their main aim was gaining the independence of Kosovo.¹ The situation became exacerbated in the winter of 1998/1999 while the fiasco of negotiations between the Serbian and Kosovo delegations conducted in Rambouillet and Paris (January-February 1999) finally led to the NATO intervention in Kosovo.²

The Allied Force operation commenced on 24 March 1999 and ended after 78 days. During the first month of that intervention (until 20 April 1999) the number of refugees from Kosovo reached 600 000 people, 355 000 of whom sought shelter in Albania, 127 000 in Macedonia, 72 500 in Montenegro and 32 000 in Bosnia.³ Despite the start of the operation, both the Serbian police and the military continued actions against the Albanian population and the UÇK troops.

In general, during the intervention approximately 860 000 people left Kosovo.⁴ Most of them went into the territories of the states neighboring Kosovo, i.e. to Albania (444 600), Macedonia (344 500), Montenegro (69 900) and Bosnia and Herzegovina.⁵ Another 590 000 people were internally displaced. The international community was involved in aiding the refugees. Other countries – such as Germany, USA, Turkey, France and Norway (see Tab. 1) also decided to host at

1 James PETTIFER, *The Kosovo Liberation Army Underground War to Balkan Insurgency, 1948–2001* (London: C. Hurst & Co, 2012).

2 Tim JUDAH, *Kosovo. War and Revenge* (New Haven and London: Yale University Press, 2002), pp. 197–226.

3 Noel MALCOLM, „The war over Kosovo”. In *War and change in the Balkans. Nationalism, Conflict and Cooperation*, ed., Brad K. Blitz (New York: Cambridge University Press, 2006), pp. 152–153.

4 The Kosovo Report, Executive Summary – Main Findings. 2015. Independent International Commission on Kosovo, 1, Retrieved 12 December 2017 from <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/The%20Kosovo%20Report.pdf>.

5 UNHCR. 2000. The Kosovo refugee crisis. An independent evaluation of UNHCR's emergency preparedness and response United Nations High Commissioner for Refugees Evaluation and Policy Analysis Unit. 9 February, 6, Retrieved 12 December 2017 from <http://www.unhcr.org/excom/standcom/3ae68d19c/kosovo-refugee-crisis-independent-evaluation-unhcrs-emergency-preparedness.html>.

least some of them. It was the greatest refugee crisis in Europe since the end of World War II.

Tab. 1. Departures under the Humanitarian Evacuation Programme, 1999 (HEP)*

Country of destination	Departures	Country of destination	Departures	Country of destination	Departures
Germany	14,690	Australia	3,970	Czech Republic	820
United States	14,050	Sweden	3,730	Slovenia	750
Turkey	8,340	Denmark	2,820	Croatia	370
France	6,300	Switzerland	1,690	Israel	210
Norway	6,070	Spain	1,430	Malta	110
Italy	5,830	Portugal	1,270	Luxembourg	100
Canada	5,440	Belgium	1,220	Slovakia	90
Austria	5,080	Poland	1,050	Iceland	70
United Kingdom	4,310	Ireland	1,030	Total	95,890
Netherlands	4,060	Finland	990		

*Departures of Kosovar refugees from FYR of Macedonia up to 31 October 1999. Source: UNHCR/IOM.

Source: Refugees and Others. 2000: 103.

The issue of refugees in Polish law at the time of the Kosovo crisis⁶

In Poland the creation of a new system for helping refugees began together with the system transformations which took place after 1989. At the very start it was the Interdepartmental Team for Assisting Foreign Refugees and the Polish Red Cross who took care of the matters pertaining to refugees in Poland. Subsequently, after

6 This text focuses on Polish laws on refugees that were in force at the time of the Kosovo War. The analysis does not include the texts of subsequent laws i.e. *The Act on Granting Protection to Foreigners in the Territory of the Republic of Poland from 13 June 2003* (Dz. U. [Journal of Laws] 2016, item 1836), *The Act on Foreigners from 12 December 2013* (Dz. U. [Journal of Laws] 2016, item 1990), *The Directive from 19 April 2004 on the minimum requirements for third countries' citizens and stateless persons to be classified as refugees and granted refugee status or as persons who for other reasons require international protection, and on the scope of the aforementioned protection; The Directive 2005/85/WE from 1 December 2005 on the establishment of minimum requirements concerning the procedures of granting and revoking refugee status in the Member States.*

1991 the Ministry of Interior took over the responsibility for providing protection for foreigners applying for refugee status in Poland and for foreigners who had already obtained such status.⁷

At the same time the issue of refugees also found its reflection in Polish law as in 1991 Poland became a party both to the 1951 *Refugee Convention* and to the 1967 Protocol *Relating to the Status of Refugees*. From that moment onwards the authorities were obligated to introduce legal regulations concerning the issues related to refugees and define appropriate administrative structures.⁸ Thus Polish internal laws regulating the matter of refugees conform to the international obligations incurred then by Poland.

The Refugee Convention from 1951 is the key international legal document pertaining to refugees. It contains the definition of the concept of a “refugee” and guidelines on the actions that can be undertaken by the states being parties to the convention. Among the most important principles of refugee treatment determined by the Convention is the precept to offer the acknowledged refugees the same treatment as the citizens of the host country in terms of access to social assistance. The second important rule prohibits punishing the refugees for the fact that on the way to the host country they were forced to cross its border illegally.⁹

Cooperation with the office of the United Nations High Commissioner for Refugees, (UNHCR) also played an important role in the development of the system of refugee protection in Poland. In 1992 Poland was visited by Sadako Ogata, the UN High Commissioner, who familiarized herself with the principles and problems of the care for refugees provided by Polish institutions.¹⁰ It is worth men-

7 „Dzień uchodźcy w Polsce”. 2000. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. 23–24 September. Retrieved 21 December 2017 from <https://www.google.pl/url?sa=t&rcrct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKEwizouGahbfYAhWJJZoKHWTgCNIQFggoMAA&url=https%3A%2F%2Fwww.mswia.gov.pl%2Fpl%2Faktualnosci%2F1652%2CDZIEN-UCHODZCY-W-POLSCE-23-24-wrzesnia-2000-roku.pdf&usg=AOvVaw2cAGKIrmkH0YWA2h5Gv4B5>.

8 Agnieszka FLORCZAK. *Uchodźcy w Polsce: między humanitaryzmem a pragmatyzmem*, (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2013), p. 144.

9 Akty i regulacje prawne. 2017. Retrieved 21 December 2017 from <http://uchodzcy.info/infos/akty-i-regulacje-prawne/>.

10 „Dzień uchodźcy w Polsce”. 2000. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. 23–24 September. Retrieved 21 December 2017 from <https://www.google.pl/url?sa=t&rcrct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKEwizouGahbfYAhWJJZoKHWTgCNIQFggoMAA&url=https%3A%2F%2Fwww.mswia.gov.pl%2Fpl%2Faktualnosci%2F1652%2CDZIEN-UCHODZCY-W-POLSCE-23-24-wrzesnia-2000-roku.pdf&usg=AOvVaw2cAGKIrmkH0YWA2h5Gv4B5>.

tioning that 1992 marked the start of the operations of the Main Centre for Foreigners in Dębak, an institution affiliated with the Ministry of Interior and responsible for organizing a network of centres for refugees and supervising these institutions.

The Constitution of the Republic of Poland adopted on 2 April 1997 contains a provision on the right to obtain asylum in Poland. According to Article 56:

“1. Foreigners shall have a right of asylum in the Republic of Poland in accordance with principles specified by statute.

2. Foreigners who, in the Republic of Poland, seek protection from persecution, may be granted the status of a refugee in accordance with international agreements to which the Republic of Poland is a party.”¹¹ As it can be seen, the Polish Constitution clearly separates the institution of asylum and of refugee status.

In December 1997 a new law on foreigners came into effect in Poland.¹² It regulated such questions as access of the refugees to the job market, social assistance and national health service. It should be highlighted that it replaced a 1963 act passed in the People’s Republic of Poland that regulated the same matters.

According to Polish law, refugee status is granted to a foreigner who meets the requirements to be considered a refugee as defined by the 1951 *Refugee Convention* and the 1967 *Protocol Relating to the Status of Refugees*, unless the person has been granted such status in another state. On the territory of Poland a foreigner can obtain protection in the following forms: being granted a refugee status, receiving a permit for tolerated stay, being granted temporary protection and being granted asylum. It must be added that “Temporary protection is granted to foreigners who come to the Republic of Poland *en masse* and who have left their country of origin or a specific geographical area due to foreign invasion, civil war, ethnic conflicts or flagrant breaches of human rights. Temporary protection is granted until such time when the foreigners are able to return to their previous place of residence, not longer, however, than for a period of one year. If after a year the factors preventing safe return of the foreigners to their previous place of residence do not cease to exist, the period of temporary protection can be extended by further six months; however, not more than twice” (*the Act on Granting Foreigners*). The concept of temporary protection was introduced into Polish law after the experiences of the influx of people resulting from the wars in former Yugoslavia and the 1999 Kosovo conflict.

11 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. 1997.

12 The Act on Refugees. 1997.

Polish legal and organizational solutions concerning refugees are increasingly influenced by the growing integration with the European Union, as Poland undertook to ensure the compliance of the country's laws with the standards set by the EU regulations as far as refugee protection is concerned.¹³ With this in view, in 2003 the Act on Foreigners was amended, which fulfilled those obligations of the government in Warsaw towards the UE.

It should be also pointed out that in Poland a significant part of care for foreigners is provided by specific non-governmental organizations, including the Polish Red Cross, Caritas Poland, Polish Helsinki Foundation for Human Rights and Polish Humanitarian Action (PAH).

The attitude of Poland and Poles towards the refugees from Kosovo

During the Kosovo crisis Poland strove to cooperate with other countries, supported the international community in such matters and became involved in providing assistance to the refugees from Kosovo. On 30 March 1999 the government of Poland issued a decision to provide humanitarian aid to Kosovo refugees. During the following weeks help from Poland reached the people in need by air. Poland also remained in contact with the Euro-Atlantic Disaster Response Coordination Centre (EADRCC) located in Brussels, the International Committee of the Red Cross (ICRC) and the International Organization for Migration (IOM).¹⁴ What is more, on 25 April in Laç near Tirana the Polish Medical Mission began its operations. This mission provided vaccinations, first medical aid and basic medical procedures. Its staff gave assistance to 24 thousand victims of the conflict.

Furthermore, at the end of March and the beginning of April 1999 the Polish government began to provide shelter for a group of refugees in dire need of

13 „Dzień uchodźcy w Polsce”. 2000. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. 23–24 September. Retrieved 21 December 2017 from <https://www.google.pl/url?sa=t&rcct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKEwizouGahbfYAhWJJZ0KHWTgCNIQFggoMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.mswia.gov.pl%2Fpl%2Faktualnosci%2F1652%2CDZIEN-UCHODZCY-W-POLSCIE-23-24-wrzesnia-2000-roku.pdf&usq=AOvVaw2cAGKIrmkH0YWA2h5Gv4B5>; Marek SZONERT, „Postępowanie wobec cudzoziemców ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy w Polsce a *acquis communautaire* Unii Europejskiej w dziedzinie azylu”. *Biuro Studiów i Ekspertyz*, 189 (July 1999), Retrieved 11 January 2018 from http://biurose.sejm.gov.pl/teksty_pdf_99/e-189.pdf.

14 Agnieszka FLORCZAK, *Uchodźcy w Polsce: między humanitaryzmem a pragmatyzmem* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2013), p. 117.

humanitarian aid. According to the data prepared by the Foreign Ministry's Migration and Refugee Department, at that time Poland was ready to accept from several hundred to 1 500 refugees from Kosovo.¹⁵ The humanitarian action was organized with the support of the United Nations High Commissioner for Refugees and the International Organization for Migration. The admission and stay of those refugees were elements of a system separate from the solutions concerning the persons applying for refugee status. According to the provisions of the Polish Government Resolution No. 31/99 from 13 April 1999, the principles governing the admittance and stay of the refugees from Kosovo were based on the agreement between the Ministry of Interior and Administration and the Management Board of the Polish Red Cross, with the latter responsible for the matters related to the refugees' stay.¹⁶ Approximately 1 000 people were evacuated from Kosovo. They were subsequently placed in thirteen centers located all over Poland: Smoszewo, Nowy Targ, Przesieka, Jelenia Góra, Gołkowice, Lublin, Złotów, Lagów Lubuski, Cieniawa, Mszana Dola, Rabka Zdrój, Wrocław, and Zawoja¹⁷ where they found care and shelter. The Minister of Interior issued the refugees with 685 cards of temporary stay, which constituted a confirmation of the legality of their stay.¹⁸ The duty of direct care for the refugees was entrusted to the PCK. The minister also monitored the refugees' housing conditions, access to health care and the possibilities of organizing their return after the end of the conflict.¹⁹

The Polish authorities simultaneously tried to disseminate knowledge about refugees in the society by organizing conferences, public debates or open meetings with citizens. Furthermore, many renowned persons spoke in public, trying to draw attention to the tragic fate of refugees. The most important speaker was the Pope John Paul II, who multiple times reminded people about the necessity of pro-

15 Simon JEFFREY, *Poland and NATO: a study in civil-military relations* (Lanham: Rowman and Littlefield, 2004), p. 102.

16 Piotr STACHAŃCZYK, *Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji na zapytanie nr 622 w sprawie sytuacji w lubelskich ośrodkach dla uchodźców*, 1999, 15 June. Retrieved 21 December 2017 from <http://orka2.sejm.gov.pl/IZ3.nsf/main/43CFBD2E>.

17 Agnieszka FLORCZAK, *Uchodźcy w Polsce: między humanitaryzmem a pragmatyzmem* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2013), p. 118.

18 „Dzień uchodźcy w Polsce”. 2000. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. 23–24 September. Retrieved 21 December 2017 from <https://www.google.pl/url?sa=t&rcrt=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKEwizouGahbfYAhWJJZoKHWtgCNIQFggoMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.mswia.gov.pl%2Fpl%2Faktualnosci%2F1652%2CDZIEN-UCHODZCY-W-POLSCE-23-24-wrzesnia-2000-roku.pdf&usg=AOvVaw2cAGKIrmkH0YWA2h5Gv4B5>.

19 A. FLORCZAK, *Uchodźcy w Polsce: między humanitaryzmem a pragmatyzmem*, p. 118.

viding help. In his message for the 1998 World Migration Day the pope stressed that accepting migrants is the duty of the faithful: "For the Christian, acceptance of and solidarity with the stranger are not only a human duty of hospitality, but a precise demand of fidelity itself to Christ's teaching. [...] Moreover, the fact that apostolic action for migrants is sometimes carried out in the midst of suspicion and even hostility can never become a reason for abandoning the commitment to solidarity and human advancement. Jesus' demanding assertion: 'I was a stranger and you welcomed me' (Mt 25:35) retains its power in all circumstances and challenges the conscience of those who intend to follow in his footsteps. For the believer, accepting others is not only philanthropy or a natural concern for his fellow man. It is far more, because in every human being he knows he is meeting Christ, who expects to be loved and served in our brothers and sisters, especially in the poorest and neediest."²⁰

It ought to be added that John Paul II took part in the debate on the Kosovo conflict and searched for a way to solve it. To this aim, in April 1999 he sent to Belgrade a Vatican diplomat, Monsignore Jean-Louis Tauran.²¹ He also implored the government in Belgrade to establish corridors for the delivery of humanitarian relief to the refugees.²²

Another important voice in the same debate was that of Marek Edelman, a social and political activist, one of the leaders of the Warsaw Ghetto Uprising in 1943, and the knight of the Order of the White Eagle. On 20 April 1999 he wrote a letter to the *New York Times* (published on the following day) titled *A Divided Kosovo Would Please No One*.²³ "For the first time we have a war not about territory, not about influence, not about raw materials. For the first time the world has declared war in defense of man. During the Second World War, I was witness to the genocide in the Warsaw Ghetto. The leaders of the free world were unable to pre-

20 Pope John Paul II. 1998. "Jan Paweł II o uchodźcach". In: *My a Trzeci Świat*. Nr 2 (21) February. Retrieved 6 December 2017 from http://www.maitri.pl/gazetka/my_21/html/papiez.htm.

21 John TAGLIABUE, "Crisis in the Balkans: The Vatican; Pope John Paul's Top Diplomat will visit officials in Belgrade," *The New York Times*, 1 April, 1999, Retrieved 2 December 2017 from <http://www.nytimes.com/1999/04/01/world/crisis-balkans-vatican-pope-john-paul-s-top-diplomat-will-visit-officials.html>.

22 John TAGLIABUE, "Crisis in the Balkans: The Vatican; Pope Appeals for a refugee relief corridor," *The New York Times*, 5 April, 1999, Retrieved 2 December 2017 from <http://www.nytimes.com/1999/04/05/world/crisis-in-the-balkans-the-vatican-pope-appeals-for-a-refugee-relief-corridor.html>.

23 Witold BEREŚ, *Fragments of book*. Retrieved 6 December 2017 from <http://marekedelman.com/en/informacje/fragments-of-book/>.

vent this. They said that when the war ended, when democracy won, everyone, no matter what race, religion or nationality, would again be equal, everyone would again feel like people and not hunted animals. But when the war ended, the millions of people about whom the fight was conducted were no longer there. The united world will surely win the war in defense of the rights of the Albanians in Kosovo. But will the Kosovar Albanians live to see this come true? The leaders of the free world should not stop at air strikes, but send ground troops to Kosovo. I know that to those who are sending soldiers to the war, the knowledge that they may perish is painful. But I know – like all of my generation – that freedom has and must have its price.”²⁴

These words were referred to by President Bill Clinton during the annual NATO summit in Washington: “Just a few days ago a voice from the age we honor at this fiftieth anniversary summit spoke to us from his home in Poland. Marek Edelman, a hero of the Warsaw Ghetto Uprising, published a letter here, in an American newspaper urging all of us to persevere in Kosovo.” Clinton continued, “Tonight we remember that the burden of defending freedom and peace is lighter when it is shouldered by so many.”²⁵

Marek Edelman also sent a letter to the then president of Poland, Aleksander Kwaśniewski, in which he wrote about the necessity of organizing humanitarian aid for the refugees from Kosovo.²⁶ Furthermore, in an interview given in June 1999 to the *Gazeta Wyborcza*, he explained why he supported land military intervention in Kosovo: “I’m afraid that the same may happen now in Kosovo, that the world may win the war in defense of the Albanians but the Albanians themselves won’t live to see it. That is why I appealed to the heads of NATO countries to send land units to Kosovo. I know how painful it is to consciously send soldiers to war knowing that they may die. However, as everyone from my generation, I know that freedom has and must have its price. I consider the decision of the NATO countries to start the air strikes in Kosovo as a turning point in the history of the

24 Marek EDELMAN, “A Divided Kosovo would please no one,” *The New York Times*, 21 April, 1999, Retrieved 6 December 2017 from <http://www.nytimes.com/1999/04/21/opinion/l-a-divided-kosovo-would-please-no-one-322547.html>.

25 Witold BEREŚ, *Marek Edelman*, Retrieved 6 December 2017 from <http://marekedelman.com/en/marek-edelman>.

26 Witold BEREŚ, *Marek Edelman’s Defense of the Weak*. Retrieved 6 December 2017 from <http://marekedelman.com/en/informacje/marka-edelmana-obrona-slabszych/>.

world. For the first time it is not a war for territory, for influence or for resources. For the first time the world declared a war in defense of man.”²⁷

In April 1999 the Centre for Public Opinion Research (CBOS) carried out opinion polls which showed that almost three fourths of the respondents supported the admission of the refugees, and one fourth were strongly in favour of that. 15 % were against, including 4 % who opposed it strongly (see the chart below).²⁸ The Poles also were decidedly in favour of providing material help to the refugees in the form of transports of food, medicines, personal care products and clothes to the host countries.

Tab. 2. Should Poland accept refugees from Kosovo?

DEFINITELY SHOULD	26 %
MAYBE SHOULD	47 %
DEPENDS/UNSURE	7 %
SHOULD MAYBE NOT	11 %
SHOULD DEFINITELY NOT	4 %
WHATEVER	5 %

Source: CBOS 1999: 2.

The support of Polish society was visible not only in the poll results but above all in numerous collections of money and material help for the Kosovo refugees. Many of those were local grassroots actions, and the central authorities got involved quite frequently. Such actions included:

- Nie bądź obojętny (Don't be indifferent) – a humanitarian relief action organized by Radio Kraków together with the *Dziennik polski* and the

27 Joanna SZCZĘŚNA, „Rozmowa z Markiem Edelmanem o powstaniu w getcie warszawskim,” *Gazeta Wyborcza*. 22 April, 1999. Retrieved 20 December 2017 from <http://wyborcza.pl/1,153803,301542.html>.

28 CBOS, *Pomoc Humanitarna dla uchodźców z Kosowa, Komunikat z badań*, April 1999, Warszawa. Retrieved 15 January from http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1999/K_066_99.PDF, p. 2.

Polish Red Cross.²⁹ The money for the refugees collected in special donation boxes was then handed over to the PCK, which organized a convoy with humanitarian aid. Furthermore, the District Management of the Polish Red Cross in Kraków organized a transport with personal care products, cleaning agents and food for the victims of military operations in Yugoslavia.

- A concert for Kosovo (21 May 1999 at the Town Square in Kraków) – organized by the Kraków City Council and the Parliament of Lesser Poland voivodeship, the institutions which enabled some of the Kosovo refugees to reach Kraków. That group settled later in the village of Gołkowice near Nowy Sącz and it was them who were the beneficiaries of that special charity concert. The entire profit from this event and the money gathered during the collection for charity was assigned for the care of the refugees staying in Poland. The event was organized under the honorary patronage of the Prime Minister of Poland Jerzy Buzek and the Mayor of Kraków Andrzej Golaś by the Vademecum Association and the EquiLibre Foundation, under the media patronage of the TVN station, the Radio ZET and the *Wprost* weekly magazine. The performers included such artists as Kasia Kowalska, T. Love, Zdrowa Woda, Zespół Siedem and Paulina Bisztyga.³⁰
- The Great Orchestra of Christmas Charity organized a transport of medicines for refugees.³¹
- Wspaniałocie nie wystarczy (Compassion Is Not Enough) – an action co-organized by the Caritas Poland, the *Rzeczpospolita* (one of the largest national newspapers), the Radio Plus, the Telewizja Regionalna station and the enterprises Mercurius and Corporate Profiles. During a widespread operation, Caritas Poland gathered funds exceeding 9.5 million zlotys.³²

29 „Dla uchodźców z Kosowa,” *Dziennik Polski*, 8 April 1999., Retrieved 22 December 2017 from <http://www.dziennikpolski24.pl/artukul/2077922,dla-uchodzcow-z-kosowa,id,t.html>.

30 Maciej ŁUCZAK, „Koncert dla Kosowa,” *Wprost*, 23 May, 1999. Retrieved 11 January 2018 from <https://www.wprost.pl/tygodnik/4011/Koncert-dla-Kosowa.html>.

31 „25 lat grania – wyjątkowe historie,” 2017. Retrieved 11 January 2018 from <https://www.wosp.org.pl/fundacja/historia#sectionHead86>.

32 „Pomoc humanitarna dotychczas udzielona przez Caritas na rzecz ofiar wojny w Kosowie,” 27 October 2000. Retrieved 11 January 2018 from <http://www.nowa.caritas.pl/aktualnosci/wiadomosci-z-polski-i-ze-swiata/5872-pomoc-humanitarna-dotychczas-udzielona-przez-caritas-na-rzecz-ofiar-wojny-w-kosowie>

It has to be mentioned that the Polish Humanitarian Action began organizing help for Kosovo even before the start of the NATO intervention in Yugoslavia. On 24 March 1999 the PAH appealed in the media for help for the Kosovo refugees who were leaving their homes and looking for shelter in Macedonia and Albania.³³ During the NATO intervention the PAH organized several convoys with humanitarian aid to Albania. "Polish Humanitarian Organization sent four emergency convoys for the Kosovo refugees in Albania, delivering in total 243.5 tones of in kind donations worth \$644 634.00. The convoys were jointly organized with the Operation Rainbow, a support provided to the Kosovo refugees by the European Community".³⁴ There were 103 collection points all over Poland. Various *gminy*, centers for culture, scout groups, newspapers, radio and television stations as well as associations and political parties joined the action.³⁵

After the end of the Kosovo intervention, the refugees began to return home. By September 1999 circa 750 000 of them returned to their homes. According to the collected data, 716 000 came from the neighbouring countries and 33 500 from outside the Balkans. It should be stressed that those returns happened very quickly. Merely ten weeks after the end of the conflict, the majority of the exiled and the expelled had gone back to their homes in Kosovo.

The refugees who had been staying in Poland also returned to Kosovo. In cooperation with the UNHCR office, the Ministry of Interior collected declarations of voluntary return from the refugees. These data were needed to create a schedule of closing individual centres where the refugees had been staying and to smoothly organize the transport. As early as the beginning of August 1999, approximately 630 out of 800 Kosovo refugees hosted by Poland had returned home³⁶ while by the end of August almost everyone returned to Kosovo. It should be added that although the airport in Priština was open, the majority of the return-

33 Polish Humanitarian Organization, "Draft report of annual operations," January – December 1999. Retrieved 11 January 2018 from https://www.pah.org.pl/app/uploads/2017/06/2017_PAH_RAPORT_EN_1999.pdf.

34 Polish Humanitarian Organization. 1999. *Draft report of annual operations*. January – December 1999. Retrieved 11 January 2018 from https://www.pah.org.pl/app/uploads/2017/06/2017_PAH_RAPORT_EN_1999.pdf, p. 2.

35 Polish Humanitarian Organization. 1999. *Draft report of annual operations*. January – December 1999. Retrieved 11 January 2018 from https://www.pah.org.pl/app/uploads/2017/06/2017_PAH_RAPORT_EN_1999.pdf, p. 2.

36 „Uchodźcy wracają z Polski do Kosowa,” *Rmf24*, 30 July 1999. Retrieved 11 January 2018 from http://www.rmfm24.pl/fakty/news-uchodzcy-wracaja-z-polski-do-kosowa,nId,131490#utm_source=paste&utm_medium=paste&utm_campaign=firefox.

ing people landed at the Skopje airport and only from there, with the help of UNHCR and the International Organization for Migration, they reached their homes in Kosovo. Within Polish borders – precisely speaking, in Lesser Poland – only thirteen people remained, including two requiring medical treatment and a Romani family of eleven who applied for refugee status.³⁷ The Polish army also prepared 180 tons of blankets and food, which were sent to Kosovo together with the returning refugee³⁸. The total sum of money assigned by the Polish government for the whole action of helping the victims of the Kosovo conflict amounted to 23.5 million zlotys.³⁹

37 Agnieszka FLORCZAK, *Uchodźcy w Polsce: między humanitaryzmem a pragmatyzmem* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2013), p. 118.

38 Simon JEFFREY, *Poland and NATO: a study in civil-military relations* (Lanham: Rowman and Littlefield, 2004), 103.

39 „Ostatnia grupa uchodźców z Kosowa opuściła Polskę,” *Rmf24*, 13 August 1999. Retrieved 15 January 2018 from http://www.rmfm24.pl/fakty/polska/news-ostatnia-grupa-uchodzcow-z-kosowa-opuscila-polske,nId,130196#utm_source=paste&u.

SUMMARY

The Kosovo crisis posed a challenge to the entire international community which undertook actions aiming at providing humanitarian aid to its victims. It was primarily the Balkan countries who had to face the gigantic wave of refugees coming into their territories from Kosovo during the NATO intervention in Yugoslavia. Part of the countries located outside this region also decided to host some of the refugees and to provide them with necessary aid and shelter. These countries included Poland, which admitted over a thousand of the Kosovo refugees. Besides, the Warsaw government and a number of non-governmental organizations (i.e. the PAH, Caritas and Polish Red Cross) became involved in providing assistance to the victims of the conflict. As the opinion polls conducted during the intervention show, Polish citizens also felt solidarity with the inhabitants of Kosovo and supported organizing humanitarian aid; the Poles also participated in a variety of charity actions and offered donations for the victims. It should also be stressed that – as it happened in other countries – immediately after the end of the NATO intervention the vast majority of the refugees staying in Poland (only thirteen out of more than a thousand persons stayed longer) returned to their homes.

Undoubtedly, further research of this matter is necessary. In Polish scholarly literature there is still a visible dearth of publications concerning the refugees not only from Kosovo but also from other Balkan countries. This topic seems to be particularly important nowadays, when the issues of migrants and refugees are the focus of interest in Poland and the Balkan countries as well as in whole Europe. Another in-depth analysis of the problem, based for example on a case study of the Kosovo crisis, could be helpful also in solving current problems faced by the European countries.

RESUMÉ

Krise v Kosovu představovala výzvu pro celé mezinárodní společenství, které rozhodlo poskytnout humanitární pomoc obětem konfliktu. Zvláště balkánské země čelily obrovské uprchlické vlně z Kosova během intervence NATO v Jugoslávii. Část uprchlíků se rozhodly přijmout, poskytnout jim nezbytnou pomoc a útočiště i některé země mimo region. Patřilo mezi ně i Polsko, které přijalo více než tisíc kosovských uprchlíků. Varšavská vláda a řada nevládních organizací (např. PAH, Caritas a Polský červený kříž) se kromě toho zapojily do pomoci obětem konfliktu. Jak ukazují výzkumy veřejného mínění provedené během intervence NATO, polští občané solidarizovali s obyvateli Kosova a podporovali organizování humanitární pomoci. Poláci se rovněž podíleli na různých charitativních akcích a poskytovali dary obětem konfliktu. Je třeba také zdůraznit (stejně jako v případě dalších zemí), že okamžitě po ukončení intervence NATO se drtivá většina uprchlíků, kteří se ocitli v Polsku, vrátila do svých domovů (pouze třináct z více jak tisíce osob se rozhodlo zůstat déle).

Další výzkum je v této oblasti bezpochyby nutný. V polské odborné literatuře je stále zřetelný nedostatek prací o uprchlících nejen z Kosova, ale také z dalších balkánských zemí. Toto téma je důležité zvláště dnes, kdy problematika migrantů a uprchlíků stojí v centru zájmu nejen Polska a Balkánu, ale celé Evropy. Důkladnější analýza tohoto problému, založená například na případové studii kosovské krize, může být užitečná při řešení problémů, jakým dnes čelí evropské země.

STUDIE

Mezi bratrstvím a jednotou a nacionalismem: Národní klíč v socialistické a daytonské Bosně a Hercegovině¹

ONDŘEJ ŽÍLA

Institut mezinárodních studií, Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, Praha

Between Brotherhood and Unity and Nationalism: The National Key in Socialist and Post-Dayton Bosnia and Hercegovina

This contribution is dedicated to the insufficiently researched phenomenon of what are called “national keys”: principles the Yugoslav communists applied in their efforts at rigorously promoting a policy of brotherhood and unity. The goal of this text is to analyze the deepening contrast in the approaches to solving the league-wide crisis between the Bosnian communists. This group – even at in the twilight days of Tito’s Yugoslavia – were overseeing the policy of “brotherhood and unity” that had been in effect until that time, while representatives of the political parties that had newly formed in the 1990s were drawing on a nationalist principle based along ethnic-confessional lines. The essay analyzes both, across a backdrop of the culminating political and economic difficulties in the Socialist Republic of Bosnia and Hercegovina in the 1980s. This work focuses on analysis of the modi-

1 Tento text vznikl za podpory projektů PRIMUS/HUM/12 a Centra pro transdisciplinární výzkum násilí, traumatu a spravedlnosti poskytovaného Univerzitou Karlovou (UNCE/HUM/009). Autor srdečně děkuje oběma recenzentům za cennou konstruktivní kritiku, postřehy a další náměty k výzkumu uvedené v recenzím řízení.

fying central premises for the peaceful existence of the Socialist Republic of Bosnia and Hercegovina; i.e., on the transformation in understanding and utilization of the national key and on the essential consensus in constitutional questions between the three Bosnian-Herzegovinan ethnic groups in the era of socialism and in the period after the end of the Bosnian war (the second half of the 1990s).

Key words: Bosnia and Hercegovina, national key, consensus, coexistence, Brotherhood and Unity, nationalism

Úvod

Drtivá většina studií věnující se problematice politické a socioekonomické situace v tzv. daytonské Bosně a Hercegovině, má tendenci porovnávat mírotvorný proces v této postjugoslávské republice se situací, ve které se nacházela tzv. Titova Jugoslávie po skončení druhé světové války.² Na základě této komparace mnozí autoři oprávněně upozorňují na pochmurný společenský vývoj Bosny a Hercegoviny (dále jen BaH), kterému i více než dvacet let po podpisu daytonské mírové smlouvy jednoznačně dominuje nacionálně podmíněný diskurs.

Podle řady odborníků je na vině samotné nastavení BaH na základě daytonské mírové dohody, které způsobem uspořádání a fungování bosenskohercegovinské společnosti exkluzivně staví na přiznaných třech konstitutivních národech. Toto řešení je výsledkem úsilí daytonských architektů nalézt kompromis mezi znesvářenými etno-nacionálně definovanými bojujícími stranami. Protože Západ jiné východisko z bosenské války (jako např. rozdělení země) nezvažoval, vyjednávači se ve snaze dosáhnout dohody inspirovali principem tzv. národního klíče (*nacionalni ključ*), který existoval spíše jako nepsané pravidlo již v době socialistické Jugoslávie zajišťující národnostní smír.³ Ukotvený princip konsociační demokracie, tedy sdí-

2 V poválečném období Bosny a Hercegoviny bylo na Západě vydáno extrémní množství vědeckých prací velmi proměnlivé kvality. V českém prostředí odkazuje na literaturu věnovanou daytonské Bosně a Hercegovině především kolektivní monografie Jana Pelikána a syntéza Ladislava Hladkého. Srov. Jan PELIKÁN (ed.), *Státy západního Balkánu v uplynulém čtvrtstoletí a perspektivy jejich vývoje*, Praha 2016; Ladislav HLADKÝ, *Bosenská otázka v 19. a 20. století*, Brno 2005.

3 Jon W. WESTERN – Daniel SERWER, *Bosnia's Next Five Years: Dayton and Beyond*, Washington 2000. Dostupné na: <https://www.usip.org/publications/2000/11/bosnias-next-five-years-dayton-and-beyond>, 8. 9. 2018.

lení moci mezi politickými reprezentanty těchto tří národů, je zajišťován pomocí paritně aplikovaných tzv. etnických kvót.

A právě jejich institucionalizace je mnoha odborníky považována za hlavní důvod, který způsobuje generování téměř výhradně nacionalistických stran a paralyzuje politický vývoj země od podpisu mírové smlouvy v roce 1995.⁴ Daytonská dohoda sice ukončila válku, nicméně nevyřešila jednu z hlavních příčin konfliktu, kterou byly zcela protikladné postoje elit reprezentujících tři konstitutivní národy BaH k otázce vyhlášení nezávislosti a následného uspořádání země. Kompromisní charakter mírové smlouvy a formalizace etnických kvót umožnily, aby spory dále pokračovaly politickými prostředky.

Cílem tohoto textu je na pozadí politického vývoje Socialistické republiky Bosny a Hercegoviny (dále jen SR BaH) na konci 80. let zhodnotit fungování tzv. národního klíče, který tvořil v multietnickém prostředí této republiky od 70. let 20. století důležitou komponentu v zajišťování relativně bezproblémových mezietnických vztahů. S přihlédnutím k uspořádání společnosti v BaH podle daytonské mírové smlouvy poukazuje tento příspěvek na podobnosti, ale i zjevné odlišnosti, v chápání aplikace národního klíče. Princip, který v socialistickém období zajišťoval klid a relativně harmonické soužití mezi jugoslávskými národy a národnostmi, paradoxně působí v daytonské éře rozkladně. Stať demonstruje, že navzdory kritice přespřílišného důrazu na etno-nacionální paradigma daytonské BaH, se toto uspořádání opírá o fundamenty, na nichž více jak čtyři desetiletí v poklidu fungovala socialistická Jugoslávie. Respektive lze širěji konstatovat, že etno-konfesní uspořádání bosenskohercegovské společnosti sahá v jejích politických tradicích až hluboko do doby osmanské říše.

Národní klíč – princip harmonického uspořádání Socialistické republiky Bosny a Hercegoviny

S ohledem na čerstvé vzpomínky na hrůzné události, ke kterým došlo v etnicky heterogenním prostředí Jugoslávie v průběhu druhé světové války, soudili jugoslávští komunisté, že nacionalismus jako politická síla mohl být v multietnickém pro-

4 Florian BIEBER, *Post-War Bosnia: Ethnicity, Inequality and Public Sector Governance*, New York 2006, s. 44–45; Eric GORDY, *Dayton's Annex 4 Constitution at 20: Political Stalemate, Public Dissatisfaction and the Rebirth of Self-Organisation*, Southeast European and Black Sea Studies 15, 2015, č. 4, s. 618; Sumantra BOSE, *Bosnia after Dayton: Nationalist Partition and International Intervention*, London 2002, s. 157.

středí oslaben pouze striktním důrazem na národnostní rovnováhu pod taktovkou hegemonního postavení komunistické strany.⁵ Vzájemná tolerance a harmonie mezi národy, národnostmi a dalšími etnickými skupinami byla v socialistické Jugoslávii ukotvena sloganem „bratrství a jednota“ (*bratstvo i jedinstvo*). V prostředí států Balkánského poloostrova tvořila národnostní politika jugoslávské federace skutečnou výjimku proto, že se vedle smíru důrazně zasazovala i o někde nerušený, jinde podporovaný rozvoj jednotlivých národů a národností.⁶ Titův režim tak poskytl prostor k rozvoji nacionální emancipace Makedonců, ČernoHORců a Albánců. V průběhu 60. let 20. století si potvrzení své národnostní afirmace zajistila muslimská komunita Jugoslávie. Muslimové⁷ se tak stali reprezentanty šestého státotvorného národa socialistické Jugoslávie, což potvrdila nová (a poslední) ústava země v roce 1974.⁸

Ve snaze uklidnit rozbouranou politickou situaci na přelomu 60. a 70. let odmítl jugoslávský vůdce tezi, že poměry v SFRJ nevyhnutelně směřují k vytvoření jugoslávského etnika. Titův režim se posléze uchýlil k politice respektující jednotlivé národy a federální uspořádání státu.⁹ Jugoslávští občané však přesto měli od roku 1971 možnost se ve sčítáních obyvatelstva deklarovat jako „Jugoslávci“. Tato kategorie ale ani neprezentovala etnickou/národnostní identitu, ani neměla národnostní kategorizaci jugoslávského obyvatelstva výhledově nahradit.¹⁰

5 Ondřej ŽÍLA, *Sebeidentifikace, statistika a její interpretace – etnický smíšený manželství, Jugoslávci a muslimská otázka v Bosně a Hercegovině v kontextu národnostní politiky Socialistické Jugoslávie*, Historický časopis, 61, 2013, č. 3, s. 513–514.

6 Pro označení etnických skupin, které žily mimo území vlastního národního státu, se začalo používat namísto termínu národnostní menšina výrazně vstřícnější označení národnost, jež mělo respektovat rovnost. Jan PELIKÁN, *Novou cestou. Kosovo ve druhé polovině roku 1966*, Dvacáté století, 2012, č. 1, s. 97.

7 Pojmenování Muslimové *de facto* ztotožnilo název národa s náboženským vyznáním, což vyvolávalo nedorozumění. Především bylo nutné rozlišovat mezi praktikujícími Muslimy (tj. „Muslimy – muslimy“) a „Muslimy – nemuslimy“, tj. zastánci sekulární nacionální identity (např. komunisty, kteří byli ze své podstaty ateisté). Současně ne všichni muslimové v BaH připadali k Muslimům (tj. muslimskému národu); mohlo se jednat o muslimské věřící jiných národností (Albánci atd.). Srov. Ondřej ŽÍLA, *„Jedna si jedina moja domovina?“: etno-demografické proměny Bosny a Hercegoviny v letech 1945–2013*, Praha 2013, s. 67.

8 Sabrina P. RAMET, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1962–1991*, Bloomington 1992, s. 178–180.

9 Steven L. BURG – Michael L. BERBAUM, *Community, Integration, and Stability in Multinational Yugoslavia*, The American Political Science Review, 83, 1989, č. 2, s. 536.

10 Dennison I. RUSINOW, *The Yugoslav Experiment: 1948–1974*, London 1977, s. 297; Randy HODSON – Dusko SEKULIC – Garth MASSEY, *National Tolerance in the Former Yugoslavia*, American Journal of Sociology 99, 1994, č. 6, s. 1534–1558.

Titovo vedení se současně rozhodlo po turbulentních krizových letech 1967–1972 výrazněji decentralizovat jugoslávskou federaci. Ve snaze zabránit jakémukoliv formě nacionalismu dbali jugoslávští komunisté mnohem důsledněji na to, aby byla mezi jugoslávskými národy zajištěna rovnoprávnost. To se mj. projevilo pokusy zajistit jejich adekvátní proporční zastoupení na základě národního klíče jak ve federálních politických orgánech, tak i v různých politických, hospodářských či kulturních funkcích na úrovni republikové státní správy.¹¹ Balance mezi konstitutivními národy byla v SR BaH zajišťována mnohem důsledněji než v jiných jugoslávských republikách za pomoci principu národní rotace.¹² Nová ústava z roku 1974, jejíž decentralizační povaha přispěla k fragmentaci Svazu komunistů Jugoslávie (SKJ) a k přenesení většiny pravomocí do rukou republikových elit, ale vedle důrazu na zajištění rovnoprávnosti nechtěně uspíšila i nástup nacionalismu.

Kvůli etnicky heterogennímu složení SR BaH přihlíželo vedení Svazku komunistů Bosny a Hercegoviny (dále jen SK BaH) obzvláště striktně k politice národnostního smíru.¹³ Formálním fundamentem mezinárodního soužití v SR BaH byla tendence respektovat princip národního klíče, podle něhož měly být ústřední pozice a nejdůležitější posty ve státní správě, armádě a bezpečnostních složkách přerozdělovány podle výsledků sčítání obyvatelstva.¹⁴ Tento zpočátku nepřilíš důsledně dodržovaný proporční mechanismus, který určoval zastoupení jednotlivých národů a národností (Muslimů, Srbů, Chorvatů a „ostatních“) na celorepublikové úrovni (SR BaH), ale i na nižších administrativních úrovních, nabyl z výše jmenovaných důvodů na významu v průběhu 70. let 20. století. Situaci výrazným způsobem ovlivnilo i uznání Muslimů jako šestého rovnoprávného národa jugoslávské federace. Jejich vliv od té doby značně posiloval na úkor doposud jednoznačně dominujících Srbů.¹⁵

11 D. I. Rusinow, *The Yugoslav Experiment*, s. 285.

12 Roberto BELLONI, *State Building and International Intervention in Bosnia*, London 2007, s. 19.

13 Obdobným způsobem dbalo na řádné zastoupení Srbů komunistické vedení v sousední Socialistické republice Chorvatsko. Nešlo tedy výlučně o bosenské specifikum.

14 Vedle národního klíče hrál důležitou roli v BaH i společenský klíč, tedy tendence SKBaH prosazovat takové zastoupení různých sociálních skupin (pracující, ženy, mládež, intelektuálové atd.), aby rovnoměrně reflektovalo kompozici bosenskohercegovinské společnosti. Srov. Sevan PEARSON, *The 'National Key' in Bosnia and Herzegovina: A Historical Perspective*, Nationalities Papers, 43, 2015, č. 2, s. 217. Tento společenský klíč měl po druhé světové válce mnohem větší význam než národní klíč. Bosensští komunisté jím předně usilovali o navýšení proporčního zastoupení dělníků, vzdělaných osob, ale i žen mezi členy strany. Vera KATZ, *Društveni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine 1945.–1953.*, Sarajevo 2011, s. 190–191.

15 Xavier BOUGAREL, *Bosnie-Herzégovine : Anatomie d'une Poudrière*, Hérodote 67, 1992, s. 92.

Jeden z členů SK BaH, Salim Ćerić, navrhl v roce 1971, aby každý z konstitutivních národů BaH měl možnost si utvářet vlastní (tj. národně definované) kulturní instituce. Tento návrh předpokládal, že by školy, vydavatelství, média, banky atd. mohly být spravovány odděleně působícími národními institucemi.¹⁶ Vedení SK BaH, které se z pochopitelných důvodů obávalo dopadů institucionalizace státotvorných národů v SR BaH tímto způsobem, tento návrh jednoznačně zamítlo. Bosenští komunisté se oprávněně domnívali, že takový přístup by mohl v multietnickém prostředí BaH potencionálně posílit nacionalistické proudy.

Ve stejné době se Branko Mikulić, jeden z nejvýše postavených bosenských komunistů, postavil i proti návrhu, aby byla mezi reprezentujícími příslušníky bosenskohercegovských národů v politických orgánech republiky ustanovena a striktně dodržována parita. Obával se, že by důsledná aplikace takového přístupu ohrozila politiku bratrství a jednoty, dosažené svobody, rovnost práv a v konečném důsledku by mohla postupně vést až k dezintegraci jugoslávského společenství. O závažnosti obav Mikuliće svědčí i jeho výrok z roku 1971, že „vytvoření národních institucí v BaH nelze dosáhnout bez občanské války.“¹⁷

Bosenské politické vedení tak s rozhodností zamítlo všechny úvahy, které zamýšlely legislativně ukotvit národní klíč v SR BaH a striktně jej aplikovat nejen na všech úrovních státní správy, ale i v dalších oblastech veřejného života (např. ve školství). O tom, zdali tak vedení strany učinilo v důsledku obav z měnící se demografické situace v republice, kde Muslimové podle sčítání v roce 1971 početně přechýlili do té doby dominující Srby, chybí záznamy.¹⁸ Vzhledem k vývoji v 80. letech je ale možné předpokládat, že se komunisté mohli striktní aplikace proporčního zastoupení dle národního klíče na základě postupujících změn v bosenskohercegovské společnosti obávat.¹⁹ Respektive si nemohli být jisti, zdali by důsledné proporční zajištění národního klíče nezpůsobilo silné společenské otřesy v BaH. Na druhou stranu ale bosenští komunisté chápali národní klíč jako nástroj k zabezpe-

16 S. PEARSON, *The 'National Key'*, s. 220.

17 Ibidem.

18 Zdůrazňeme, že etnická struktura členů SKBaH důsledně nereprezentovalo národnostní složení BaH. Pouze ve vedení strany bylo striktně dodržováno, aby byli zastoupeni příslušníci všech konstitutivních národů BaH. Srov. Neven ANDJELIC, *Bosnia-Herzegovina: The End of a Legacy*, London 2003, s. 37. V roce 1971 neodpovídala stranická příslušnost Muslimů (33,9 %) jejich proporčnímu zastoupení (39,6 %). Naopak stranickou příslušnost měla téměř polovina Srbů (47 %), přestože jejich podílové zastoupení v roce 1971 dosahovalo 35 %. Francine FRIEDMAN, *The Bosnian Muslims: Denial of a Nation*, Boulder 1996, s. 183.

19 O. ŽÍLA, *Jedna si jedina*, s. 86–109.

čení lokálního přerozdělování moci bez ohledu na demografické změny, což lze interpretovat spíše jako příspěvek k zredukování napětí.²⁰

Jediný dokument, který potřebu využívání národního klíče oficiálně zmiňoval, byl dodatek č. 18 k ústavě SR BaH z roku 1972. Ten sice formálně ustanovoval, aby příslušníci konstitutivních národů a dalších národností byli ve volených orgánech proporčně zastoupeni, nicméně tehdejší paralelně vedené doprovodné debaty jasně ukazovaly, že šlo spíše o ukotvení teoretického záměru než o stvrzení či formulaci politiky, jež již byla, či měla být, v blízké budoucnosti implementována.²¹

Přestože tedy přerozdělování postů podle národního klíče nebylo v SR BaH legislativně ukotveno a obzvláště na nižších administrativních pozicích, v regionálních výborech SKJ, či v radách státních podniků nebyl tento princip ani v 70. letech důsledně dodržován, mělo reprezentativní zastoupení konstitutivních národů podle národního klíče v SK BaH, na nejvyšší správní úrovni či v radách nejdůležitějších podniků velký význam.²² Průmyslové závody a podniky, ve kterých bylo vedení výlučně v rukou příslušníků jednoho národa, SK BaH kritizoval a snažil se daný stav změnit.²³

V mnoha oblastech bylo však těžké důsledně respektovat národní klíč v zaměstnanecké struktuře jednotlivých podniků proto, že jednotlivé konstitutivní národy se zabývaly na základě svého prostorového rozmístění jinými hospodářskými aktivitami. Zatímco Muslimové tradičně sídlili spíše v urbánních zónách, bosenský Srbové a Chorvaté častěji obývali a hospodařili v rurálních oblastech. SK BaH přesto oficiálně vyzýval všechny podniky, kde zaměstnanecká struktura neodpovídala národnostnímu složení daného okresu, k nápravě. Konečné rozhodnutí, zdali budou etnické kvóty respektovány, však vždy zcela záviselo na bosenských komunistech (na republikové, ale i na lokální úrovni). Rozdílné názory na aplikaci národního klíče mezi příslušníky SK BaH (obzvláště na regionální úrovni) způsobily, že v některých okresech byla tato nekodifikovaná forma rovnoprávnosti v zastoupení mezi konstitutivními národy takřka ignorována.²⁴

Neměnnou a z pohledu jugoslávských komunistů nejvíce dogmaticky respektovanou pozici, jež bránila jakémukoliv národu potencionálně dominovat, za-

20 F. FRIEDMAN, *The Bosnian Muslims*, s. 160–161.

21 S. PEARSON, *The 'National Key'*, s. 216.

22 N. ANDJELIC, *Bosnia-Herzegovina*, s. 37.

23 Pearson například upozorňuje na situaci v Zenici, kde v 60. letech kontrolovali podnik „Rudnik“ Chorvaté, „Elektro distribucija Pekar“ byla v rukou Muslimové a Srbové spravovali místní elektárnu. S. PEARSON, *The 'National Key'*, s. 221.

24 Ibidem, s. 216.

stávali v průběhu 70. a 80. let tři dogmaticky vystupující bosenští komunisté (již zmiňovaný bosenský Chorvat Branko Mikulić, Muslim Hamdija Pozderac a bosenský Srb Milanko Renovica) rotující na vrcholu politické pyramidy BaH. Přestože národní příslušnost těchto představitelů zdůrazňovala zastoupení všech národů na nejvyšší úrovni politické reprezentace (a jednotliví političtí reprezentanti byli vybráni na jejím základě), navenek (na federální úrovni) vystupovaly národnostně různorodé politické elity jako představitelé jednotného politického společenství BaH.²⁵

Vedení SK BaH současně kladlo důraz nejen na zajišťování, ale i prezentování národnostního smíru v republice. Proto také bosenští komunisté hleděli na jakékoliv národnostní aktivity s nedůvěrou a podezřením, že by se mohlo jednat o formy skrytého nacionalismu. Politika bratrství a jednoty v Jugoslávii rezonovala nejvíce v urbánním prostředí, nejméně pak v rurálních oblastech. Nejtypičtěji se jednalo o velká industriální města, která v duchu budování socialismu motivovala k příchodu národnostně různorodé obyvatel.²⁶ Právě tyto modernizační procesy utvářející socialistickou společnost – industrializace, deagrarizace a urbanizace – přispěly zásadní měrou k prohloubení kolektivní identifikace a spjatosti zdejšího obyvatelstva se SR BaH, v níž se vedle respektu k různorodosti a vědomí teritoriální příslušnosti k SR BaH posilovala i specifická forma prostupující a překrývající jugoslávské identity.

Ztotožnění se s jugoslávstvím tak bylo výsledkem dopadů, které měla modernizace v etnický, socioekonomický a kulturně různorodém jugoslávském prostředí. V průběhu 70. let vzrostl v SR BaH počet národnostně smíšených manželství, jejichž potomci se často identifikovali jako Jugoslávci. Vedle zintenzivnění mezietských styků v důsledku modernizace a kontaktů s jedinci, které se za Jugoslávce již považovali, příslušnost k jugoslávství ovlivňovalo i dokončení vyššího vzdělání, či politické zkušenosti. Je zřejmé, že takovou kombinaci nejvhodněji nabízelo právě urbánní prostředí, kde se soustředila převážná část osob deklarujících se jako Jugoslávci. Urbanizace tak obecně představovala jednu z nejsilnějších a nejstálějších determinant jugoslávské identity.²⁷

Vzhledem k etnický promíšenému prostředí SR BaH není překvapující, že tato republika vykazovala největší počet Jugoslávců (v roce 1981 se 8 % obyvatel SR

25 N. ANDJELIC, *Bosnia-Herzegovina*, s. 19; Robert J. DONIA – John V. A. FINE, *Bosnia and Herzegovina: A Tradition Betrayed*, New York 1994, s. 95.

26 Typickými příklady v SR BaH byly města Sarajevo, Tuzla, Zenica, atd.

27 O. ŽÍLA, *Jedna si jedina*, s. 63.

BaH deklarovalo jako Jugoslávci, nejčastěji v největších městech Sarajevu, Tuzle, Mostaru, či Banja Luce).²⁸ V etnicky heterogenních regionech SR BaH upřednostňovalo národnostně nevyhraněné obyvatelstvo volbu jugoslávské identity jako obrannou strategii, či se k této variantě národnostně nevyhraněné osoby přikláněly v průběhu 70. a 80. let v reakci na vzrůstající se nacionalismus.²⁹ Identifikace s jugoslávstvím takovým osobám umožňovala navazovat a pěstovat společenské vztahy v místě nového bydliště a současně alespoň částečně snižovat kulturní bariéry a další vzájemné rozdíly.³⁰

Na rozdíl od urbánního prostředí nehrála politika bratrství a jednoty v tradičních – často monoetnických – společenstvích na venkově takovou roli. Jak dokládají antropologové, kteří uskutečnili své terénní výzkumy v rurálním prostředí SR BaH, koexistovalo národnostně odlišné obyvatelstvo na venkově v relativním smíru. Přestože zde sousedské vztahy byly poklidné, k dalšímu sbližování mezi představiteli odlišných národů, či národností (např. v podobě smíšených sňatků) tolik nedocházelo.³¹ Na druhou stranu, přestože venkovské domácnosti a sousedská společenství nejčastěji charakterizoval etno-konfesní způsob uspořádání, propustující kontakt venkovských sídel prostřednictvím úřadů, škol, či vojenské služby s urbánním prostředím posiloval jugoslávský multikulturalismus. Etno-konfesní identita venkovských obyvatel se tak dostávala do interakce s jugoslávskou identitou.

Zásadní roli v této souvislosti sehrávalo školství, které striktně prosazovalo jugoslávskou kulturní diverzitu. Oficiálně propagovaný diskurs socialistické Jugoslávie ve školství přispěl prostřednictvím „bratrství a jednoty“ k národnostně harmonickému vývoji jugoslávské federace po druhé světové válce. Jugoslávská socialistická praxe v tomto ohledu navazovala na obdobnou praxi v habsburské monarchii (smíšené školy, národnostně korektní učebnice), cíleně budovanou již od začátku 80. let 19. století, a na fungování školství v době královské Jugoslávie, kdy osnovy cílily na posilování jugoslávské identity. Tento přístup se výrazně lišil od

28 *Stanovništvo Bosne i Hercegovine. Narodnosni sastav po naseljima*, Zagreb 1995.

29 O. ŽÍLA, *Sebeidentifikace, statistika a její interpretace*, s. 524.

30 Dusko SEKULIC – Garth MASSEY – Randy HODSON, „Who Were the Yugoslavs? Failed Sources of a Common Identity in the Former Yugoslavia”, *American Sociological Review* 59, 1994, 1, s. 85.

31 Tone BRINGA, *Being Muslim the Bosnian Way: Identity and Community in a Central Bosnian Village*, Princeton 1995, s. 1; William G. LOCKWOOD, *European Moslems: Economy and Ethnicity in Western Bosnia*, New York 1977, s. 96.

nastavení a fungování školství v daytonské BaH, kde kurikula striktně podléhají tomu, který národ v dané oblasti dominuje.³²

Vedle prohlubující se jugoslávské vzájemnosti však na mnoha místech na venkově přežívaly režimem formálně potlačené vzpomínky na mezietnické násilí v průběhu druhé světové války. Na tato tradovaná svědectví nejčastěji upomínali církevní představitelé, či se o nich hovořilo v rodinách za zavřenými dveřmi. Navzdory formálně existující politice národnostního smíru se bosenské lokální instituce musely dokonce v mnoha případech zabývat případy výbuchu národnostně motivovaného násilí.³³ Tyto příležitostné situace, které vesměs nebyly nikterak medializovány, svědčily o pokračující přítomnosti etnický podmíněných a vzájemně se vylučujících schémat v uvažování obyvatel SR BaH.³⁴

Politika bratrství a jednoty na sklonku jugoslávské éry

Navzdory prohlubující se politické, ekonomické a společenské erozi v průběhu 80. let 20. století, která narušovala základní hodnoty jugoslávského systému a vyčpělé ideje samosprávného socialismu postupně nahrazovala nacionalismem, nedocházelo na území SR BaH k vyhranějším národnostním třenicím. Bosenští komunisté udržovali svým úspěšným tažením proti nacionalistickým „úchyilkám“ až do konce 80. let relativní klid. Počet nacionálně laděných aktivit, jež se neslučovaly s pojetím mezietnické harmonie, však přesto v BaH v posledním desetiletí existence Titovy Jugoslávie pozvolna narůstal.

Nejznámější kauzou z tohoto období byl proces se skupinou muslimských intelektuálů ze Sarajeva v čele s pozdějším prezidentem BaH Alijou Izetbegovićem.³⁵ Aby se režim vyhnul nařčení ze zaujatosti při potírání nacionalistických aktivit představitelů pouze jednoho konstitutivního národa, byli z „nacionálních úchylek“ obviněni i příslušníci ostatních národů. V průběhu 80. let tak byli s po-

32 Adis MAKSIĆ, *Ethnic Mobilization, Violence, and the Politics of Affect: The Serb Democratic Party and the Bosnian War*, New York 2017, s. 69.

33 Například jen v letech 1959–1962 zaznamenaly bosenské úřady v průměru osm konfliktů denně, které se neslučovaly s politikou bratrství a jednoty Max BERGHOLZ, *Sudden Nationhood: The Microdynamics of Intercommunal Relations in Bosnia-Herzegovina after World War II*, *The American Historical Review* 118, 2013, č. 3, s. 691.

34 A. MAKSIĆ, *Ethnic Mobilization*, s. 69.

35 Ondřej ŽÍLA, *Bosna a Hercegovina*, in: Jan Pelikán (ed.), *Státy západního Balkánu v uplynulém čtvrtstoletí a perspektivy jejich vývoje*, Praha 2016, s. 75.

měrně vysokými několikaletými tresty za šíření myšlenek „extrémního srbského nacionalismu“ uvěznění např. vysokoškolský pedagog Vojislav Šešelj, pop Janjić z Borike, či zvornická „četnická trojka“. Pomyslným vrcholem pak byl zkonstruovaný proces s údajnými radikálními nacionalisty srbské národnosti ze sarajevské Ilidže.³⁶ Navzdory snahám spravovat SR BaH jako republiku, kde by byly za pomoci multietnického sekularismu umlčeny všechny nacionálně a konfesionálně orientované disidentské hlasy,³⁷ snížily soudní procesy z dlouhodobé perspektivy autoritu režimu a nepřímo v BaH uspíšily formování etnonacionálně smýšlejících elit.³⁸

Nejtvrdí ránu ale bosenským komunistům zasadil skandál okolo podniku Agrokomerc, který svým rozsahem a především následky, přesahoval všechny ostatní kauzy, k nimž v průběhu 80. let na území BaH došlo.³⁹ Obrovská korupční aféra, která se podepsala na morálním kreditu režimu a komunistické strany natolik, že se z toho již nedokázala vzpamatovat, totiž obnažila rozsah hospodářského úpadku Jugoslávie a odhalila provázanost mezi vládní elitou a novou třídou bohatnoucí z ilegální činnosti. Ústřední princip národnostního smíru v podobě systému rozčlenění moci dle národního klíče sice na jedné straně zabraňoval vzájemným střetům, na straně druhé ale zároveň vytvářel příznivé prostředí pro růst korupce, nepotismu a klientelismu.⁴⁰

Početné rezignace členů SK BaH, kteří byli spjatí s aférou Agrokomerc, stranu nejen diskreditovaly, ale také vytvářely dva roky před faktickým rozpadem Jugoslávie neblahé politické klima. Nové vedení strany, které nahradilo provinilé komunisty, se potýkalo s velmi těžko řešitelnou situací.⁴¹ Veřejnost je vinila z chybných rozhodnutí jejich předchozích kolegů, z nepotismu, korupčního chování a zneužívání moci. Série dalších korupčních skandálů (např. nepovolená výstavba luxusních vil pro prominentní funkcionáře za státní peníze v přímořském letovisku Neum) na pozadí silících protestů proti nízké životní úrovni nakonec kompletně podryla samotnou legitimitu systému a důvěryhodnost politického vedení, tj. komunistické

36 N. ANDJELIC, *Bosnia-Herzegovina*, s. 70–72

37 John R. LAMPE, *Jugoslavija kao istorija: bila dvaput jedna zemlja*, Beograd 2004, s. 291.

38 Vjekoslav PERICA, *Balkanski idoli. II: Religija i nacionalizam u jugoslovenskim državama*, Beograd 2006, s. 202.

39 Admir MULAOSMANOVIĆ, *Bihačka Krajina: 1971.–1991.*, Sarajevo 2010, s. 73.

40 Susan WOODWARD, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*, Washington 1995, s. 87.

41 O. ŽÍLA, *Bosna a Hercegovina*, s. 76.

strany.⁴² Z tohoto stavu se již výrazně oslabeným bosenským komunistům nepodařilo dostat, což jednoznačně potvrdily výsledky prvních pluralitních voleb v roce 1990.

Zmiňované proměny v početním zastoupení jednotlivých národů, jež na municipální úrovni vytvořily tlak k přerozdělení správních funkcí a klíčových zaměstnaneckých postů, současně přispívaly ke zvyšování etnického antagonismu. Ten v plné míře vyhržel právě v průběhu socioekonomické krize jugoslávské federace. Hospodářský úpadek, který prohlubovalo výrazné snížení přílivu dotací z federálního rozpočtu, se promítl do dalšího poklesu již tak nedostatečné nabídky pracovních příležitostí a do tlaku na propouštění z nerentabilních továren. K tomu došlo v okamžiku, kdy se v řadě okresů začaly projevovat důsledky odlišného demografického vývoje konstitutivních národů. Změny proporčního zastoupení jednotlivých národů způsobily, že se jejich příslušníci začali vehementněji dožadovat participace na lokální moci a hospodářství. Nacionálně podmíněné uvažování se v bosenskohercegovské společnosti projevilo ve vzájemném obviňování, který národ je ekonomickým kolapsem více postižen a kdo za hospodářský a společenský propad země nese zodpovědnost.⁴³

Bosenští voliči proto přistupovali k prvním pluralitním volbám v BaH v roce 1990 s vědomím, že budou reprezentováni politicky natolik, kolik budou reprezentováni národnostně.⁴⁴ Volby byly de facto národním plebiscitem, v němž si nacionalistické politické subjekty tří hlavních bosenskohercegovských stran přerozdělily v přepočtu celkem 84 % mandátů.⁴⁵ Volební výsledky, jakkoliv se to kandidující nacionalistické strany v předvolební kampani snažily popřít, znamenaly definitivní zlom ve fungování bosenské společnosti a její rozčlenění podle národnostních linií. Strany, které proti lavinovitě se šířícímu srbskému, chorvatskému a muslimskému nacionalismu vyzdvihovaly tradiční pospolitost a multikulturalismus bosenskohercegovské společnosti, ve volbách propadly. Ukázalo se, že loajalita ke „svému“ národu byla silnější než jakákoliv občanská alternativa.⁴⁶

42 Ivica LUČIĆ, *Uzroci rata: Bosna i Hercegovina od 1980. do 1992. godine*, Zagreb 2013, 211–212.

43 O. ŽÍLA, *Jedna si jedina*, s. 92.

44 Xavier BOUGAREL, *Bosnia and Hercegovina – State and Communitarianism*, in: David Dyker – Ivan Vejvoda (eds.), *Yugoslavia and after: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth*, London 1996, s. 97.

45 Vladimir GOTI, *Politički život Bosne i Hercegovine 1989–1992*, in: Srdjan Bogosavljević (ed.), *Bosna i Hercegovina izmedju rata i mira*, Beograd 1992, s. 56.

46 Aleksa DJILAS, *The Nation That Wasn't. The Roots of the Bosnian Conflict*, in: Nader Mousavizadeh (ed.), *The Black Book of Bosnia: The Consequences of Appeasement*, New York 1996, s. 24.

Národní klíč v ohrožení

Na sklonku éry Socialistické republiky BaH došlo k zásadní novelizaci republikové ústavy, která měla v duchu podpory národního klíče zajišťovat v nepříznivé situaci rovnoprávnost mezi národy BaH. Rovnováha mezi konstitutivními národy měla být zaštitěna nově ustavenou klauzulí, jež formálně zabezpečovala, aby žádný z konstitutivních národů nemohl být v klíčových rozhodnutích přehlasován. V tomto ohledu tak byla ustavena zásada národnostní parity podmíněná konsensem mezi národy. Dodatek č. 70 z 31. července 1990 předpokládal založení tzv. Rady pro rovnoprávnost mezi národy i národnostmi v BaH (Savet za pitanja uspostavljanja ravnopravnosti naroda i narodnosti BiH) při republikové skupštině (dále jen „Rada“).⁴⁷

V případě, že by některý z národů nabyt pocitu ohrožení své rovnoprávnosti, mohli jeho zástupci v parlamentu požadovat zasedání Rady, aby přezkoumala daný problém. Rada, ve které bylo plánováno zastoupení stejného počtu Muslimů, Srbů, Chorvatů a dalších národností (vždy po sedmi členech), měla svá rozhodnutí přijímat na základě „všeobecné shody členů z řad všech národů a národností“. Projednávaná otázka, na níž se Rada shodla, tj. že by měla být přednesena a řešena v parlamentu, museli poslanci odsouhlasit dvoutřetinovou většinou z celkového počtu delegátů parlamentu.⁴⁸ Bosenští komunisté tak prosadili na samotném konci existence SR BaH ústavní mechanismy, které měly zabránit přehlasování jednoho národa zbylými dvěma.

Působení této plánované pojistky národnostního smíru však nebylo prakticky nikdy zahájeno.⁴⁹ Naopak mechanismus ústavního pořádku SR BaH zásadním a ve svém důsledku nezvratným způsobem narušila diskuze o tzv. *Memorandu o suverenitě Republiky BaH*, které 14. října 1991 předložila Strana demokratické akce (SDA) s asistencí Chorvatské demokratické jednoty (HDZ). V projednávaném návrhu stálo, že poslanci ze SR BaH sice budou i nadále podporovat existenci jugoslávské federace, nicméně se v případě absence zástupců dalších republik nebudou účastnit aktivit svazové skupštiny a jejího předsednictva. Vzhledem k tomu, že v té době již sousední Slovinsko a Chorvatsko vyhlásily nezávislost, jednalo se o čistě taktický manévř.⁵⁰

47 *Službeni list SR BiH*, broj 21/90, 31. 7. 1990, Sarajevo.

48 Ibidem.

49 Robert M. HAYDEN, *Blueprints for a House Divided: The Constitutional Logic of the Yugoslav Conflicts*, Ann Arbor 1999, s. 91.

50 O. ŽÍLA, *Bosna a Hercegovina*, s. 86.

Prosazované memorandum současně obsahovalo ještě jeden mnohem důležitější prvek: proklamovalo totiž nadřazenost republikových zákonů nad zákony federálními s tím, že „většina“ ve skupštině má právo rozhodovat o osudu republiky. Výsledek hlasování, na němž se usnesla „většina“, tak měl vytvářet podklad pro rozhodnutí republikového vedení. Srbská demokratická strana (SDS) proti tomu vystoupila s konkurenčním návrhem, ve kterém zdůraznila, že pokud se Chorvatsko odštěpí a bude na základě práva na sebeurčení i mezinárodně uznáno, vznikne tak precedens k dalšímu dělení. Respektive budou spuštěny mechanismy práva na sebeurčení zahrnující i secesi dalších konstitutivních národů BaH. Srbští politici ze SDS současně neúspěšně požadovali, aby memorandum posoudila parlamentní Rada, jejíž struktury však stále nebyly dotvořeny.⁵¹ Stejně jako byly během léta 1991 z navrhované dohody mezi Srby a Muslimy (tzv. Bělehradské iniciativy) zneklidněné chorvatské elity,⁵² nyní měli naopak z uzurpace moci v BaH ze strany SDA a HDZ obavy političtí reprezentanti srbského národa.⁵³

Protahující se jednání, jež nedospěla k žádnému kompromisu, byla oficiálně odročena. Navzdory přerušení zasedání obnovili poslanci SDA, HDZ a menších stran nad ránem 15. října 1991 zasedání a za neúčasti srbských delegátů 142 hlasy z 240 memorandum schválili. Zákonodárný postup poslanců SDA a HDZ byl v rozporu s ústavou BaH, neboť o memorandu nehlasovaly požadované více jak dvě třetiny všech delegátů.⁵⁴ Srbští reprezentanti, kteří memorandum označili za protiústavní,⁵⁵ se odmítli až do jeho odvolání účastnit další práce orgánů republikové vlády a nehodlali respektovat žádné její rozhodnutí.⁵⁶ V reakci na schválení memoranda vyhlásili srbští představitelé vznik Srbského národního shromáždění⁵⁷ a posléze v listopadu roku 1991 zorganizovali vlastní – taktéž protiústavní – plebiscit,

51 R. M. HAYDEN, *Blueprints for a House Divided*, s. 93–94.

52 Lenard J. COHEN, *Broken Bonds: Yugoslavia's Disintegration and Balkan Politics in Transition*, Avalon 1995, s. 241.

53 Predrag LOZO (ed.), *Republika Srpska u Odbrambeno-otadžbinskom ratu*, Banja Luka 2017, s. 38.

54 *Službeni list SR BiH*, broj 21/90, 31. 7. 1990, Sarajevo.

55 V deklaraci proklamované dne 24. října 1991 je explicitně uvedeno, že obejitím srbských představitelů v bosenském parlamentu byla pozice srbského národa jako jednoho z konstitutivních národů BaH zredukována do podoby etnické menšiny. *Deklaracija Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1991. Tímto konstatováním se mj. upozorňovalo na paralelu vývoje pozice státotvorného statutu srbského národa v sousedním Chorvatsku, která vyústila ve změnu statutu chorvatských Srbů na etnickou menšinu.

56 O. ŽÍLA, *Bosna a Hercegovina*, s. 86.

57 *Deklaracija Skupštine srpskog naroda*.

v němž si srbské obyvatelstvo BaH určilo, že si přeje zůstat i nadále součástí Jugoslávie.⁵⁸

Situace dále politicky eskalovala na konci roku 1991, kdy bosenský prezident Izetbegović formálně požádal Evropské společenství o mezinárodní uznání BaH, s čímž vedle srbských elit, které otevřeně hrozily vybuchnutím občanského konfliktu, nesouhlasil např. ani člen SDA Fikret Abdić.⁵⁹ Izetbegović vycházel z pojetí ústavy roku 1974, kde bylo v preambuli uvedeno, že: „Národy Jugoslávie, vycházejíce z práva každého národa na sebeurčení, zahrnuje v to i právo na odtržení [...] se spojily ve svazovou republiku svobodných a rovnoprávných národů a národností a vytvořily [...] Socialistickou federativní republiku Jugoslávii“.⁶⁰

Badinterova komise, která měla posoudit žádosti jugoslávských republik o uznání nezávislosti, soudila v případě BaH, že jelikož nelze mezi tamními obyvateli pozorovat jednoznačnou shodu v otázce nezávislosti země, bude nejschůdnějším řešením ověřit vůli obyvatelstva prostřednictvím všeobecného referenda.⁶¹ Předsedové ústavních soudů pěti evropských zemí v čele s Francouzem Robertem Badinterem ale nepřesně interpretovali znění ústavy SR BaH, ve které mohl všeličové hlasování vypsat pouze bosenský parlament. Referendum o nezávislosti BaH, které navzdory výše vyřčenému prosadila Badinterova komise jako jedinou podmínku k mezinárodnímu uznání, tak bylo podle tehdejšího ústavního výkladu země nezákonné.⁶² Nerespektovalo totiž onu právní záruku, že žádný z tamních konstitutivních národů nemůže být v zásadních ústavněprávních otázkách zbýlými dvěma přehlasován.⁶³

58 Otázka zněla: „Hlasujete pro rozhodnutí přijaté Srbským shromážděním 24. října, podle něhož by Srbové měli zůstat součástí Jugoslávie, která zahrnuje Srbsko, Černou Horu, SAO Krajina, Slavonie, Baranja a Srem a všechny ostatní regiony, které se budou chtít připojit?“ Isabelle WESSELINGH – Arnaud VAULERIN, *Bosnie, La Mémoire a Vif: Prijedor, Laboratoire de La Purification Ethnique*, Paris 2003, s. 42.

59 Xavier BOUGAREL, *Bosnian Muslims and the Yugoslav Idea*, in: Dejan Djokić (ed.), *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea: 1918–1992*, Madison 2003, s. 112.

60 Jak upozorňuje Štěpánek, nebyla ústavou regulována procedura, již by bylo možné právo na odtržení využít. Tato skutečnost značně zkomplikovala ústavní vývoj na přelomu 80. a 90. let, který vyústil v rozklad Jugoslávie. Srov. Václav ŠTĚPÁNEK, *Ústava z roku 1974*, Brno 2013. Dostupné na: https://is.muni.cz/el/1421/jaro2013/HIA259/um/Jugoslavsko_ustava_19, 10. 10. 2018.

61 R. M. HAYDEN, *Blueprints for a House Divided*, s. 95.

62 Badinter později v roce 1993 v rozhovoru pro srbský deník Naša Borba přiznal, že podmínky, které uplatňovaly v případě uznání nezávislosti BaH, byly chybné, a že uznání nezávislosti země nemělo být takto uspěcháno. Robert M. HAYDEN, *Josip Glaurdić: The Hour of Europe: Western Powers and the Breakup of Yugoslavia*, *Southeastern Europe* 40, 2016, č. 2, s. 254.

63 Idem, *Blueprints for a House Divided*, s. 96.

Během rozprav v parlamentu o realizaci referenda nastala téměř identická situace, jaká se odehrála během říjnového hlasování o memorandu. Srbští politici z řad SDS a menších politických subjektů byli navzdory odročení jednání v nepřítomnosti přehlasování zástupci SDA a HDZ, kteří i s přispěním zástupců anacionalistických stran schválili uskutečnění referenda.⁶⁴ Zopakujme, že akceptací realizace referenda se znovu porušil ústavní mechanismus, který chránil konstitutivní národy od tzv. majorizace. Současně opětovně vyvstala otázka, zdali bylo zasedání redukovaného počtu poslanců legální, když předseda sněmovny jednání oficiálně odročil.⁶⁵

V následně konaném referendu ve dnech 29. února a 1. března 1992 na obezřetně zformulovanou otázku, zdali si bosenské obyvatelstvo přeje žít v „občanské BaH“ odpovědělo ze zúčastněných 64 % voličů kladně 99,4 % osob.⁶⁶ Jeho uspořádáním byl formálně splněn hlavní požadavek Badinterovy komise k uznání BaH za samostatnou zemi. Mezinárodní společenství na základě výsledku protiústavního referenda sice státu garantovalo vnější legitimitu, nicméně totéž nemohlo zabezpečit v teritoriálním rámci BaH, neboť značná část bosenské populace její nezávislost odmítala.⁶⁷ Jinými slovy, záměr referenda dopomohl k uzákonění nezávislosti BaH, nikoliv však k smířčímu řešení mezi konstitutivními národy.⁶⁸

V tomto přístupu se tak prosadil princip tzv. ústavního nacionalismu, mechanismu ústavního a právního uspořádání, který příslušníkům jednoho národa umožnil „nadvládu“ nad ostatními obyvateli v zemi. Ústavní nacionalismus byl založen na konceptu ustavení vlády jednoho suverénního a etnicky definovaného národa, jehož příslušníci jako jediní měli možnost rozhodovat o základních otázkách státního uspořádání, a nikoliv na konsensu všech rovnoprávných občanů. V důsledku rozpadu Jugoslávie proto také nepřevládá v postjugoslávských republikách chaos a iracionalita, ale naopak se vypuknuvší válečné střety striktně držely definované ústavní logiky, a byly ve své podstatě – byť hrůzně – racionální.⁶⁹

Podle výše nastíněné logiky lze v na první pohled komplikovaném a málo přehledném vývoji válečného dění vysledovat pragmatický postup nacionalistických elit, které prosazovaly vytvoření národního státu, respektive se zasazovaly

64 Steven L. BURG – Paul S. SHOUP, *Ethnic Conflict and International Intervention: Crisis in Bosnia-Herzegovina, 1990–93*, New York 1999, s. 105–107.

65 R. M. HAYDEN, *Blueprints for a House Divided*, s. 97.

66 Xavier BOUGAREL, *Bosna: anatomija rata*, Beograd 2004, s. 84.

67 R. M. HAYDEN, *Blueprints for a House Divided*, s. 98.

68 Laura SILBER – Alan LITTLE, *Smrt Jugoslavije*, Beograd 1996, s. 233.

69 R. M. HAYDEN, *Blueprints for a House Divided*, s. 69–73.

o možnost zůstat součástí svého národního společenství. Jejich politické cíle je nutno analyzovat v kontextu složitého komplexu politických, etnických a socio-ekonomických příčin, které vedly k zásadnímu vyostření nacionálních tenzí v BaH na počátku 90. let.

Národní klíč v daytonské Bosně a Hercegovině

Národní klíč našel v tzv. daytonské BaH pod správou mezinárodního společenství nové uplatnění. Ve snaze ukončit protahující se boje v BaH akceptovali daytonští vyjednavací jeho dřívější neformální existenci a v podobě institucionalizace etnických kvót tří konstitutivních národů jej oficiálně zavedli do politického systému země.⁷⁰ Uzákonění rozčlenění bosenskohercegovské společnosti podél národnostních linií (v podobě etnických kvót) bylo akceptováno jako hlavní kategorie politické participace. Etnické kvóty (národní klíč) ale nejsou produktem daytonské dohody, nýbrž institucionalizovaným záměrem zajistit mezi soupeřícími stranami smířčí a všeobecně akceptovatelné řešení. Od neformálně uplatňovaného národního klíče v době socialistické Jugoslávie se však etnické kvóty ustavené Daytonem liší tím, že jsou vyžadovány striktně paritně. Tři konstitutivní národy BaH tak jsou prostřednictvím svých politických představitelů v postdaytonském období reprezentováni rovnocenně, nikoliv proporčně.⁷¹

Cílem mírotvorného procesu, který od skončení války řídí mezinárodní správci, bylo provést nacionalismem prosáklou a válkou a etnickými čistkami rozvrácenou společnost transformační fází, v jejímž průběhu měly být odstraněny následky konfliktu, obnovena původní promíšenost společnosti a zároveň podpořeno utváření anacionální (nadetnické) občanské společnosti. Národní klíč, který v socialistické éře bránil, aby národnostní rozrůzněnost bosenskohercegovské společnosti vyvolávala politické spory, se ale v daytonské éře BaH stal stěžejním instrumentem zajišťujícím nacionálně vystupujícím politickým elitám setrvalý podíl na moci,⁷² a zároveň jedinečným nástrojem, s jehož pomocí mohou tyto elity soustavně mobilizovat vlastní voliče. Političtí reprezentanti konstitutivních národů jsou na základě ustavených kvót rovnocenně, spíše než proporčně, zastoupeni na jednotli-

70 Asim MUJIKIC, *We, the Citizens of Ethnopolis*, Constellations 14, 2007, č. 1, s. 114.

71 S. PEARSON, *The 'National Key'*, s. 226.

72 Andrew GILBERT, *The Past in Parenthesis: (Non) Post-socialism in Post-war Bosnia-Herzegovina*, Anthropology Today, 22, 2006, č. 4, s. 18.

vých úrovních státní správy (jak na celostátní úrovni: kolektivní Prezidium BaH, parlament, vláda, tak na entitní a kantonální úrovni).⁷³

Mnozí autoři viní daytonský systém, že skrze ukotvená kolektivní práva tří konstitutivních národů (tj. institucionalizovaný národní klíč) umožňuje setrvalé generování nacionalismu, čímž jeho zastáncům poskytuje příležitost dále upevňovat primární, tj. etnickou identitu.⁷⁴ V politologické literatuře se v této souvislosti vede rozsáhlá debata o výhodách a nevýhodách systému sdílení moci na základě etnických kvót (tzv. konsociační demokracie).⁷⁵ Zatímco někteří odborníci spatřují v tomto modelu jedinou smysluplnou variantu směřující k multinárodní demokracii,⁷⁶ jiní naopak soudí, že konsociační uspořádání vytvořilo prostor k odstředivým silám, které v postdaytonském období meziethnický kompromis značně limitují.⁷⁷

V daytonské BaH ale političtí reprezentanti, kteří reprezentují tři konstitutivní národy, odmítají úvahy, jež by redukovaly etnické kvóty jejich institucionálního zastoupení. Stejně tak nacionálně vystupující elity odmítají důraz výlučně na individuální občanská práva. Vzhledem k demografickým proměnám v této republice od 70. let 20. století (početní nárůst Muslimů, populační úpadek Srbů a Chorvatů) zdůrazňují političtí představitelé dvou méně početných národů kolektivní práva, která jim poskytují prostor, jak udržovat a upevňovat svou národní identitu. Daytonský způsob uspořádání je kritizován jako neefektivní a dlouhodobě neudržitelný. Nicméně jeho ústřední idea – konsociační způsob uspořádání, který klade důraz na sdílení moci (zajištění podílu na moci) na základě etnických kvót⁷⁸ – představuje v poválečném prostředí Bosny a Hercegoviny jedinou všeobecně akceptovatelnou variantu.

73 F. BIEBER, *Post-War Bosnia: Ethnicity, Inequality and Public Sector Governance*, s. 44.

74 A. MUJIC, *We, the Citizens of Ethnopolis*, s. 115; E. GORDY, *Dayton's Annex* 4, s. 616.

75 Arend LIJPHART, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, New Haven 1977, 248 s.

76 Např. S. Bose se domnívá, že není reálné ani jakékoliv prohlubování integrace mezi národy, ani naopak podpora rozdělení a segregace. SUMANTRA BOSE, *The Bosnian State a Decade after Dayton*, *International Peacekeeping* 12, 2005, č. 3, s. 328.

77 Roberto BELLONI, *Bosnia: Dayton Is Dead! Long Live Dayton!*, *Nationalism and Ethnic Politics* 15, 2009, č. 3–4, s. 360.

78 Roberto BELLONI, *State Building and International Intervention in Bosnia*, 43.

Závěrem

Systém etnických kvót nebyl bosenskými komunisty tamní společnosti plošně vnučen shora. Výsledky legislativně neukotvené politiky národního klíče (nedostatečná snaha zajistit proporční zastoupení) poukazují na skutečnost, že více než o konkrétní politiku šlo o oficiální ideologii, či ústřední politický diskurs.⁷⁹ Ačkoliv obyvatelstvo nebylo v socialistické éře rovnoprávně, tj. proporčně zastoupeno ve státních institucích a podnicích, žádný z národů a národností se nemohl v SR BaH cítit diskriminován. Oficiální ideologie socialistické Jugoslávie „bratrství a jednoty“ poskytovala všem jugoslávským obyvatelům dostatečné záruky a práva ke kulturnímu rozvoji. Srbové, či Chorvaté, kteří žili mimo „mateřské“ republiky, se nemuseli, s vědomím, že jsou součástí většího teritoriálního celku, se kterým se ztotožňovali, obávat vlastní marginalizace. Všichni ti, kteří se z rozličných důvodů odmítali identifikovat národnostně, se mohli přihlásit k jugoslávské anacionální kategorii, aniž by tím přišli o možnost se politicky angažovat. Moment, kdy by jeden konstitutivní národ začal politicky jednoznačně dominovat, vylučovalo nepsané, ale důsledně dodržované pravidlo bosenských komunistů, které artikulovalo rovnoprávnost.⁸⁰

Situace v daytonské BaH se od socialistického období zásadně odlišuje. A to především ve způsobu, jakým je národní klíč uplatňován. Političtí reprezentanti tří konstitutivních národů BaH jsou v parlamentech, částečně i v celostátní, entitních a kantonálních institucích v daytonské BaH zastoupení bez ohledu na jejich početnost paritně, a nikoliv úměrně jejich počtu. Stávající nastavení se od socialistického období dále odlišuje v tom, že kategorie „ostatní“, jež se skládá z příslušníků jiných národností než ze tří konstitutivních národů, a osob odmítajících etno-konfesionální identifikaci, nemá v soudobém uspořádání BaH faktickou možnost být politicky reprezentována.

Tolik kritizovaná parita v přerozdělování politických pozic, které zastávají reprezentanti tří konstitutivních národů v daytonské BaH, ale poskytuje méně početným národům (bosenským Srbům a Chorvatům) existenciální záruky, tj. měla by je chránit před možností přehlasování v ústavodárných otázkách. Takové schéma založené na třech konstitutivních národech je ale kritizováno z institucionalizace, upevňování nacionálně definovaného uspořádání společnosti, a dokonce z posilování nacionalismu.

⁷⁹ S. PEARSON, *The 'National Key'*, s. 225.

⁸⁰ N. ANDJELIC, *Bosnia-Herzegovina*, s. 39.

V SR BaH neměli bosenští Srbové a Chorvaté obavy, že by nad nimi Bosňáci (tehdy Muslimové) jakkoliv dominovali i proto, že BaH byla součástí širšího celku jugoslávské federace. Rozpad Jugoslávie a vyhlášení nezávislosti BaH, se kterou minimálně bosenští Srbové většinově nesouhlasili, zapříčinily, že jejich politické elity nejsou v poválečné éře ochotny se vzdát svých v Daytonu uznaných kolektivních práv. Kromě pokusů centralizovat BaH neuspěla ani tendence prosadit po válce bosenskou nadnárodní identitu. Bosenskohercegovské národy jsou tak pevnou a nedílnou součástí reality této exjugoslávské republiky. V případě zajištění míru v daytonské BaH musí politické elity, které tyto národy reprezentují, důsledně přihlížet stejně jako v socialistické éře k národnímu klíči.

SUMMARY

This study focuses on the national policy for interethnic relations, which was introduced by Yugoslav communists in their “Brotherhood and unity” slogan. The paper evaluates how this national key concept worked in the Socialist Republic of Bosnia-Herzegovina at the end of the 1980s. The national key represented a very important component part of the program fostering harmonious interethnic relations, but a system of ethnic quotas had not been incorporated into Bosnian legislation, nor was it applied broadly within Bosnian society. The study analyzes similarities and differences in the ways the national key was implemented in Bosnia after the signing of the Dayton Agreement. In post-Dayton Bosnia, the principle of consociational democracy was applied to achieve parity in ethnic quotas. Although the national key was intended to foster peaceful and harmonious coexistence among the various ethnic groups in Socialist Yugoslavia, it also generates ethno-nationally defined disputes in post-Dayton Bosnia. The Dayton scheme, which was based in equal representation of the three constitutive nations, is criticized for reinforcing the ethno-national paradigm in Bosnian society and thereby strengthening nationalism. The parity created by the national key provides is intended to guarantee representation for the less-numerous Bosnian Serbs and Bosnian Croats, and protect them from being outvoted in constituent referenda. Despite the criticized leveled at the policy for its excessive emphasis on an ethno-national paradigm in post-Dayton Bosnia, this paper shows that the current institutional setting was based on a structure that worked well for more than four decades in socialist Yugoslavia.

MATERIÁLY A DOKUMENTY

Archivní dědictví Antonije Florovského:
o historii formování a perspektivách studia¹

MICHAIL KOVALJOV – VITALIJ AFIANI

*Institut vsjeobščej istoriji, Rossiskaja akademija nauk – Archiv Rossijskoj akademii nauk, Moskva, Rossija***The Archival Legacy of Anthony Florovsky: On the History of Formation and Proposals for Further Study**

This article is devoted to analysis of the archival legacy of the eminent Russian and Czechoslovak historian Professor Anthony Florovsky (1884–1968). His personal papers were scattered among archives in various countries, with the bulk of these documents stored in the Archive of the Russian Academy of Sciences in Moscow and the Slavic Library in Prague. The authors of this article explore these collections and assess the composition of the documents and their significance for modern historians, and they determine that the proposed importance of these materials for those studying the history of Russian-Czech relations is substantiated. Their research into the history of the formation of Florovsky's personal archive also details the circumstances that led to the division of documents between Prague and Moscow and the authors conclude that this division was the result of a confluence of circumstances. The article thus justifies the need for further study into the archival legacy of Professor Florovsky, which should be undertaken jointly by Russian and Czech scholars.

Key words: A.V. Florovsky, Russian-Czech relations, archives

1 Příspěvek vznikl v rámci grantu Ruské nadace pro výzkum, No 18-78-00102.

Přes velký zájem výzkumníků z různých zemí o dějiny ruské porevoluční emigrace obsahuje její bohaté dokumentární dědictví stále mnoho nových a zajímavých objevů. Rozptýl těchto materiálů v různých částech světa představuje pro výzkumníky určité potíže. Mnoho archivních sbírek, které odrážejí biografie nejvýznamnějších osob nebo osud organizací, bylo rozděleno nebo přesunuto. Postačí připomenout historii pražského archivu, vyvezeného do Moskvy po druhé světové válce. Tedy existuje akutní otázka archivní rekonstrukce, je nutné určit způsoby tvorby archivních sbírek, jejich informativní analýzu a hodnocení perspektiv pro vědecké využití. Důležitým materiálem je analýza archivního dědictví významného emigranta Antonije Vasiljeviče Florovského, jehož jméno rovněž patří ruské i české vědě.

Antonij Vasiljevič Florovskij (1884–1968) patřil ke skupině ruských historiků, jejichž život i vědecká kariéra byly přetnuty ruskou revolucí a následnou občanskou válkou.² Narodil se 1. (13.) prosince 1884 na Ukrajině v Jelizavetgradě (nyní Kropyvnyckyj). Dětství a mládí strávil v Oděse, kde studoval v letech 1894–1903 na Čtvrtém klasickém gymnáziu. Poté byl přijat mezi studenty historicko-filozofické fakulty Novorossijské univerzity. Již tehdy se ponořil do vědeckého bádání. To mu vyneslo zlatou medaili za studentskou práci o řešení rolnické otázky Zákonodárné komise Kateřiny II. a možnost pracovat na katedře historie i po skončení studií. Od roku 1908 se na ní připravoval k profesuře. V roce 1911 se stal soukromým docentem Novorossijské univerzity. Když pak v roce 1916 obhájil na Moskevské univerzitě magisterskou disertaci *Složení Zákonodárné komise v letech 1767–1774*,³ vrátil se do Oděsy, kde brzy získal titul profesora.

Revoluční události v roce 1917 a následná občanská válka jej odtrhly od rodiny. Rodiče, jeho mladší bratr a sestra emigrovali do Bulharska. I když Anto-

2 Bližší informace o životopisu A. V. Florovského srov. Jelena Petrovna AKSENOVA, *Žrec „Klio“ (k naučnej biografii A. V. Florovskogo)*, Vestnik slavjanskich kultur, 2009, č. 1, s. 32–47; Marina Jurjevna DOSTAL, *Istoriik-emigrant A.V. Florovskij v Čechoslovakii: stranicy naučnogo tvorčestva*, Novyj istoričeskij vjestnik, 2011, č. 28, s. 80–87; Michail Vladimirovič KOVALJOV, *A. V. Florovskij (1884–1968): pražskaja žizn' odeskogo professora*, Novaja i novejšaja istorija, 2017, č. 6, s. 123–140; Josef ŠAUR, *K česko-ruské vztahové problematice (Florovského pojetí česko-ruských kulturních vztahů v 10.–18. století)*, Dialog kultur III, Ústí nad Orlicí 2005, s. 247–253; Idem, *A. V. Florovskij (1884–1968)*, Slovanský přehled 91, 2005, č. 1, s. 131–146; Idem, *K nosným tradicím české historické rusistiky – A.V. Florovskij a J. Macůrek*, in: Ivo Pospíšil a Josef Šaur (eds.), *Nosné tradice české slavistiky*, Brno 2012, s. 219–228; Dana PICKOVÁ, *Antonij Vasiljevič Florovskij, istorik-emigrant*, in: Václav Veber (ed.), *Ruská a ukrajinská emigrace v ČR v letech 1918–1945 (Sborník studií – 1)*, Praha 1993, s. 63–67, atd.

3 Antonij Vasiljevič FLOROVSKIJ, *Sostav Zakonodatelnoj komissii 1767–1774 g.g.*, Oděsa 1915.

nij Florovskij neprojevoval otevřeně nesouhlas s novou mocí, před nuceným vysídlením do zahraničí jej to neuchránilo. Na základě rozhodnutí úřadů byl se svou ženou poslán lodí do Turecka. Po kratších pobytech koncem roku 1922 v Konstantinopoli, Sofii a Bělehradě se manželé Florovští přestěhovali do Československa, kde právě probíhala tzv. Ruská pomocná akce. S Prahou pak zůstal spojený celý jejich další život.

Do československého vědeckého prostředí se Antonij Florovskij začleňoval od konce 20. let 20. století. Mj. tím, že spolupracoval se Slovanským ústavem, zprostředkovávajícím ruským historikům vědecké projekty. Díky materiální podpoře této instituce získal v roce 1930 možnost uskutečnit odborné stáže ve Varšavě a Krakově, v roce 1931 ve Lvově a o pět let později v Římě. Všechny využil pro systematické archivní bádání.⁴ Brzy si osvojil češtinu a začal publikovat v českých vědeckých periodikách, například v časopise *Slavia*, *Sborníku věd právních a státních*, *Ročenke Slovanského ústavu*, *Časopisu Národního Musea* a *Slově a slovesnosti*. Záhy si rovněž vytvořil blízké vztahy s československými historiky, např. s Karlem Kadlecem, Jaroslavem Bidlem a Josefem Šustou.

Na konci 20. let 20. století si Florovskij začal vytvářet kontakty rovněž s Karlovou univerzitou. V listopadu a prosinci 1929 začal svoje první přednášky, a to kursem *Z dějin slovanstva*. Kurz tvořily tři přednášky věnované vnímání svatého Václava a Jana Husa v Rusku a pohledu Fjodora Michajloviče Dostojevského na slovanskou otázku.⁵ Ministerstvo školství a národní osvěty Československa souhlasilo s udělením titulu doktora filozofie Florovskému za podmínky, že předloží svoji předchozí disertaci coby doklad profesní kvalifikace a zvládne zkoušku z filozofie. Florovskij předložil ještě v Oděse napsanou knihu *Složení Zákonodárné komise v letech 1767–1774*.⁶ Následně mu oficiální uznání jeho vědecké kvalifikace otevřelo nové možnosti. Po smrti profesora Alexandra Alexandroviče Kizevettera získal v březnu 1933 možnost vést místo něj přednášky o ruských dějinách na Karlově univerzitě jako externí profesor.⁷

⁴ *Zpráva prof. A. Florovského o cestě do Polska*, Ročenka Slovanského ústavu, sv. III za rok 1930, Praha 1931, s. 110; A. V. FLOROVSKIJ, *Otčet o pojezdke vo Lvov dlya učastija v sobranijach Komitěta po izdaniju „Slovniku Słowiańskich Starożytności“*, Ročenka Slovanského ústavu, sv. IV za rok 1931, Praha 1932, s. 104–106.

⁵ Archiv Ruské akademie věd (Archiv RAV), fond 1609 (A. V. Florovskij), opis 1, inv. č. 228, s. 4; Ljubov BĚLOŠEVSKÁ, *Slovanský ústav a ruská emigrace*, *Slavia* 68, 1999, č. 3–4, s. 468.

⁶ Archiv Ruské akademie věd (dále Archiv RAV), fond 1609, opis 1, inv. č. 228, s. 5, 7.

⁷ *Ibidem*, s. 12.

Vědecká autorita Florovského byla v československých vědeckých kruzích vysoká. Dokladem je, že byl jediným ruským historikem, kterého profesor Josef Šusta přizval k účasti na napsání mnohasvazkových *Dějín lidstva od pravěku k dnešku* spolu se známými československými vědci Bedřichem Hrozným, Jaroslavem Bidlem, Otakarem Odložilíkem a Bedřichem Mendlem a mnoha dalšími.⁸ Pro jejich VI. svazek (1939) Florovskij připravil rozsáhlé kapitoly o dějinách Ruska v době Petra Velikého a jeho následovníků a také o účasti Ruska při řešení polské a východní otázky ve druhé polovině 18. století.⁹ Samozřejmě, že tato skutečnost sama o sobě není důkazem autority. Připomeňme však, že Florovskij byl mezi několika málo ruskými historiky, kteří byli pozváni přednášet na Univerzitě Karlově. Jeho rozsáhlá korespondence s českými vědci dokládá, že ruský profesor byl intenzivně zapojen do československého intelektuálního prostředí.

Badatelské zájmy Florovského napomáhaly jeho úspěšnému začlenění do československé vědecké obce. Před revolucí, když ještě pracoval v Oděse, se zabýval studiem kateřinského období. V Praze ale neměl vhodné podmínky pro zkoumání ruských dějin 18. století, proto se zaměřil na nové téma, v první řadě na historii rusko-českých vztahů. Následně se stal jedním z největších odborníků v této oblasti. Ruská historička Ludmila Pavlovna Laptěvová spočítala, že tomuto tématu věnoval okolo padesáti různorodých prací.¹⁰

Podle slov samotného Florovského, poprvé začal přemýšlet nad možností studia rusko-českých vztahů na radu své ženy počátkem roku 1923. V létě 1924 na zasedání emigrantského klubu ve Zbraslavi vystoupil s příspěvkem o dvoustranných kontaktech v raných dějinných obdobích. Téhož roku na podzim navázal na toto téma referátem na III. sjezdu ruských akademických organizací v zahraničí. V roce 1928 vystoupil na konferenci historiků východní Evropy ve Varšavě s příspěvkem o zvlátnostech rusko-českých vztahů v 10.–18. století. V té době už téměř každý rok publikoval výsledky svého výzkumu z této problematiky. Vrcholem jeho bádání se stala monografie *Češi a východní Slované*, jejíž první svazek spatřil světlo světa v roce 1935 v Praze. Vydání druhého svazku zdržela druhá světová vál-

8 Archiv RAV, fond 1609, opis 2, inv. č. 495, s. 1–3; Josef BLÜML, *Šustovy dějiny lidstva*, in: Hana Barvíková (ed.), *Věda v Českých zemích za druhé světové války: sborník z konference* (Praha, 18.–19. listopadu 1997). Praha 1998, s. 271–278.

9 A. V. FLOROVSKIJ, *Rusko Petra Velikého a jeho nejbližších nástupců*, in: Josef Šusta (ed.), *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku*, sv. VI, Praha 1939, s. 207–246; Idem, *Rusko, Polsko a východní otázka v 2. polovině 18. věku*, in: Ibidem, s. 419–464.

10 Ljudmila Pavlovna LAPTEVA, *Russkij istorik-emigrant A. V. Florovskij kak issledovatel česko-russkich svjazej*, *Vjstnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta*, ser. 8, *Istorija*, 1994, č. 1, s. 58.

ka, práce byla publikována až v roce 1947.¹¹ Uvedené Florovského práce zůstávají dosud nepřekonané z hlediska šíře záběru tématu i z hlediska množství použitých zdrojů, jak publikovaných, tak nalezených v československých archivech. Poskytují pestrý obraz kulturních, náboženských, politických a ekonomických vztahů mezi Rusy a Čechy napříč staletími.

V roce 1946 A. V. Florovskij přijal sovětské občanství, ačkoliv se rozhodl zůstat v Praze. O rok později navázal na svou práci na Karlově univerzitě, jež byla přerušena druhou světovou válkou. V této době také začaly jeho kontakty se sovětskými vědeckými kruhy, které se plně rozvinuly v době chruščovovského „tání“. Završením vědecké repatriace Florovského se stala jeho cesta do SSSR v srpnu 1967, kterou uskutečnil na pozvání Akademie věd Běloruské sovětské socialistické republiky při příležitosti oslav 450. výročí vzniku běloruského knihtisku v Polocku. Během cesty navštívil Minsk, Leningrad a Moskvu. Za půlstoletí to bylo jeho první setkání s vlastí a – jak se ukázalo – také poslední. Jen rok po návratu ze SSSR, v roce 1968, Florovskij zemřel.

Antonij Florovskij byl mezi svými emigrantskými kolegy výjimečný tím, že v poválečném SSSR nepadl do skupiny zapovězených osob, jako např. Georgij Vladimirovič Vernadskij nebo Sergej Germanovič Puškarev. Nebyl také podrobován kritice coby „buržoazní vědec“ nebo „falzifikátor historie“. Naopak, jeho práce se od roku 1947 v SSSR hojně publikovaly. V tomto kontextu je možné situaci Florovského přirovnat k osudům byzantologů Vladimira Aleksejeviče Mošina a Georgije Aleksandroviče Ostrogorského, orientalisty Vladimira Fjodoroviče Minorského, kteří se po druhé světové válce rovněž integrovali do sovětského akademického prostředí. Avšak Florovskij, na rozdíl od nich, získal sovětské občanství. Druhým faktorem relativně vlídného přístupu sovětského prostředí akademikovi byl dozajista jeho celoživotnímu odstup od politiky. Jestliže pro Petra Nikolajeviče Savického byla do konce života přítěžující okolností jeho účast v eurasijském hnutí, tak v případě Florovského nic podobného neexistovalo. V letech německé okupace nebyl zaznamenán žádný jeho pokus o kolaborantství. Nepracoval ani ve prospěch okupačních úřadů. Jsou však známy jeho kontakty s Eduardem Winterem, který mu nabízel spolupráci v rámci Heydrichova institutu. Nicméně, stopy této spolupráce se objevit nepodařilo.¹² S největší pravděpodobností Florovskij sympatie k nacistům nevyjad-

11 A. V. FLOROVSKIJ, *Čechi i vostočnyje slavianě. Očerki po istorii česko-russkich otnošenij (X–XVIII v.v.)*, sv. I–II, Praha 1935, 1947.

12 M. V. KOVALJOV, *A. V. Florovskij i ego německije korrespondenty*, in: M. V. Kovaljov a Igor Plewe (eds.) *Istoričeskaja pamjat i strategii rossijsko-nemeckogo mežkul'turnogo dialoga*. Saratov 2015, s. 144–146, 162–163.

řoval, na rozdíl od řady ruských emigrantů, ani je nechoval k vlasovskému hnutí. Nicméně okolnosti jeho života v Protektorátu musí být ještě podrobněji prostudovány. Pravděpodobně mu jeho apolitická pozice v letech okupace pomohla vyhnout se poválečné perzekuci a věznění. Tyto okolnosti jeho života pak ovlivnily shovívavý přístup jak sovětské historiografie, tak dějepisectví československého.

Přes všechny peripetie nebyla doposud Florovského dílu věnována dostatečná pozornost. Dnes je naléhavým úkolem zejména studium archivního dědictví A. V. Florovského, rozmístěného po různých místech a zemích, stanovení způsobů i výsledků využití jeho archivních materiálů. Bezpochyby by to přispělo k lepšímu historiografickému pochopení akademikovy práce, veškeré jeho činnosti v kontextu sociální a kulturní historie emigrantské vědy a také jeho úlohy v rozvoji rusko-českých intelektuálních kontaktů.

Z řady dobových příčin se pozůstalost A. V. Florovského nachází v řadě institucí několika zemí. Množství dokladů o jeho životě zůstalo v Oděse. Předrevoluční období života Florovského důkladně zkoumali ukrajinští badatelé využívající materiály místních archivů.¹³ Dokumentová pozůstalost Florovského v Oděse se týká především jeho vědecko-pedagogické činnosti. Jedná se především o materiály archivního fondu Novorossijské univerzity, v němž jsou uchovány studentské práce Florovského a jeho vlastní materiály coby pedagoga.¹⁴

Mnohé dokumenty o životě a činnosti ruského badatele se nacházejí také ve fondech Státního archivu Ruské federace v Moskvě. Tam se dostaly jako součást Ruského zahraničního historického archivu odvezeného po druhé světové válce z Prahy do Moskvy. Jedná se o dokumenty odrážející osobní a pracovní kontakty Florovského s emigrantskými kolegy, například o dopisy Jevgenije Franceviče Šmurla (Fond 5965), Arkadije Nikolajeviče Fatějeva (Fond 6427), Petra Aleksandroviče Ostrouchova (Fond 9586) a dalším. Zpravidla jde o dopisy Florovského těmto osobám. Ale nejedná se jen o korespondenci. Například ve fondu Sergeje Germanoviče Puskarjeva (Fond 5981) jsou dokumenty Ruské historické společnosti v Praze (protokoly, zprávy); Florovskij byl jedním z jejích zakladatelů. Tyto dokumenty také ho-

13 Oleksandr MUZIČKO, *Malovidomij ukrainoznavčij rukopis A. V. Florovskogo: uvedennja do istoriografičnogo kontekstu*, Čornomorska minuvšina: Zbirnik naukovich prac, Oděsa 2010, vyp. 5, s. 77–97; Idem, *Kozakoznavčij studij Odeskij školy istorikiv profesora I. A. Linničenko*, Ibidem, 2009, vyp. 4, s. 143–156; Vasilij GALJAS, *Ruskij istorik-slavist A. V. Florovskij*, Deribasovskaja – Rišeljevskaja: Literaturno-chudožestvennyj, istorijsko-krajevjedčeskij illustrirovannyj almanach, kniha 15, Odessa 2003, s. 9–24.

14 Děržavnij archiv Oděskoj oblasti, fond 45 (Novorossijskij universitět), opis 1, inv. č. 102; opis 5, inv. č. 13754.

voří o spolupráci Florovského a Ruského pedagogického ústavu Jana Amose Komenského (Fond 5773) a Ruskou právnickou fakultou v Praze (Fond 5765), o jeho účasti na činnosti Ruského studijního kolegia, Ruské historické společnosti, Ruského zahraničního právnického archivu a dalších emigrantských organizací.

Historie vzniku osobního archivu A. V. Florovského je zajímavá a pozoruhodná. V době nucené emigrace ze sovětského Ruska v roce 1922 se mu podařilo odvézt s sebou do zahraničí určitou část vědeckých materiálů, především konceptů, náčrtů, výpisků z knih a archivních dokumentů. Díky nim mohl pokračovat ve studiu kateřinské doby, započatém ještě před revolucí, a publikovat řadu hodnotných prací. Při svém pobytu v zahraničí nashromáždil Florovskij unikátní soubor dokumentů. Díky své neobyčejné pečlivosti uchoval velkou část písemností, včetně stvrzenek za nájem. Je také známo, že Florovskij téměř nikdy nepsal dopisy hned naisto, ale všechny koncepty si úzkostně schovával. Díky tomu je dnes možné si v plném rozsahu udělat obraz o korespondenci vědce-emigranta. Zvyky historika znásobily mimořádně vysokou informativní hodnotu jeho archivu a široký tematický rozsah dokumentů. Badatelům je dobře znám osobní fond A. V. Florovského v Archivu Ruské akademie věd (dále Archiv RAV) v Moskvě (Fond 1609, 2 soupisy, 783 jednotek), který je jedním ze základních informačních zdrojů studia ruské emigrace 20. a 30. let a celé ruské historiografie. Z dokumentů uchovaných ve fondu mnohokrát vycházeli jak ruští, tak zahraniční odborníci. Mezi rozsáhlým souborem dopisů, biografických dokumentů a fotografií zaujímá zvláštní místo 48 prací vědce (monografií, článků a referátů) zasvěcených dějinám rusko-českých vztahů: *O vzájemných vlivech českého a ruského národa* (1933), *O katolickém vlivu v Rusku* (1930), *Česká bible v dějinách ruské kultury a písemnictví* (1938), *Český a ruský národ na začátku 18. století na pozadí rusko-českých vztahů* (1957) aj. Většinou se jedná o rané varianty vědeckých prací i se všemi opravami a konspekty.¹⁵ Zvláštní důležitost pro výzkumné pracovníky má ta část moskevského archivu, ve které je zachována korespondence Florovského s jeho ruskými a zahraničními kolegy. Například se dochovaly dopisy ruskému vědci od jeho českých kolegů (Jaroslav Bidlo, Josef Bečka, Július Dolanský, Alena Zavadová, Josef Šusta a další). To se týká především období let 1920–1930. Zvláštností sbírky uložené v archivu jsou fotografické materiály (inventář 1, archivní jednotky 186–203). Je na nich

15 Tatjana Nikolajevna LAPTEVA, *Něizdannnye raboty A.V. Florovskogo po istorii česko-russkich otnošenij*, in: Elena Semjonovna Uzenjeva a Olga Vladimirovna Chavanova (eds.), *Slavjanskij mir: obščnost' i mnogoobrazie: Tězisy molodežnoj naučnoj konferencii v ramkach Dněj slavjanskoj pismennosti i kultury*, Moskva 2017, s. 20–21.

zachycen nejen samotný historik v různých letech života, ale i jeho přátelé a kolegové.¹⁶ Pod vlivem rostoucího zájmu o dějiny ruské emigrace začal fond A. V. Florovského v Archivu RAV přitahovat stále větší pozornost badatelů. Zvláště se to týkalo pracovníků Ústavu slavistiky RAV Jeleny Pavlovny Aksenovové a Mariny Jurjevny Dostaľové. Tyto badatelky se v 90. letech staly hlavními odborníky na Florovského tvorbu. Jejich přínos těchto badatelek spočívá i v tom, že publikovaly řadu důležitých dokumentů, například Florovského zprávu Slovanskému ústavu v Praze z roku 1938, fragmenty jeho korespondence s pražskými kolegy apod.¹⁷ J. P. Aksenovová se už od počátku 21. století zaměřuje na pochopení historického odkazu badatele, v důsledku čehož se objevují články o pohledu Florovského na dynastii Romanovců, slovanskou otázku v 19. století, druhou světovou válku atd.¹⁸ Bohužel i J. P. Aksenovová i M. J. Dostaľová pracovaly s dokumenty osobního fondu badatele v Archivu RAV, aniž by více využily akademicky pražské materiály ve Slovanské knihovně. Toho lze jen litovat, uvážíme-li vysokou odbornost badatelek a šíři jejich poznatků v kontextu nevyužitých možností.

Pražská sbírka nejen, že převyšuje moskevskou v objemu dokumentů, ale především ji významně doplňuje. Materiály vědce jsou umístěny v 50 archivních krabicích, do nichž jsou vloženy odpovídající tematické složky. Číslování stran v dokumentech je fakultativní. Bez ohledu na to je nutné zdůraznit vysokou úroveň a přesnost popisu celého souboru.

V krabici č. 1 se nacházejí autobiografické materiály Florovského a jeho manželky. Mimo jiné Curriculum vitae z různých let (1926, 1936, 1939, 1940, 1950, 1952, 1953). Pozoruhodná je rovněž autobiografie napsaná v září 1940 pro Tolstovovský fond, který, jak známo, poskytoval pomoc ruským vědcům, kteří se chtěli přestěhovat do USA.¹⁹ Na začátku druhé světové války se ho kromě Florov-

16 Podrobný přehled moskevské sbírky dokumentů Florovského srov. na webové adrese: <http://www.ras.ru/avflorovsky/about.aspx>, datum přístupu: 19. března 2019.

Dokumenty jsou digitalizovány a přístupné všem uživatelům. K dispozici je také vyhledávání prostřednictvím informačního systému: <http://www.isaran.ru/?q=welcom>.

17 J. P. AKSENOVA, *Pismo I. O. Panasa A. V. Florovskomu 1929 goda*, Slavjanovedenije, 1994, č. 4, s. 108–110; Eadem, *Pisma A. L. Pogodina A. V. Florovskomu*, Ibidem, 1995, č. 4, s. 78–83; Eadem, *Zapiska A. V. Florovskogo Slavjanskemu institutu v Praze*, Ibidem, 2002, č. 4, s. 65–67; M. J. DOSTAL, *Iz perepiski V. A. Franceva (pismo V. A. Franceva V.S. Ikonnikovu, pisma A. V. Florovskogo V. A. Francevu)*, Ibidem, 1994, č. 4, s. 102–107.

18 J. P. AKSENOVA, *Antonij Vasiljevič Florovskij o Romanovych*, Slavjanovedenije, 2013, č. 5, s. 68–77; Eadem, *Russkij emigrant o Velikoj Otčestvennoj vojně. Vzgljad iz Pragi*, Slavjanskij mir v treťem tysjačletiji 10, 2015, s. 62–71.

19 Slovanská knihovna v Praze, trezor, A.V. Florovskij, T-FLOR, krab. I. B, desk. č. 1, Curriculum vitae pro Tolstoy Foundation USA, 10. září 1940.

ského snažilo využít hned několik jeho ruských kolegů z Československa: historikové Georgij Michajlovič Katkov, Petr Nikolajevič Savickij, Mstislav Vladimirovič Šachmatov, filozof Nikolaj Onufrijevič Losskij, zoolog Lev Vladimirovič Černosvitov, botanik Petr Filippovič Milovidov. Avšak bohužel ani jeden z nich podporu nezískal.²⁰ Když po válce Florovskij zůstal v Československu a získal sovětský pas, snažil se nepřipomínat svou snahu emigrovat za oceán. Epizoda s neuskutečněnou cestou do USA unikla i pozornosti akademických životopisců. V krabici č. 1 je také mnoho dokumentů týkajících se činnosti Florovského na univerzitě, například seznamy a programy jeho přednášek v Oděse a Praze (Univerzita Karlova, Ruský institut, Ruská lidová univerzita), materiály o přípravě a obhajobě doktorské disertace, dokumenty o zvolení řádným profesorem Univerzity Karlovy aj. Mezi jinými biografickými materiály stojí za zmínku také osobní doklady a dokumenty, svědectví z doby nacistické okupace potvrzující „árijský původ“ Florovského a jeho manželky, dokumenty o jeho zdraví, o němž se úzkostlivě staral po celý svůj život, potvrzení o příjmech, smlouvy s vydavateli apod.

Velký význam pro badatele představuje rovněž rozsáhlá korespondence Florovského umístěná v krabicích č. 2–18, která zahrnuje jak dopisy od soukromých osob (č. 2–11), tak od organizací (č. 12–15). Chronologicky zabírá emigrantské období života Florovského, zvláště pak 50. a 60. léta, a významně doplňuje analogické materiály moskevského souboru. Překvapí geografický rozptyl historikových adresátů: Brusel, Budapešť, Bukurešť, Irkutsk, Kodaň, Leningrad, Londýn, Moskva, Neapol, New York, Oděsa, Paříž, Řím, Stockholm, aj. Dynamika korespondence názorně demonstrovuje integraci Florovského do světového vědeckého společenství. Když se v polovině 20. let začal zabývat studiem rusko-českých kontaktů, snažil se navázat pracovní vztahy s předními českými vědci. Stále rozšiřoval okruh svých zahraničních známostí. V archivu jsou dopisy Jaroslava Bidla, Marca Blocha, Eduarda Wintera, Bohuslava Havráňka, Miroslava Hrocha, Václava Husy, Ericha Donnerta, Zdeňka Kalisty, Josefa Macůrka, Zdeňka Nejedlého, Milady Paulové, Josefa Polišenského, Nikolaje Rjazanovského, Roberta Setona-Watsona, Václava Černého, Milana Švankmajera a dalších. Korespondence s kolegy emigranty zahrnuje dopisy Nikolaje Jefremoviče Andrejeva, Georgije Vladimiroviče Vernadského, Alekseje Stepanoviče Lomšakova, Jevgenije Aleksandroviče Ljackého, Jevgenije Florianoviče Maksimoviče, Sergeje Petroviče Melgunova, Pavla Nikolajeviče Miljukova, Vladimira Fjodoroviče Minorského, Petra Nikolajeviče Savického, Jevgenije Vasiljevi-

20 Tatjana Ivanovna ULJANKINA, „*Dikaja istoričeskaja polosa....“: sudby rossijskoj naučnoj emigracii v Jevrope (1940–1950)*, Moskva 2010, s. 65, 67–69.

če Spektorského, Petra Berngardoviče Struveho, Vladimira Andrejeviče Franceva, Mstislava Vladimiroviče Šachmatova, Jevgenije Francoviče Šmurla aj. V souboru Slovanské knihovny jsou uchovány i četné doklady o aktivních kontaktech Florovského se sovětskými kolegy. Je zajímavé, že v meziválečném období takové kontakty neměl, a to ani v době poměrné epistolární svobody na konci 20. a začátku 30. let. Naopak po druhé světové válce aktivně vytvářel a rozvíjel pracovní vztahy s předními sovětskými badateli. Například v roce 1947 odeslal několik dopisů Nikolaji Leonidoviči Rubinštejnovi, který v předrevoluční době coby student Novorossijské univerzity navštěvoval jeho přednášky.²¹ Pokud bychom měli uvést konkrétní jména, tak v archivu jsou zachovány dopisy Michaila Pavloviče Aleksejeva, Pavla Naumoviče Berkova, Sergeje Sergejeviče Dmitrijeva, Petra Andrejeviče Zajončkovského, Aleksandra Aleksandroviče Zimina, Berngarda Borisoviče Kafengauze, Sergeje Michajloviče Kašanova, Ljudmily Pavlovny Laptěvové, Vladimira Ivanoviče Malyševa, Aleksandra Sergejeviče Mylnikova, Alekseje Andrejeviče Novoselského, Juliana Grigorjeviče Oksmana, Aleksandra Michajloviče Pančenko, Vladimira Těrentjeviče Pašuto, Jeleny Pavlovny Podjapolské, Viljama Vasiljeviče Pochlebkina, Sofji Aronovny Fejginové, Ally Leonidovny Choroškevičové aj. Jejich obsah dobře dokládá vědeckou aktivitu Florovského, jeho přání publikovat v sovětských periodických, vyměňovat si s kolegy informace. Stejně tak svědčí o vysoké úrovni jeho informovanosti o stavu sovětské historiografie. V souvislosti s tím je nutné brát v úvahu, že dopisy od Florovského jsou dochovány ve fondech sovětských vědců, například v osobním fondu V. I. Malyševa v Oddělení rukopisů Ústavu ruské literatury Ruské akademie věd,²² ve fondu P. N. Berkova v Petrohradské pobočce Archivu Ruské akademie věd,²³ ve fondech A. A. Novoselského, J. P. Podjapolské a A. A. Zimina v Archivu Ruské akademie věd.²⁴

Co se týče kontaktů s vědeckými organizacemi, knihovnami, archivy a univerzitami, je třeba zmínit v archivu dochovanou korespondenci s Knihovnou Vatikánu, Carnegieho institutem pro vědu, Německou akademií věd, Státní knihovnou

21 M. V. KOVALJOV, *Zigzagi sudby: professor A. V. Florovskij i jeho sovjetskije kollegi*, Rossija XXI, 2016, č. 4, s. 91–93.

22 Otděl rukopisej Instituta russkoj literatury Rossijskoj akademii nauk (Puškinskogo Doma), fond 494 (V. I. Malyšev), opis 2, inv. č. 1560.

23 Sank-Peterbugskij filial Archiva Rossijskoj akademii nauk, fond 1047 (P. N. Berkov), opis 3, inv. č. 657–658.

24 Archiv RAV, fond 1714 (A. A. Novoselskij), opis 1, inv. č. 209; M. V. KOVALJOV, T. N. LAPTEVA, „*V Moskve ja byl poslednij raz rovno 50 let nazad...*“ *Iz perepiski A. V. Florovskogo s sovjetskimi istorikami V. T. Pašuto, A. A. Ziminym i E. P. Podjapolskoj*, Istoričeskij archiv, 2014, č. 4, s. 66–87.

Vladimira Iljiče Lenina, Slovanským ústavem Akademie věd SSSR, Hooverovým Institutem pro válku, revoluci a mír, Londýnskou školou ekonomiky a politických věd, Rakouským státním archivem, Dánským státním archivem, redakcí *Slavonic and East European Review*, mnohými ústředními a regionálními československými archivy atd.

V krabicích č. 16–18 je uložena korespondence A. V. Florovského s příbuznými, především se ženou Valentinou Afanasjevnou Florovskou, sestrou Klavdijí Vasiljevnou Florovskou a bratrem, známým filozofem a bohoslovcem, Georgijem Vasiljevičem Florovským. Význam informací obsažených v těchto krabicích sahá daleko za hranice vědecké biografie samotného A. V. Florovského a jeho blízkých. Například mnohé dopisy K. V. Florovské bratrům slouží jako cenný zdroj o historii ruské emigrace v Bulharsku a o rusko-bulharských vědeckých kontaktech.

Materiály z krabic č. 19–32 odrážejí povahu vědeckých zájmů A. V. Florovského a jeho badatelské práce v emigraci. Zahrnují rukopisy publikovaných i nepublikovaných prací o historii rusko-českých vztahů a historii Petra I., jež začal rozpracovávat po druhé světové válce. Kromě toho jsou zde také teze referátů, přednášek, materiálů k disertaci *Česko-ruské obchodní styky v minulosti* obhájené při získávání titulu doktora historických věd v roce 1957 a různé archivní výpisky. Mezi nepublikovanými rukopisy je třeba uvést práce o pobytu Nikolaje Semjonoviče Leskova v Mariánských Lázních, rusko-českých kontaktech v 19. století, rusko-rakouských vztazích v závěru Severní války, cizinecké kolonii v Petrohradu v posledních letech Petra Velikého, ruské misi hraběte Štěpána Viléma Kinského v letech 1721–1723, rusko-maďarských vztazích v době osvobozeneckých bojů Františka II. Rákócziho a ruských katolicích petrovského období.

V krabicích č. 33–41 se nacházejí podklady pro vědecké práce, výpisky z dokumentů nalezených v československých archivech, výtahy z knih, rukopisy článků (*Vědecký význam prací S. M. Solovjova, K historii zavraždění imperátora Pavla Prvního, Dostojevský a slovanská otázka*), konspekty přednášek (*Nástin historie studia Pskovské soudní gramoty, Rus a Češi na úsvitu dějin*), recenze a posudky (posudek na dizertaci Vladimíra Hostičky *Spolupráce Čechů a haličských Ukrajinců v letech 1848–1849*, recenze na *Čítanku dějin SSSR*). Většina těchto prací nebyla nikdy publikována, jako například rozsáhlý článek *Olomoucká jezuitská univerzita a slovanský východ (16.–18. století)*.²⁵ Zvláštní místo zaujímají historiografické práce a poznámky, jako například cyklus přednášek *Dějiny ruské historiografie před rokem*

25 Slovanská knihovna v Praze, trezor, A. V. Florovskij, T-FLOR, krab. XXXV, Olomouckij ijezuitskij universitet i slavjanskij vostok (XVI.–XVIII. v. v.), rkp., nepublikované práce.

1917, recenze na práce Vladimira Ivanoviče Pičety, bibliografické a analytické přehledy ruské historiografické vědy v emigraci.²⁶

V krabicích č. 37 a č. 40 se dochovala kopie deníku hraběnky Darji Fjodorovny Fikelmonové (de Ficquelmont), objevená Florovským v Děčínském archivu a výsledky jeho bádání. Šlo o unikátní historický pramen, poprvé zpřístupněný vědeckému výzkumu, informující o životě petrohradské společnosti ve 30. letech 19. století, mimo jiné i o Alexandru Sergejeviči Puškinovi.²⁷

V krabici č. 42 jsou shromážděny materiály různých emigrantských organizací, zvláště Ruské historické společnosti v Praze, v jejímž čele stál Florovskij v letech 1937–1940. K nim patří stanovy společnosti, seznamy členů, souhrny sdělení, pracovní korespondence, teze referátů i poznámky k nim, záznamy o vydání vědeckých prací. Nejdůležitější místo mezi dokumenty zaujímají ty, které se týkají pověstného konfliktu, jenž zasáhl pražskou společnost ruských historiků v letech 1939–1940. Jde o osobní roztržku mezi ženou Florovského a rodinou historika J. F. Maksimoviče. Důvodem byla smrt domácího králíka Florovských, kterého dočasně svěřili do péče Maksimovičovým. Ve skutečnosti konflikt rychle přesáhl soukromou rovinu a odhalil všechny rozpory uvnitř emigrantské vědecké společnosti. Na jeho základě byl Florovskij nucený opustit funkci předsedy Ruské historické společnosti v Praze.²⁸

V krabici č. 43 se nachází unikátní dokumenty o historii Ruského zahraničního historického archivu: zprávy o činnosti Vědecké komise archivu, jejímž členem A. V. Florovskij byl, zápisy z jejího zasedání a pracovní korespondence samotného badatele z let 1926–1941. Tyto dokumenty poskytují detaily o zjišťování a hodnocení ruských archivních materiálů v zahraničí, a koneckonců i ukazují v jasném světle na ještě nedostatečně probádané okolnosti vytváření archivu.

26 Ibidem, krab. XXXVI, Historiografické práce; krab. XXXVII, Konspekt přednášky o sovětské historiografii. Konec 40.–počátek 50. let, rkp., N. L. Rubinštejn. Russkaja istoriografija. M., 1941, Konspekty přednášek na Filosofické fakultě UK]. I. Istoriografija, rkp. 12 I., sešit 13.–25. I., nepag.

27 Ibidem, krab. XXXVII, Dněvnik D. Fikelmon (Archiv v Děčíně, Bumagi Fikelmonov, 5. sešitů s rkp. výpisy. I.–V.; krab. XL, Deník hrab. D.F. Ficquelmontové, Různé, nesouvisle řazené strjp., i rkp. materiály, obálka s bibliograf. záznamy aj. Srov. též: A. V. FLOROVSKIJ, *Dnevnik D. Fikelmon. Iz materialov po istorii russkogo obščestva tridcatych godov XIX. veka*, Wiener Slavistisches Jahrbuch VII, 1959, s. 49–99.

28 M. V. KOVALJOV, *Russkoje istoričeskoje obščestvo v Prage (1925–1945)*, Rossijskaja istorija, 2011, č. 5, s. 148–158; Idem, *Russkije istoriki-emigranty v Prage (1920–1940 g.g.)*, Saratov 2012, s. 159–180.

Dokumenty Archeologického institutu Nikodima Pavloviče Kondakova, jehož ředitelem po určité době Florovskij byl, jsou uchovány v krabicích č. 44–45. Mimo jiné se tam nachází dopisy od Jekatěriny Nikolajevny Kletnovové Dmitriji Aleksandroviči Rasovskému, od Sergeje Nikodimoviče Kondakova Nikolaji Petroviči Tollovi, od N. J. Andejeva J. A. Ljackému, od Grigorije Ivanoviče Lukjanova N. P. Tollovi a D. A. Rasovskému, od V. A. Mošina D. A. Rasovskému, od G. A. Ostrogorského Josefu Myslivcovi, od Karla Schwarzenberga A. V. Florovskému aj. Veliký vědecký význam má korespondence Florovského s Akademií věd SSSR i osobní korespondence s akademikem Vjačeslavem Petrovičem Volginem. Lze z ní rekonstruovat pokus historika zachovat Kondakovův institut jako nezávislou vědeckou instituci pod sovětskou záštitou, jenž však nebyl v konečném důsledku úspěšný²⁹.

V krabicích č. 46–47 se nachází velké množství výtahů z dokumentů Rakouského státního archivu ve Vídni vztahujících se k historii Petra Velikého, Severní válce a rusko-rakouským kontaktům. Je zajímavé, že Florovskij neměl možnost uskutečnit studijní cestu do Vídně, a proto si vyžádal kopie důležitých dokumentů.

V krabicích č. 48–50 jsou uchovány další materiály: separáty prací A. V. Florovského, jemu darované vědecké publikace od kolegů, jednotlivé dopisy od vědců i konspekty odpovědí na ně (József Perényi, V. T. Pašuto), dopisy od vědeckých institucí (Městský archiv v Plzni, Puškinský dům, Státní archiv v Brně, Pruský státní archiv v Königsbergu), které se z nějakého důvodu nedostaly do krabice s korespondencí.

Z výše uvedeného je zřejmý tematický rozsah pražské sbírky a její nedozírná hodnota. Málokdo si však položil otázku, proč se nejhodnotnější archivní kolekce ocitla rozdělená mezi Prahu a Moskvu. Proč byla narušena celistvost osobního fondu? Jaké příčiny tomu předcházely?

O unikátnosti archivní sbírky A. V. Florovského se mohli přesvědčit už jeho současníci, například sovětský historik V. T. Pašuto, který se se svým emigrantským kolegou seznámil na začátku 60. let. Nefalšovaný obdiv k němu projevil svou návštěvou Prahy sovětsí historici P. A. Zajončikovskij a Je. P. Podjapolská. Ale zejména V. T. Pašuto byl více než jiní zabraný do systematické práce s historickými dokumenty a následně se staral o jejich převoz do Moskvy. Popravdě v téže době pracoval na monografii o ruských historících-emigrantech v Evropě a přál si proto co nejvíce rozšířit materiálovou základnu. Zejména Pašuto začal s přesvědčováním

29 Slovanská knihovna v Praze, trezor, A.V. Florovskij, T-FLOR, krab. XLIV, Korespondence s Akademií věd SSSR.

Florovského o předání osobních materiálů Archivu Akademie věd SSSR. Tento návrh se pravděpodobně shodoval s vnitřním přáním samotného vědce, který se snažil co nejvíce se začlenit do sovětské historické vědy. Proto začal s důslednou analýzou a systematizací svých materiálů, které se rozhodl předávat výběrově a po částech. Nejprve se to týkalo obsáhlé korespondence. Už po smrti vědce přijeli na podzim 1969 J. P. Podjapolská i V. T. Pašuto do Prahy kvůli prozkoumávání dokumentů. Opravňovala je k tomu nejen historikova závěť, ale i rozhodnutí vdovy, která měla důvěru k sovětským hostům. Výsledkem se stal převoz části dokumentů A. V. Florovského do Moskvy. Dokumenty byly přijaty do Archivu AV SSSR 29. října 1969, o čemž V. T. Pašuto informoval v listopadu 1969 Aleksandra Vasiljeviče Solovjova.³⁰ V dubnu 1970 už psal anglickému historikovi Robertu Smithovi: „Nedávno jsem přivezl z Prahy korespondenci A. V. Florovského odkázanou Archivu Akademie věd SSSR. Je obsáhlá, ale nevydá ani setinu toho, co jsem se od něho dozvěděl během schůzek.“³¹ Lze přepokládat, že některé dokumenty týkající se Florovského, byly získány od Petra Aleksejeviče Chmyrova, jeho kolegy z Archeologického institutu N. P. Kondakova. V každém případě se V. T. Pašuto o tom mimoděk zmínil v dopisu filologovi-emigrantovi Ivanu Onufrijeviči Panasovi v září 1970³².

Nyní se zaměříme na to, jak se již na konci 60. let část osobního archivu Florovského dostala do Slovanské knihovny v Praze. S největší pravděpodobností byl iniciátorem předání Ivan Petrovič Savickij, syn významného představitele eurasijského hnutí. Bývalý ředitel knihovny Jiří Vacek v osobním rozhovoru s M. V. Kovaljovem v Praze v květnu 2013 potvrdil, že I. P. Savickij převážel dokumenty z bytu Florovských do budovy Klementina. Na konci března 1969 I. O. Panas v dopisu V. T. Pašutovi poznamenal, že I. P. Savickij už začal s tříděním rukopisů zesnulého historika předaných Slovanské knihovně.³³ Protože byl v roce 1969 archivní soubor Florovského rozdělený na dvě části, Savického čekala práce na systematizaci a odborný popis dokumentů. Ironií osudu byla tato práce přerušena vnějšími okolnostmi. Savickij vítal Pražské jaro a v srpnu 1968 otevřeně vystoupil proti sovětské intervenci. To jej následně stálo práci i kariéru: „Jen co se z Moskvy vrátila odvlčená československá vláda a stranické vedení a oznámily, že je nezbytné se smířit s ‚realitou‘, bylo jasné, že brzy nastane další etapa, později nazvaná ‚normalizace‘. Ředitel

30 Vladimir Terentjevič PAŠUTO, *Russkije istoriki-emigranty v Jevrope*, Moskva 1992, s. 353–354.

31 Ibidem, s. 347.

32 Ibidem, s. 320.

33 Ibidem.

knihovny dal na srozuměnou, že se bude muset kát nebo odejít, odejít nejen z milované knihovny, ale od všeho, co je spojeno s Ruskem.³⁴ I. P. Savickij musel skutečně opustit Slovanskou knihovnu, aniž by dokončil započatou práci. Je patrné, že jeho odchod zastavil systematizaci a popis archivu. Tato práce se následně protáhla do 70. a 80. let, kdy probíhala pod vedením Jiřího Sládka.

Vdova po historikovi A. V. Florovském očividně příliš netrvala na předání všech dokumentů do jedné instituce. Po smrti jejího muže se její fyzický stav podstatně zhoršil, prakticky ztratila zrak a přestala být soběstačná. V podmínkách sociální nouze se do jejího bytu přistěhovala mladá rodina, která byla úředně pověřená péčí o ruskou paní domácí. Vdova projevila přízeň kolegům zesnulého muže, kteří ji podporovali, a dokonce přemýšlela o přestěhování do Moskvy. Avšak na jaře 1970 se její zdravotní stav dramaticky zhoršil. Na začátku května 1970 ji podnájemníci odvezli do psychiatrické léčebny, samotnou bez doprovodu a bez souhlasu přátel Florovských. Své kroky zdůvodnili nebezpečím, jež mohla představovat postarší dáma pro obyvatele domu. Hlavním motivem ovšem byla touha po brzkém získání bytu v případě úmrtí majitelky. Tyto události V. A. Florovské přitížily a 21. května 1970 zemřela. Všechny její majetek (včetně dokumentů zesnulého muže) se dostal do rukou nových majitelů bytu. I. O. Panas, blízký přítel rodiny Florovských, v září 1970 se zoufalstvím a hořkostí psal V. T. Pašutovi do Moskvy: „Tak se stalo, že věci a byt V[alentiny] A[fanasjevny] se dostaly do rukou těch, se kterými se neustále dohadovala a které chtěla ze svého bytu vyhnat. Ani dědic, tj. zástupce Akademie, ani zplnomocněnec místního velvyslanectví, ani já, ani advokát nebyl přítomen při předávání klíčů od bytu V[alentiny] A[fanasjevny]. Advokát předal klíče úřednímu prodejci, který vše prodal podnájemníkům, jež hned začali hospodařit, takže jsem knihy a zbytek archivu získal od nich a za celistvost neodpovídám. [...] Posílat všechno do Moskvy nemá smysl, ale rozhodnout o tom, co se hodí a co ne, musí někdo ze zainteresovaných odborníků.“³⁵ Tou dobou, konkrétně 28. května 1970 se do Moskvy dostala ještě jedna část korespondence Florovského. Ale ani tím předávání dokumentů neskončilo. 26. června 1971 Panas sdělil Pašutovi, že v Praze ještě zůstala část archivu a knihovny zesnulého historika. Pravděpodobně ji nebo její fragmenty získal Archiv AV SSSR 16. května 1974 a 13. listopadu 1975.³⁶

Stále zůstává nepochopitelný princip, podle kterého byl archiv, zvláště epistolární dokumenty, rozdělen mezi Prahu a Moskvu. V jednotlivých případech do-

34 Ivan Petrovič SAVICKIJ, *Potomstvennyj emigrant*, Ruskoje slovo, Praha 2008, č. 1.

35 V. T. PAŠUTO, *Russkije istoriki*, s. 324.

36 Ibidem, s. 382.

šlo zjevně k narušení celistvosti souboru dopisů. To se týká například obsáhlé korespondence G. V. Vernadského. V Archivu Ruské akademie věd se objevily dopisy z let 1922–1955 (55 dopisů)³⁷ a v Slovanské knihovně z let 1967–1968 (41 dopisů).³⁸ K podobné situaci došlo i u korespondence mezi členy rodiny Florovských. V Archivu RAV je 42 dopisů od V. A. Florovské z let 1928–1941,³⁹ 374 od K. V. Florovské z let 1922–1945, 1956–1965,⁴⁰ 37 od G. V. Florovského z let 1922–1968.⁴¹ Současně se v Praze dochovala korespondence V. A. a A. V. Florovských (více než 200 dopisů), 177 dopisů K. V. Florovské bratrovi Georgiji z let 1922–1962 a 128 Antonijovi z let 1927–1928, 1940, 1945–1962. Kromě toho se tam nachází kolem 330 dopisů G. V. Florovského A. V. Florovskému z let 1945–1968. Přitom podle závěti samotného historika měla být všechna korespondence převezena do Moskvy. Totéž potvrzují slova Panase v dopisu Pašutovi z 31. května 1969: „Obsáhlou korespondenci A[ntonija] V[asiljeviče] je nutné, v souladu se závětí, předat AV SSSR, ale nejprve ji je nutné dát do pořádku.“⁴² Avšak ve světle výše uvedených okolností lze předpokládat, že žádné principy při rozdělení archivu vůbec neexistovaly a předání materiálů Archivu AV SSSR i Slovanské knihovně mělo živelný charakter. Po smrti I. P. Savického 22. listopadu 2010 nezůstal naživu žádný z účastníků událostí spjatých s archivem A. V. Florovského, žádný člověk, jenž by mohl autenticky osvětlit rozdělení dokumentů vynikajícího badatele.

Nezřídka staré záhady přichystají neočekávaná překvapení. Na jaře 2013 byly v depozitáři Slovanské knihovny objeveny tři archivní krabice s dříve nepopsanými dokumenty A. V. Florovského. Zřejmě je začal zpracovávat ještě I. P. Savickij (v jedné z krabic jsou jeho poznámky). Jednotlivé dokumenty jsou rozděleny do tematických složek, ale většina představuje nezařazené archivní položky. Během pobytu v Praze v květnu 2013 M. V. Kovaljov s laskavým svolením ředitele knihovny Lukáše Babky provedl prvotní analýzu nalezených listin. V krabicích se nachází bibliografie A. V. Florovského, jím vytvořené bibliografické listky, recenze výzkumů Lva Vladimiroviče Čerepina, Josefa Vávry, Jurije Konstantinoviče Běgunova, M. V. Šachmatova, historikem napsané nekrology Ivana Ivanoviče Lapšina, J. Bidla, umělecké práce studentů Univerzity Karlovy, separáty a rukopisy článků Jakova

37 Archiv RAV, fond 1609, opis 2, inv. č. 171, s. 1–56.

38 Slovanská knihovna v Praze, trezor, A.V. Florovskij, T-FLOR, krab. X, Korespondence: inv. č. 306. Vernadskij, Georgij Vladimirovič, New Haven, USA, 1967–1968.

39 Archiv RAV, fond 1609, opis 2, inv. č. 457, s. 1–48.

40 Ibidem, inv. č. 458, s. 1–250; inv. č. 459, s. 1–243; inv. č. 460, s. 1–192.

41 Ibidem, inv. č. 463, s. 1–43.

42 V. T. PAŠUTO, *Russkije istoriki*, s. 314.

Abramoviče Bromberga, G. V. Vernadského, V. A. Mošina, separáty prací samotného Florovského, jak z předrevolučního, tak i z emigrantského období, kompletní soubor časopisů *Eurasijské sešity*, brožura S. G. Puškareva o rolnické občině, básně a literární poznámky. Je tam i dříve neznámá korespondence: dopisy Vasilije Vladimiroviče Bartolda, Andreje Nikolajeviče Grabara, Dmitrije Sergejeviče Lichačova, G. V. Vernadského, G. I. Lukjanova, Institutu dějin SSSR. Za zmínku stojí zvláště dříve neznámé memoárové poznámky A. V. Florovského (28 listů), které významně doplňují jeho biografii. Tímto způsobem archivní soubor Florovského na začátku 21. století vydal důležitá a zajímavá odhalení.

Osobní fond Florovského byl s největší pravděpodobností rozdělený bez jakékoli logiky, pouze na základě vnějších okolností. Materiály pražského souboru potřebují ještě hlubší vědeckou analýzu. Zároveň nejsou o jeho významu a hodnotě žádné pochybnosti. Úkolem badatelů by mělo být aktivní prozkoumání těchto dokumentů, jež by si zasloužily publikování. Vědecká rekonstrukce archivu A. V. Florovského na základě komplexního, komparativního studia dokumentů z Moskvy a Prahy a pomůže k prohloubení znalostí o historii ruské emigrace a domácí historické vědy. Při tom je důležité pamatovat na archivní soubory dalších měst a zemí.

Archiv RAV začal s přípravou sborníku vědeckých prací A. V. Florovského za podpory grantu Ruské nadace základního výzkumu. Na zasedání rusko-české komise historiků a archivářů navrhl ředitel Archivu RAV Vitalij Jurjevič Afiani posoudit možnost vytvoření společné pracovní skupiny z ruských a českých badatelů pod vedením dvou předsedů komise, Jana Němečka a Jefima Iosifoviče Pivovara. Ten přišel s myšlenkou, že by komise mohla napomoci k výměně kopií dokumentů mezi Slovanskou knihovnou a Archivem RAV z důvodu rekonstrukce původního archivu Florovského. Vzhledem k významu prací Florovského pro studium dějin rusko-českých vztahů napříč staletími padl návrh na vytvoření skupiny pro studium a zpracování Florovského vědeckého odkazu v rámci zmíněné komise.

Není pochyb, že osobnost A. V. Florovského, která svou prací tolik udělala pro rusko-české sblížení, může výt v tomto směru příkladem i pro současnost.

SUMMARY

This article is devoted to analysis of the archival legacy of the eminent Russian and Czechoslovak historian Professor Anthony Florovsky (1884–1968). His scholarly interests contributed to his successful integration into the Czechoslovak intellectual environment, since in emigration Florovsky turned to a new subject of research: the history of Russian-Czech relations. He became the greatest specialist in this field.

Living abroad, Florovsky accumulated a unique collection of documents and because of his extraordinary meticulousness he retained most of these papers. The historian's habits created the basis for the great value of his papers, which include the archive and a wide range of other thematic documents. However, his personal papers were scattered among archives in various countries, with the bulk of his documents stored in the Archive of the Russian Academy of Sciences in Moscow and the Slavic Library in Prague. The Prague collection of Florovsky's papers almost contains more than the Moscow collection in terms of the number of documents, but, most importantly, it significantly complements that collection. In the Prague collection there are not only his personal and family materials, but also documents from the organizations where he worked that show with whom he collaborated: for example, the Russian Historical Society in Prague, the Kondakov Archaeological Institute, and the Russian Historical Archive Abroad.

The authors of this article explore these collections and assess the composition of these documents and their significance for modern historians, and they substantiate the importance of these materials for studying the history of Russian-Czech relations. Their research into the history of the formation of Florovsky's personal archive also details the circumstances that led to the division of documents between Prague and Moscow, and they find that in some cases the integrity of the collection of letters was violated. The reason or reasons why the archive (especially Florovsky's correspondence papers) was divided between Prague and Moscow had been unclear until now, and the authors conclude that this division was the result of a confluence of circumstances. The article thus justifies the need for further study into the archival legacy of Professor Florovsky, which should be undertaken jointly by Russian and Czech scholars.

RECENZE

Bogumił GROTT – Olgierd GROTT (ed.),

Przedhitlerowskie korzenie nazizmu czyli dusza niemiecka w świetle filozofii i religioznawstwa,

Warszawa, Wydawnictwo von Borowiecky 2018, 206 s.,

ISBN 978-83-65806-34-5.

This book is a reprint of three post-war texts, with a substantial editorial introduction which serves as an introduction to the issues presented. The authors of the texts included in this volume were late Polish scientists and professors Bogdan Suchodolski and Leon Halban. The former was a pedagogue and a philosopher,¹ and the latter was an expert in the relationship between the Church and the State, particularly in relation to Germany and German religious changes.² Suchodolski published the text (included in this volume) *German soul in light of philosophy* as early as 1945 and 1947, and Halban's *Mystical foundations of National Socialism* was published in 1946 and 1948, while *Proto-German religion and its current importance in Germany* was published in 1949.

In the years after the war the issues studied by the above professors were extremely topical. They corresponded very closely with the atmosphere of that period, filled not only with the trauma of the tragic events of the Second World War, but also with the need for a scientific reflection of what had happened and where to look for the reasons for this enormous crime. The problem therefore had an aspect of practicality. It is not surprising that both Polish academics attempted to address it, each within their own speciality, marking new research pathways. There they

1 See: Wincenty OKOŃ, *Wizerunki sławnych pedagogów polskich*, Warszawa 1993.

2 See: Juliusz WILLAUME, *Leon Halban (1893–1960)*, *Kwartalnik Historyczny*, 1961, 1, p. 288; Bogumił GROTT, *Profesor Leon Halban jako badacz neopogaństwa niemieckiego i prekursor politologii religii w Polsce (w czterdziestą piątą rocznicę zgonu)*, <https://konserwatyzm.pl/profesor-leon-halban-jako-badacz-neopoganstwa-niemieckiego-i-prekursor-politologii-religii-w-polsce-w-czterdziesta-piata-rocznice-zgonu/> (last visit: 10. 02. 2019)

searched for the genesis of the political events – not only within the systemic, economic and social spheres, which would be the primary interest of historians and social and political studies, but mainly in the spiritual culture of the German nation; and, as it turned out, in the metamorphosis of its axiological sphere, significantly different from spiritual cultures of other nations. In this sphere they saw the main cause of what had happened in Germany and later, with the beginning of the Second World War, what had spread out onto the European scene. It can be safely said that in a large degree both professors became innovators.

Here it should be noted that Professor Halban as early as 1936 published in Lviv a large volume titled *Religion in the Third Reich*, of which the second, unfinished volume was lost during the war. In the book from 1936 he described, based on a wide array of sources and academic publications, the processes of religious crisis in Germany, starting from mid-19th century to the Hitler era. He analysed the activity and religious thought of theologists such as Paul de Lagarde and people who can only be described as ideologists or leaders, either rooted in Christianity (most often Protestantism) or active in spheres defined as neo-Pagan, which fully rejected Christianity. Naturally, he also included a detailed analysis of the interactions between the Church institutions in Germany and the Hitler state. Although *Religion in the Third Reich* is basically a detailed factual analysis based on a wide array of sources, it is also a reflection of its author's high qualifications in the area of axiology. This knowledge was later used and deepened in his post-war publications, of which two most notable ones have been reprinted in the volume reviewed here, and in other post-war publications³.

While Halban focused mainly on religious issues and on their influence on the social and institutional ethos, Suchodolski attempted an analysis of the German philosophical thought, resulting in the above mentioned *German soul in light of philosophy*. He noted elements which suggested an actual rejection by the Germans of both rationalism and empiricism. He considered this trend to be deeply rooted in the way of thinking of this nation, which made it different from the cultural heritage of other European nations in the period after the French Revolution. Suchodolski notes also, along with other researchers and on the basis of historical facts, that the attempts to question Christianity which took place there in the 19th and early 20th centuries did not lead to the formation of a rationalist viewpoint, as it was the case in other Western European countries and the US, but leaned instead towards other forms of religiousness. Among them were various

3 I.e.: Leon HALBAN, *Problem kultury niemieckiej*, Znak 1946 (1).

forms of neo-Paganism, closely connected with a cult of pre-Christian Germanic tribes and their apparently great and creative role in the European history. This belief, which gained strength in time with the spread of racism, significantly strengthened the foundations of German chauvinism, becoming one of its driving powers. The author of *German soul in light of philosophy* also notes a different understanding in the German culture of ideas such as good and evil, truth and falsehood. Here the author notes the opinions of various German philosophers, starting naturally with Friedrich Nietzsche, the author of such works as *On Truth and Lies in a Nonmoral Sense* and *The Antichrist*.

In Germany, as it has been noted by numerous, also German researchers, the impact in the 19th century of the ideals of Enlightenment and the French Revolution was not significant, and the authoritarian social mentality was not neutralised by the new ideas to the degree it was in other Western European countries. It became one of the factors facilitating the creation in the 20th century of a construct as unusual as the Third Reich.

As noted above, Professor Leon Halban focused his attention on other aspects of the German problem in the modern history of Europe. The axis of his studies became the crisis of Christianity, particularly notable in the Protestant parts of Germany. His dissertations in both papers included in the reviewed volume take on the fascinating subject of the genesis of the German social ethos, which over time increasingly detached itself from the influence of Christian ethics. Halban focused on issues such as the formation in Germany of the trend to construct a national religion, initially designed only as a deformed form of Christianity. The initiator of this path was the above mentioned late (d. 1891) orientalist and theologian, but also a nationalistic propagandist Paul de Lagarde, the author of *Nationale Religion*, followed by others, regarded as his continuators, such as Langben czy Bonus, and naturally also the German Christians. The reader of Halban's works will find a clearly described tendency of the regions by the Rhine and the Elbe to flush out from the Christian teachings their humanitarian elements, which were regarded as alien to the German spirit. The rejection of these elements gained strength with the deepening influence of racism in Germany. This trend was called the Germanisation of Christianity, which was described in many books of this or similar titles.⁴ Not without importance here was the German translation of the famous book by Arthur de Gobineau *An Essay on the Inequality of the Human Races* in

⁴ See i.e.: Arthur BONUS, *Zur Germanisierung des Christentums*, Jena 1911; Wilhelm SCHUBRING, *Germanisierung des Christentums*, Berlin 1904; Gustav FREYTAG, *Deutsches Christen-*

1898. The Germanised Christianity was not significantly different in the sphere of declared ethos from the neo-Pagan opinions praising the (real or possibly more imaginary) proto-Germanic tradition. The role of this tradition in the first part of the 20th century was the subject of one of Halban's works included in the reviewed tome. It is the Proto-Germanic religion and its current importance in Germany.

In works included in the reviewed volume Halban noted the importance of the social ethos which shapes human attitudes and gives permission for certain actions in the political sphere or negates or even rejects others, considering them alien. This problem is particularly interesting considering i.a. the differences in attitudes of representatives of both cooperating totalitarian regimes, Italian Fascism and Nazism, towards the enslaved nations, and towards their own citizens. The studies by Halban, but also of Suchodolski, provide a valuable roadmark pointing towards the balance point in the studies on the mechanisms of history, and show how insufficient can be the studies limited to the analyses of notable political events. Italian Fascism, despite many similarities to the state created by the national socialists in Germany, did not kill. In this laconic way its internal and external politics were summarised by Professor Krystyna Kersten in the introduction to her famous work on Communist totalitarianism titled *The Black Book of Communism*. In times of Mussolini there was no friendly soil in which fascism could have taken roots. Italian fascism, according to the historian Bocco, was a tumour on the flesh of this culture and did not have on disposal a similar base of thought as one present in Germany at the same time. It made it quite fragile as an ideology. It should be repeated here that understanding these relationships can be greatly improved by the works of the two Polish academics reprinted in the book *Pre-Hitler roots of Nazism, or the German soul in light of philosophy and religious studies*.

Admittedly, both authors only marginally touched on the issues of racism and many other historical issues important to the history of Germany and to the character of this nation's historical issues. As noted above, they generally operated in the scope of their primary disciplines, not looking too deeply into issues such as the plans of extending the German territory, as envisioned i.e. by Paul de Lagarde, who declared the need for incremental Germanisation of all the lands of the Habsburg empire and of Poland up to the Bug river. All mechanisms of imperialism deserve research in their axiological aspect, as they represent the spirit of the given nation. It can be suspected that works on this subject would have attracted other

tum, Jena 1911; Arnold DANNEMANN, *Die Geschichte der Glaubensbewegung Deutschechristen*, Dresden 1933.

authors over the following years. Perhaps the reason why it did not happen was simply that the Stalinism, increasing its pressure after 1949 in the countries dependent on the USSR, made it impossible to study the spirit of a nation, instead encouraging studies on material existence, interpreted according to the rules of dogmatic Marxism. Some subjects had therefore to be abandoned, which is not to say they should remain so. These gaps do not diminish the significance of the works of Halban and Suchodolski. The former differentiated two cultures existing in Germany. He described them as the Weimar Culture and the Potsdam Culture. While the first one included all the German achievements of a positive and universal importance, the second served the purposes relating to the so-called Prussianism and the Third Reich. Halban calls the second culture the *Germanism*, which in his opinion caused Germany's exit from Europe. It should be noted that he was not alone in this opinion. Just before the beginning of the Second World War many members of Polish and other elites were beginning to realise this.

In conclusion it should be noted that the editors of the volume, who are also the authors of the introductory chapter, connect the problem highlighted by Halban and Suchodolski with the currently famous in Germany book by Thilo Sarrazin *Deutschland schafft sich ab*. Its author in an alarmist manner warns against the increasing migration, particularly from non-European cultures, which according to him will disorganise the former, established German culture, and in a longer perspective, will dominate the population due to their high birth rates. Both editors see in this turn of events the possibility of a final and irreversible elimination of Halban's Germanism by crystallizing a new cultural quality in Germany, a process which we should not disregard. A similar viewpoint is expressed by a number of politicians, such as the former MP Jan Rokita, a member of the Civic Platform party, and Professor Karol Karski, a member of the Law and Justice party. The latter even describes it as an ethnic suicide of the German state.

Rafał Łętocha

Jiří FRIEDL – Tomasz JUREK – Miloš ŘEZNÍK – Martin WIHODA,
Dějiny Polska,

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2017, 690 s., ISBN 978-80-7422-306-8.

Rok před stým výročím obnovení polské samostatnosti v roce 1918 obdrželi čtenáři v České republice speciální a výjimečný dárek. Skupina autorů pod vedením Mi-

loše Řezníka totiž dokončila mnohaletou práci a představila syntézu *Dějiny Polska* vydanou v ediční řadě Nakladatelství Lidové noviny *Dějiny států*. Dosud měli čtenáři k dispozici pouze knihu o dějinách Polska z roku 1975 napsanou a zredigovanou kolektivem pěti historiků pod vedením Václava Melichara. Vznikala v době reálného socialismu a husákovské normalizace se všemi z toho vyplývajícími ideologickými a metodologickými důsledky. V roce 2011 sice vyšla v nakladatelství Karolinum syntéza z pera Marceliho Kosmana, přesto nemohla nahradit práci, kterou by napsal český autor s ohledem na českého čtenáře. Proto je třeba vydání recenzované knihy přivítat, ačkoli autorem části textu je polský historik.

Období raného středověku (*Polsko v době knížectví*) napsal profesor Masarykovy univerzity v Brně Martin Wihoda, autor mnoha prací věnovaných utváření se české státnosti a dějinám Moravy. Období pozdního středověku (*Pozdně středověké království*) zpracoval přední polský medievista a znalec slezské historie Tomasz Jurek. Tato část je překladem dvou kapitol z autorovy knihy *Historia Polski do 1572* vydané ve Varšavě v roce 2013. Z tohoto důvodu se stylem odlišuje od ostatních kapitol, jelikož má charakter textu učebnice (Miloš Řezník v *Úvodu* vysvětluje příčiny, proč tyto kapitoly nenapsal nikdo z českých historiků). Další dvě kapitoly věnované dějinám šlechtické Rzeczpospolité (*Raně novověká Rzeczpospolita*) a období záborů (*Zrod moderní polské společnosti*) pochází z pera Miloše Řezníka, specialisty na polské dějiny a ředitele Německého historického institutu ve Varšavě. Mezi jeho pracemi můžeme nalézt tak důležité a významné práce jako jsou *Pomoří mezi Polskem a Pruskem*, *Patriotismus a identity v Královských Prusech v době dělení Polska*; *Za naši a vaši svobodu. Století polských povstání (1794–1864)* nebo *Neuorientierung einer Elite. Aristokratie, Ständewesen und Loyalität in Galizien (1772–1795)*. Mezi jeho publikace patří také popularizační syntéza polských dějin a datová příručka historie Polska (obě vyšly v nakladatelství Libri). Takové dílo ho přirozeně předurčovalo k vedení autorského kolektivu, jenž se ujal zpracování dějin severního souseda. Roky 1914–1989 zpracoval Jiří Friedl (*Polsko ve 20. století*). Tohoto historika není třeba v Polsku ani v České republice představovat. Je autorem vynikajících prací o československo-polských vztazích a dějinách polské menšiny na Těšínsku v letech 1945–1949. V Polsku je znám především díky překladům svých monografií o československo-polské vojenské spolupráci za druhé světové války a pobytu Svatokřížské brigády v českých zemích. Dějiny současnosti do roku 2017 představil Miloš Řezník (*Dějiny současného Polska*). V poslední kapitole se trio českých autorů pokusilo shrnout tisíc let česko-polských vztahů (*Tisíciletý příběh jednoho nelehkého sousedství*).

Kniha je strukturována chronologicky a vybrané časové mezníky nevzbuzují žádné pochybnosti. Jednotlivé části autoři rozdělili podle chronologicko-věcného hlediska. Z hlediska stavby textu stojí za pozornost zvolená strategie, kdy každou část knihy uvádí vyprávění o uzlových bodech představujících východisko pro další výklad. A tak pro raný středověk jím je hnězdenský sjezd, křížkovské přísahy, bitva u Lehnice. Období šlechtické Rzeczpospolite charakterizuje Lublinská unie, vítězství u Vídně, volba krále v roce 1697 a květnová ústava. K uvažování nad dějinami v době záborů slouží jako uzlové body nová poznaňská radnice, listopadová noc v roce 1830 a dopis haličského zemského sněmu Františku Josefovi I. Dvacáté století zase charakterizují tzv. přísahová krize, zázrak na Visle, květnový převrat, Katyň, rok 1956 a výjimečný stav vyhlášený v prosinci 1981.

První část syntézy se pokouší vnést světlo do oblaky zahalených počátků polské státnosti a představit historii „prvního království“, vlády Kazimíra Obnovitele, „druhého království“ a dobu panování Boleslava Křivoústého zmytologizovanou kronikářem Gallem Anonimem. Ve vztahu k době údělné M. Wihoda věnoval hodně pozornosti sjednocovacím snahám slezských Jindřichů užívaje k definici tohoto historického jevu nepřilíš šťastného termínu „monarchie slezských Jindřichů“. Pochybnosti může vyvolat také tvrzení o spasitelském vlivu posledních Přemyslovců na vývoj událostí v Polsku. Druhá kapitola se věnuje historii sjednoceného, pozdně středověkého polského království (*Regnum Poloniae*) a období prvních Jagellonců. V následující kapitole jsou vyloženy fenomén šlechtické republiky, místo Polska v Evropě v raném novověku a autor se pokusil relativizovat tzv. saské období. Vedle toho je v kapitole věnována pozornost polskému osvícenství a době vlády Stanisława Augusta Poniatowského. Čtvrtá kapitola seznamuje čtenáře s procesem formování novodobého polského národa a uvádí ho do politických meandrů „dlouhého století“. V rámci popisu polského dvacátého století je představen boj o nezávislost v období první světové války, teritoriální utváření obnoveného polského státu, meziválečné dvacetiletí a druhá světová válka. Období po ní – lidové Polsko – je rozděleno na dvě části: 1944–1970 a 1970–1998. Výklad uzavírají kapitoly věnované soudobým dějinám Polska a česko-polským vztahům.

Autorům se, možná s výjimkou první kapitoly, podařilo vyhnout jinak přirozenému sklonu dívat se na polskou historii prizmatem česko-polských vztahů. Berouce v úvahu deficit na obou stranách v této oblasti – ostatně publikace *Polska – Czechy. Dziesięć wieków sąsiedztwa* vyšla v roce 1947 a syntéza *Češi a Poláci v minulosti* stejně jako dvousvazkový sborník příspěvků z konference v Opavě *Tisíc let česko-polské vzájemnosti* vyšly v první polovině 60. let – je zařazení eseje věnované

nelehkému, více jak tisíc let trvajícimu sousedství nutno přijmout s uznáním a nadějí, že se v blízké budoucnosti (jak ostatně zmiňuje M. Řezník v *Úvodu*) rozběhnou práce na nové syntéze dějin vzájemných vztahů.

V tak rozsáhlém díle je pochopitelně nemožné vyhnout se drobným chybám a omylům. Například: o výsledku třikrát zmiňované bitvy u Trutiny (s. 57, 588, 599) se pozorný čtenář dozví, až když si prostuduje chronologický přehled připojený na závěr knihy (s. 622). Stěží lze souhlasit s tvrzením, že na polském území za druhé světové války nebylo větších partyzánských aktivit s výjimkou tzv. zamošského povstání (s. 496). První partyzánská bitva se odehrála 30. prosince 1942 u Wojdy, avšak boje na obranu Zamošska se odehrávaly zejména v letech 1944–1945. Partyzáni byli aktivní také na Kielecku, Wilensku, Krakovsku a na Volyni (27. pěší divize Domácí armády). Varšava nebyla 17. ledna 1945 osvobozena Rusy (s. 503), nýbrž jednotkami 1. polské armády. Při zmínce o polské účasti v druhé světové válce by stálo zato připomenout prolomení Pomořanského valu, dobytí Kolobřehu nebo účasti dvousettisícové polské armády při Berlínské operaci. V chronologické tabulce je 3. slezské povstání zařazeno do června 1921 (s. 635), ačkoli vypuklo v noci z 2. na 3. května. Diskutabilní je rovněž, vzhledem k sesazení Mikuláše I. z trůnu sejmem v roce 1831, umístění jeho následovníků v přehledu „polští králové (v unii s Ruskem, 1815–1917)“.

Tyto drobné nedostatky ovšem vůbec nemají vliv na celkově pozitivní hodnocení recenzované knihy. Všechny její části charakterizuje vysoká odborná úroveň a pozoruhodná faktografie, což vzhledem k tomu, že se jedná o sousední zemi, má velký význam. Tuto skutečnost je nutno zdůraznit, neboť metodologické předpoklady předurčovaly výběr jednotlivých faktů a událostí nikoli s ohledem na to, aby v knize byly uvedeny za každou cenu, nýbrž vzhledem k jejich funkci v autorské naraci. Podle našeho názoru se cíle napsat dílo umožňující pochopit hlavní problémy polské historie autorům podařilo dosáhnout. Vysoce je přitom třeba ocenit redakční práci. Kniha je vybavena obsáhlou chronologickou tabulkou, přehledem panovnických rodů, personálních unií, panovníků, prezidentů a premiérů. Nechybí přehled literatury a jmenný a místní rejstřík.

Dějiny Polska, nebo alespoň kapitoly z pera českých historiků, by bylo vhodné co nejdříve přeložit do polštiny. Pro polského čtenáře by jistě bylo zajímavé seznámit se s „čechocentristickým“ pohledem na dějiny polského středověku, erudovaným výkladem Miloše Řezníka potvrzujícím, že i v případě Polska, i přes absenci vlastní státnosti státnosti a hranic se setkáváme se zjevem označovaným jako „dlouhé století“, nebo s vyváženým a objektivním podáním historie Polska dvacátého

století z pera Jiřího Friedla. Gratulujíc autorům knihy nezbyvá než doufat v co nejrychlejší vydání její polské verze.

Piotr Pałys

Tadeusz RUZIKOWSKI (ed.),

Pion walki z podziemiem niepodległościowym RBP/MBP 1944–1954,

Warszawa, Instytut Pamięci Narodowej 2016, 483 s., ISBN 978-83-8098-092-1

Poválečná protikomunistická rezistence v Polsku je téma, které se v poslední době těší značné přízni nejen mnoha významných historiků, ale rovněž i institucí.¹ Lví podíl na historickém výzkumu této problematiky má Ústav národní paměti (Instytut Pamięci Narodowej, IPN), který se v rámci svých výzkumných projektů zabývá nejen ozbrojeným odbojem, ale rovněž fungováním represivního aparátu, jehož posláním bylo odpor proti komunismu zlomit. V rámci centrálního projektu IPN „Bezpečnostní aparát v boji s politickým a ozbrojeným podzemím 1944–1956“ se 29. března 2012 uskutečnila vědecká konference s názvem „Pion walki z tzw. bandytyzmem RBP/MBP 1944–1954“ („Oddělení boje s tzv. banditismem Rezort veřejné bezpečnosti/Ministerstvo veřejné bezpečnosti 1944–1954“), která se sledovanou problematikou zabývala. Po čtyřech letech se čtrnáct příspěvků přednesených na této konferenci stalo součástí stejnojmenné publikace. Téma bezpečnostního aparátu a jeho boje s protikomunistickým podzemím se sice stalo obsahem mnoha studií, ale žádné dosud nepřinesly tak široký náhled na činnost prakticky všech úrovní bezpečnostních struktur jako recenzovaná publikace pod redakcí Tadeusze Ruzikowského.²

Od samého začátku hrály pro udržení komunistického režimu v Polsku bezpečnostní orgány životně důležitou úlohu. Sám J. V. Stalin údajně konstatoval, že

1 Např.: Rafał WNUK – Grzegorz MOTYKA – Adam F. BARAN – Tomasz STRYJEK, *Wojna po wojnie. Antysowieckie podziemie w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1953*, Warszawa – Gdańsk 2012; Łukasz KAMIŃSKI, *Polacy wobec nowej rzeczywistości 1944–1948. Formy pozainstytucjonalnego, żywiołowego oporu społecznego*, Toruń 2004; Kazimierz KRAJEWSKI – Tomasz ŁABUSZEWSKI, *Wykłęci 1944–1963. Żołnierze podziemia niepodległościowego w latach 1944–1963*, Warszawa 2017.

2 Např.: Andrzej PACZKOWSKI, *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Taktyka, strategia, metody, cz. 1: Lata 1945–1947*, Warszawa 1994; Ryszard TERLECKI, *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2007; Kazimierz KRAJEWSKI – Tomasz ŁABUSZEWSKI (eds.), *„Zwyczajny resort”: studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, Warszawa 2005.

„zavést komunismus v Polsku bylo jako osedlat krávu“.³ Komunisté z Polské dělnické strany (Polska Partia Robotnicza, PPR) sáhli po osvědčeném modelu totalitního mechanismu ze Sovětského svazu. V rámci Polského výboru národního osvobození (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, PKWN) tak 21. července 1944 vznikl Rezort veřejné bezpečnosti (Resort Bezpieczeństwa Publicznego, RBP) pod vedením Stanisława Radkiewicze. Jak ale uvádí někteří autoři recenzované publikace, formování komunistické Bezpečnosti začalo již během války. Jednalo se především o vytváření odpovědných struktur a kádrů, např. v rámci Speciálního samostatného polského batalionu (Polski Samodzielny Batalion Specjalny, PSBS) či přípravy budoucích pracovníků Bezpečnosti ve speciálních školách NKVD v Kujbyševě (dnes Samara) či Smolensku (s. 24). Sovětská pomoc ale musela jít ještě dále, neboť bez aktivní pomoci s likvidací protikomunistického podzemí by se komunistická vláda v Polsku zřejmě neudržela. Dokládá to mimo jiné skutečnost, že v prvních poválečných letech sovětské síly (NKVD, kontrarozvědka Směrš) svým počtem převyšovaly ty polské (s. 29), ale rovněž příklady „polských“ důstojníků sloužících v bezpečnostních orgánech, kteří se stěží domluvili polsky a v kapse nosili stranickou legitimaci VKS(b). Společným rysem mnohých příspěvků je zdůraznění zásadní role SSSR ve vytváření komunistické Bezpečnosti. V souvislosti s působením sovětských bezpečnostních orgánů v Polsku se pojí mnohé nepřesnosti a dezinformace, které se některých autorům navzdory nedostupnosti příslušných archivních materiálů podařilo vyvrátit (s. 79–80).

O síle odporu proti „lidové“ vládě svědčí vytvoření samostatné organizační jednotky v rámci RBP (I. správa, II. oddělení – pro boj s reakčním podzemím) a od roku 1945 Ministerstva veřejné bezpečnosti (Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, MBP), v rámci kterého vznikla samostatná III. správa – pro boj s ozbrojeným podzemím, úzce spolupracující s dalšími strukturami MBP. Některé z představených životních příběhů osob, které stály v čele centrálních struktur, jako Józef Czaplicki, Jan Tataj, Leon Andrzejewski či tzv. „krvává luna“ Julia Brystygierová, jsou v mnoha rysech velmi podobné – meziválečná činnost v komunistické straně či přidružených organizacích, zachování oddanosti během války, případně služba v sovětských bezpečnostních silách, armádě či školení. Pro bývalé partyzány z komunistických oddílů (Gwardia Ludowa, později Armia Ludowa) tak zbyly „pouze“ vedoucí funkce vojvodských, okresních či městských úřadů veřejné bezpečnosti (s. 71).

3 Norman DAVIES, *Polsko. Dějiny národa ve středu Evropy*, Praha 2003, s. 27.

V rámci své specializace se III. správa dále dělila na jednotlivá oddělení, které se sice v průběhu času měnily, ale v podstatě stále obsahovaly příslušné sekce (např. bělogvardějci, sanace, Ukrajinci či tzv. „endecja“). Právě činnost Bezpečnosti po linii „národoveckého“ podzemí (obecně odvozovaného od Národní demokracie) je jedním z konkrétních příkladů konkrétních kroků bezpečnostních orgánů v boji s protikomunistickým podzemím a v souvislosti s jeho likvidací rovněž dokládá některé jeho slabiny, především pak mylnou představu o prozatímnosti „vlády lidu“ a názoru, že polské společnosti se tento režim podaří svrhnout (s. 140). Na tomto místě je vhodné poznamenat, že činnost bezpečnostních orgánů proti organizacím pocházejícím nejen z okruhu „národovců“ se neomezovala pouze na území Polska, ale v rámci emigrantských skupin se aktivně rozvíjela i v zahraničí (např. tzv. aféra Bergu). Vedle členění podle politické orientace podzemních organizací se Radkiewiczův rezort soustřeďoval rovněž na národnostní skupiny (Ukrajinci, Bělorusové, Litevci či bělogvardějci). Jedna z částí práce věnující se dané problematice na území Dolního Slezska dokládá, že ačkoliv bylo organizované podzemí pro vládnoucí režim skutečným problémem, docházelo rovněž k poněkud paranoidnímu a neúspěšnému hledání „reakčních band“ mezi národnostními menšinami.

V případech odbojových organizací vycházejících z největších konspiračních struktur, tedy Zemské armády (Armia Krajowa, AK) a Národní ozbrojených sil (Narodowe Siły Zbrojne, NSZ), již toto hledání bylo mnohem úspěšnější. Aktivita podzemí ale nebyla ve všech částech země na stejné úrovni. Z pohledu vládnoucího režimu patřilo např. gdaňské (bydhošťské) a západopomořské vojvodství mezi ty klidnější, avšak každé z poněkud jiného důvodu. V příspěvku, který přibližuje vznik, činnost a obsazení Vojvodského úřadu veřejné bezpečnosti v Bydhošti (Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego, WUBP) autor útlu protikomunistického podzemí mj. připisuje masovému zatýkání po příchodu Rudé armády (s. 177–178). Z jiného textu zabývajícího se štětínským bezpečnostním aparátem vyplývá, že na tzv. znovuzískaných území (Ziemie Odzyskane) byla hlavním důvodem omezených aktivit absence předchozích konspiračních struktur působících během války a skutečnost, že příslušníci podzemních organizací se do této nové části Polska spíše přicházeli ukrýt, než rozvíjet odboj.

Rovněž z dalších příspěvků, které jsou součástí recenzované publikace, vyplývá, že v některých částech Polska (Wschowa, Mielec) nebylo protikomunistické podzemí výrazně aktivní, a tudíž i činnost bezpečnostního aparátu měla jisté rezervy. Zcela odlišná situace panovala především na východě země (Lublin), ale i v při-

lehlém okolí hlavního města či lodžského vojvodství, kde působily dobře zorganizované ozbrojené skupiny převážně navazující na struktury z doby války.

Nejúčinnější zbraní v boji proti „reakci“ se ukázalo agenturní rozpracování podzemí, které sice především v počáteční fázi značně pokulhávalo, ale s postupem času se uplatnilo. Vedle rozvíjení agentury uvnitř podzemních organizací ale UBP využívalo i velmi drastické metody fyzického násilí při výsleších, v některých případech dokonce i „nájemných vražd“ (s. 362). Jak je poukazováno na některých místech knihy, bezohledný přístup příslušníků bezpečnostních orgánů nezřídka pramenil nejen z jejich převážně prostého původu, ale rovněž z jejich postavení v poválečné polské společnosti, ve které se doslova cítili být pány nad ostatními (s. 427). Mnohdy tak docházelo k poměrně paradoxní situaci, kdy pachatele nejružnějších přestupků a zločinů v uniformách UBP stíhali partyzáni z řad „band“, jak komunistická propaganda oddíly označovala. Hranice mezi rabováním a rekvizicemi ale byla velmi tenká i v případě činnosti podzemních organizací, což okrajově reflektují i někteří autoři ve svých příspěvcích.

Pro zájemce o poválečnou polskou historii, a konkrétně komunistický bezpečnostní aparát a jeho boj s odbojovými organizacemi, je tato studie velice přínosným pohledem nejen na formování a činnosti nejvyšších struktur tohoto rezortu, ale rovněž i jeho nižších úrovní, jakož i na úlohu Sovětů při budování Bezpečnosti a likvidaci protikomunistického podzemí. Za přínosný lze rovněž označit seznam použité literatury, která v podstatě představuje bibliografický seznam nejdůležitějších publikací k dané problematice. Nejedná se sice o zcela komplexní a vyčerpávající studii a řada témat si jistě zaslouží mnohem hlubší reflexi (spolupracovníci UBP, trestná činnost příslušníků Bezpečnosti i podzemí atd.), přesto nelze podobné výsledky výzkumných projektů IPN hodnotit jinak než pozitivně.

Adam Zítek

Monika KOKALJ KOČEVAR,

Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske v letih 1943–1945,

Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino 2017, 410 s.,

ISBN 978-961-6386-82-1.

Druhá světová válka, dosud největší válečný konflikt v dějinách lidstva, přinesla mnohé jevy, jejichž důsledky se projevovaly ještě řadu let po roce 1945. Týkaly se mj. nucené mobilizace do německé armády a ve svém závěru také nové mobilizace

tehdy již bývalých německých vojáků, tentokrát do spojeneckých armád. Mobilizace byly pro obě válčící strany (německou i spojeneckou) nutností, neboť potřebovaly zvýšit stavy mužstva, což by jim v probíhajícím konfliktu nepochybně přineslo převahu.

Německá armáda zařazovala do svých jednotek lidi ze stále se rozšiřující německé říše. Noví němečtí státní příslušníci, kteří měli nebo mohli mít zároveň německé kořeny, se k mobilizaci do německé armády velmi hodili, zvlášť když po roce 1941 už bylo jasné, že probíhající válka nebude končit tak brzy.

Pro druhou, tj. spojeneckou stranu, bez ohledu, které armády či hnutí odboje ji tvořily, bylo v závěru války angažování jednotlivých vojáků z německé armády rovněž spjato s praktickými důvody: s potřebou „doplnit“ již vyčerpané jednotky, které bojovaly proti německé armádě a jejím spojencům. Velmi brzy se však zařazování takových vojáků, prakticky německých zajatců, do spojeneckých armád ukázalo jako problematické, i když z jiných než vojenských důvodů: Pozitivnímu obrazu vítězných spojeneckých jednotek nijak nepřispívalo, že v jejich řadách bojovali také někdejší nepřátelé.

Otázka nucené mobilizace do německé armády za druhé světové války se dostávala do zorného pole zájmu odborných vědeckých kruhů velmi pomalu a postupně. Teprve v posledních 10 letech se začaly objevovat významnější výsledky výzkumu,¹ které se hlavně týkaly jednotlivých oblastí (např. Hlučínsko, Těšínsko, Pomoří nebo Velkopolsko, Jižní Tyrolsko, Alsasko a Lotrinsko, Eupen a Malmédy, či Lucembursko), jež podobně jako slovinské teritorium zažily za druhé světové války nucenou mobilizaci do německé armády a posléze i to, že se jednotlivci stávali vojáky spojeneckých vojsk (v slovinském případě vojáky jednotek partyzánské armády pod vedením Josipa Broze Tita). Právě otázce nucené mobilizace do německé armády v Horním Kraňsku ve válečných letech 1943–1945 je věnována monografie slovinské historičky Moniky Kokalj Kočevar *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske v letih 1943–1945*. Kniha vyšla slovinsky péčí lublaňského Ústavu pro soudobé dějiny v roce 2017 jako 32. publikace edice *Razpoznavanja – Recognitiones*. Autorka působí v Muzeu pro soudobé dějiny Slovinska v Lublani a dlouhodobě se o danou problematiku zajímá. Recenzovaná práce představuje jeden z hlavních výsledků autorčina bádání a vychází především z textu její disertace obhájené na Filozofické fakultě Univerzity v Mariboru v roce 2016.

1 Např. práce Ryszarda Kaczmarka a Sebastiana Rosenbauma v Polsku, Frédérica Stroha a Petera M. Quadfliega ve Francii, Damijana Guština ve Slovinsku, či novější texty Zdenka Maršálka a Jiřího Nemináře v České republice.

Proč území Horního Kraňska a taková tematika? Monografie je určena slovinským čtenářům, ale i zájemcům o tyto otázky nežijícím ve Slovinsku, pro něž je Kraňsko možná málo známé a blízké. Slovinský čtenář však chápe, že se jednalo a stále jedná o prakticky ústřední slovinské teritorium, které se rozkládá kolem řeky Sávy od rakouských hranic na severu k Chorvatsku na jihu, nebo od slovinského Přímoří na západě k Dolnímu Štýrsku na východě. Severní část tohoto území a zároveň oblast severozápadně od Lublaně tvoří právě Horní Kraňsko, slovinsky Gorenjsko. Autorka hned v předmluvě zdůrazňuje některé osobní důvody, které ji vedly k tematice nucené mobilizace za druhé světové války: jeden ze strýců jako nezletilý mladík byl mobilizován do německé armády v roce 1943, zatímco jeho bratři se stali příslušníky partyzánských jednotek. Autorčin osobní zájem na zkoumané tematice se však na jejím díle negativně neprojevuje, ani nepůsobí na její objektivitu při posuzování zkoumaného tématu. Kromě několika úvodních vět osobní povahy se již další podobná autorčina vyjádření v knize nevyskytují.

Nucená mobilizace do německé armády za druhé světové války je dominantním motivem tohoto díla, stěžejní zkoumanou problematikou je zároveň prezentování osudů jednotlivců po roce 1945, zejména pokusy bývalých vojáků wehrmachtu bojovat o právní uznání svého statusu jako obětí války, při čemž zdůrazňovali fakt, že do války a do německé armády byli nedobrovolně zataženi. V socialistické Jugoslávii nebylo snadné otevřeně o tomto tématu mluvit. Není proto divu, že se status bývalých vojáků začal řešit teprve po velkých změnách, které Jugoslávie zažila po roce 1990, a následně po jejím rozpadu (podobné problémy se řešily i v jiných státech, které po roce 1945, na rozdíl od Jugoslávie, měly pluralitní politický systém, např. ve Francii). Jak uvádí M. Kokalj Kočevar, nepřišlo po roce 1991 ani v samostatném Slovinsku řešení tohoto problému nijak rychle a jednoduše. První důležitější výsledky se objevily teprve v únoru 1994, kdy slovinské Státní shromáždění (Državni zbor) rozhodlo, že občané nově zformované Slovinské republiky, kteří byli mobilizováni do německé armády v letech 1941–1945, jsou oběťmi vojenského násilí. V listopadu 1995 byl přijat *Zákon o obětech vojenského násilí* (Zakon o žrtvah vojnega nasilja), který přesně určil, kdo mohl být za oběť takového násilí považován. V tomto případě se jednalo o bývalé jugoslávské, později slovinské občany, kteří byli za druhé světové války nuceni k mobilizaci do okupační armády. I když zákon byl schválen 6. listopadu 1995, uběhlo celých dalších 14 let, než bývalí vojáci nuceně mobilizovaní do německé armády mohli ve Slovinsku počítat s nějakým odškodněním. Otázkou je, kolik z nich se zmíněného zákona schváleného v roce 1995 dožilo a kolik se jich dočkalo jeho uplatňování od října roku 2009.

Monografie M. Kokalj Kočevar je rozdělena do více kapitol (celkem 14) a velkého počtu podkapitol. K nim ještě náleží předmluva, závěr, slovinské a anglické resumé, seznam pramenů a literatury, seznam zkratk a jmenný rejstřík. Pramenová základna je založena na výzkumu především ve slovinských archivech (Archiv Republiky Slovinska a Historický archiv Lublaň) a na materiálech lublaňských institucí: Ústavu pro soudobé dějiny a Muzea pro soudobé dějiny. Autorka zkoumala i prameny londýnského Národního archivu (TNA) a berlínského Německého oddělení (WASSt).

Důležité je zdůraznit, že M. Kokalj Kočevar v předmluvě také představuje dosavadní vývoj zkoumání problematiky nucených mobilizací zejména ve Slovinsku. Ještě během 80. let 20. století se objevily první texty Jože Dežmana a později dalších slovinských autorů (např. Ludvika Puklavce, Marjana Žnidariče), které měly charakter dílem vědeckých prací, dílem informačních publikací a jež shromáždily a publikovaly četné údaje o Slovincích, bývalých vojácích v německé armádě za druhé světové války (jejich jména, kde bojovali, kde padli apod.).

Zkoumání v dalších oblastech, jejichž občané za druhé světové války byli nuceni k mobilizaci, se podle M. Kokalj Kočevar stalo předmětem zájmu evropských historiků teprve nedávno, což potvrzují vědecké konference v roce 2012 ve Štrasburku a v Lublani. O těchto oblastech (ve Francii, Belgii, Lucembursku, Polsku) se monografie jen zmiňuje (hlavně na začátku a pak až v poslední kapitole) a nabízí čtenáři možnost souběžné analýzy nebo alespoň vytvoření jasnější představy, kolik osob mimo slovinské území se po nucené mobilizaci stalo příslušníky německé armády, kolik jich za války přišlo o život.

Pro celkovou představu o této problematice v evropském kontextu chybí bohužel výklad o bývalém Československu, tedy hlavně o nuceně mobilizovaných z Hlučínska a Těšínska, které stihl podobný osud jako obyvatelé Alsaska, Lotrinska, východní Belgie, Lucemburska nebo Polska. To ovšem nebylo hlavním cílem recenzované práce, kniha se přesto o území Protektorátu Čechy a Morava přece jen několikrát zmiňuje (hlavně jako o teritoriu, na něž byli posíláni nuceně mobilizovaní Slovinci, vojáci německé armády, na část svého výcviku).

Mezinárodní rámec v monografii přes výše uvedené výhrady nechybí. Týká se hlavně výkladu o postupném zvyšování německé vojenské síly po uchopení moci nacisty a o politické situaci v Evropě do konce 30. let 20. století (kapitoly 1 a 2). Podle autorčina názoru bylo pro zkoumání této tematiky velmi důležité vyhlášení tzv. vojenského zákona (Wehrrecht) v Německu 21. května 1935, jenž mj. zdůrazňoval, že vojenská služba představuje pro muže od 18 do 45 let čestnou službu.

M. Kokalj Kočevar detailně přemýšlí nad jednotlivými ustanoveními tohoto zákona, který v podstatě tvořil základ nejen pro tehdejší německou armádu, ale i pro později zformované jednotky z příslušníků nuceně mobilizovaných občanů, mj. i pro Slovinci.

Autorka velmi detailně pojednává o složkách wehrmachtu a jeho součástech (pěchotě, námořnictvu, letectvu). Zdůrazňuje, že od přelomu let 1941/1942 se ve wehrmachtu i v jednotkách SS objevovali cizinci, přesněji řečeno osoby, které se s rozšířením německého území těsně před nebo na začátku druhé světové války stávaly občany Třetí říše. Zároveň se německému vojenskému velení nabízela možnost počítat s 30 000 osob, které splňovaly požadavky pro službu v německé armádě. Autorka odkazuje na výsledky soudobého badatelského projektu „Malgre Eux“ o nucené mobilizaci do německé armády za druhé světové války, podle kterých v německé uniformě bojovalo např. 700 osob z východní belgické oblasti Malmédy a města Eupen, kolem 2 000 z Lucemburska a 2 100 z Alsaska. Na základě jiných údajů (hlavně sekundární literatury) zmiňuje také asi 10 000 osob z jiných krajů Belgie, Nizozemí, Dánska a Norska, které byly rovněž do německé armády zařazeny.

Pokud jde o jugoslávské území, vlastně o teritorium, které do 17. dubna 1941 a jugoslávské kapitulace po krátké válce proti Německu a jeho spojencům představovalo území Království Jugoslávie, odvíjely se na něm osudy nuceně mobilizovaných podobně jako ve zmíněných částech západní a severní Evropy. Z armády čerstvě zformovaného Nezávislého státu Chorvatsko (NDH), který byl od svého začátku věrný Německu a Itálii, byly zařazeny jednotlivé jednotky do německé armády na východní frontě (např. k Charkovu v říjnu 1941). Ještě větší počet vojáků, kolem 75 000 příslušníků pravděpodobně různých jednotek z NDH byl odvelen, jak autorka zmiňuje, po italské kapitulaci do jednotek SS. Na rozdíl od skupiny, která bojovala u Charkova, zůstali tito muži především na Balkáně. Uvedené počty nuceně mobilizovaných mohou sice vytvářet představu o jednotlivých národnostech působících za druhé světové války v německé armádě, zůstává však otázkou, kolik např. osob z NDH bylo k mobilizaci nuceno, zda se v případě ustašovských jednotek dá o nucené mobilizaci vůbec mluvit.²

2 Do Charkova byli posláni dobrovolníci, ale v případě počtu od 75 000 jiných osob z NDH se bohužel neuvádí, jestli se jednalo o regulérní armádu NDH – tzv. domobranu, či o ustašovské jednotky, do jejichž řad se hlavně nastupovalo dobrovolně. Srov. Monika KOKALJ KOČEVAR, *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske v letih 1943–1945*, Ljubljana 2017, s. 41.

Hlavním tématem knihy je výklad o nucené mobilizaci do německé armády na slovinském území, zejména v Horním Kraňsku (kapitoly 3 až 13). Hned na začátku autorka vysvětluje, jak probíhala německá okupace slovinského území po obsazení Jugoslávie v dubnu 1941 a jejím následném rozdrobení mezi jednotlivé okupační správy a NDH. Kapitoly 3 a 4 se zabývají výkladem o všeobecné situaci ve Slovinsku v letech 1941–1943, jíž dominovalo nejen formování německé okupační správy, ale také postupné zvyšování bojové činnosti partyzánských jednotek, které představovaly nejaktivnější odbojovou skupinu na slovinském území. Autorka občas popisuje detaily těchto bojů a změny v počtech příslušníků partyzánských jednotek na podzim roku 1941 a v průběhu roku 1942. Uvádění mnoha detailů o slovinském území však chvílemi ztěžuje čtení.

Velmi detailní, což je namístě, jsou také odstavce, které popisují provádění a metody nucené mobilizace. Čtenář má k dispozici četné tabulky pro jednotlivá místa na území Horního Kraňska, což je velice pozitivní a umožňuje mu snadnější sledování celého procesu. Dozví se, odkud pocházeli muži, kteří se měli stát německými vojáky, a kolik jim bylo let. Podrobná analýza ukazuje, že se v období od února 1943 do března 1944 jednalo o 11 ročníků Slovinců, kteří se narodili v letech 1916–1926. V praxi to znamenalo, že nejstarším mobilizovaným mužem mohl být ten, kdo měl v roce 1943 27 let, nejmladším pak ten, jenž byl nezletilý (kolem 17 let). Autorka uvádí, že nejvíc mobilizovaných Slovinců z Horního Kraňska se narodilo v letech 1920–1925, tzn., že do německé armády se od roku 1943 dostávali hlavně mladíci ve věku 18–23 let.

Monika Kokalj Kočevár neopomněla zmínit ani důležitou skutečnost, jak se německá propaganda snažila, aby místní obyvatelstvo akceptovalo mobilizaci do německé armády. Uvádí např. reklamu, která byla v prosinci 1942 zveřejněna v tisku *Karawanken Bote* a byla určena mladíkům, kteří mohli mobilizaci očekávat. Samotný název článku (*Tradice pokračuje*) měl zajímavou konotaci s první světovou válkou. V textu se mj. uvádělo: „Vaši otcové byli ve světové válce, všichni byli vojáci, v každé rodině se mluví o vojenských zážitcích, a tentokrát to chtějí mladíci sami zkusit a zažít [...]“ (s. 176). Z textu v monografii vyplývá, že mladí mužové mobilizaci nijak zvlášť neakceptovali. V jednotlivých místech Horního Kraňska začátkem roku 1943, kdy už asi bylo jasné, že brzy proběhne nucená mobilizace do německé armády, se stávalo, že desítky mladíků z domova odcházely a prchaly do partyzánských jednotek. Autorka uvádí jako příklad konkrétní údaje z městečka Radovljica z první poloviny ledna 1943 (nejdříve 196 mužů), potom následovaly další skupiny z jiných míst Horního Kraňska (celkem 126 mužů), kteří se hlásili k partyzánům.

O konečném počtu osob, které se dostaly do německé armády po nucené mobilizaci, uvažuje M. Kokalj Kočevar na základě svého výzkumu. Vyhodnocuje přitom i údaje jiných autorů. Zjišťuje, že počty se velmi liší, že se vlastně jedná o odhady. Pro území celého Slovinska se uvádí 60 000 až 80 000 osob. Také z Horního Kraňska se informace liší. Autorka to vysvětluje tím, že údaje, odkud kdo pocházel, kde bydlel, se nezapisovaly jednotným způsobem. Její odhad založený na archivním výzkumu (mj. na základě dokumentů ústřední kartotéky Deutsche Dienststelle v Berlíně) je nejméně 11 000 osob z Horního Kraňska. Nejvíce jich bylo z ročníků 1923–1925.

Další kapitoly monografie se týkají výcviku, kterým mladí muži museli projít, než byli do německé armády zařazeni a využití v bojích v různých částech Evropy. Někdy se zde objevuje možná až příliš podrobný výklad o jednotkách, ve kterých slovinští mladíci sloužili, jak byly vyzbrojeny a také o tom, jak jednotlivci válku trávili a prožívali. Tu je důležité zdůraznit, že autorka se mj. opírá o rozličné osobní dokumenty, které však, jak zmiňuje, nejsou kompletní.

Podle údajů, které M. Kokalj Kočevar ve své monografii uvádí, přišlo za druhé světové války o život nejméně 1 779 mladíků z Horního Kraňska, což znamená, že prakticky každý šestý mobilizovaný zahynul. Nejvíce mrtvých bylo v roce 1944 (1 037). V samotném závěru války se většina přeživších ocitla v zajetí (v SSSR, ve Francii, v severní Evropě, v zajateckých táborech ve Velké Británii atd.). Jejich osudy byly rozmanité. Autorka uvádí velmi těžké podmínky těch, kteří trávili zajetí v SSSR. Jedna z možností, jak se ze spojeneckého zajetí dostat, byla právě cesta do spojeneckých armád po nové mobilizaci. Podle M. Kokalj Kočevar se 1 300 Slovinců, kteří byli umístěni v zajateckých táborech ve Velké Británii v roce 1944, hlásilo do partyzánských jednotek Titovy armády, ale 300 jich bylo odmítnuto, protože se jednalo o osoby sloužící buď v jednotkách SA a SS, nebo byly v německé armádě dobrovolníky. Jiné případy však dokládají, že se k Titově armádě nechtěli přidat všichni zajatí Slovinci, zejména ti, kteří byli umístěni v Itálii, což znamenalo prodloužení zajetí a následné vyhoštění hlavně do Argentiny.

V závěru práce v kapitole *Cesta domů* líčí M. Kokalj Kočevar návrat bývalých vojáků po skončení války do nově zformované socialistické Jugoslávie. Znovu uvádí počty možných navrátilců do Horního Kraňska (odhadem kolem 1 200 osob) a také do samotného Slovinska (kolem 16 000 invalidů a za války těžce zraněných osob). I když byla 3. srpna 1945 vyhlášena novými jugoslávskými státními orgány plošná amnestie, byla podle autorčiných údajů většina navrátilců do Horního Kraňska vyslýchána orgány státní bezpečnosti. Uvedené příklady dosvědčují, že pro tyto osoby nebylo snadné zapojit se do společnosti.

Jejich následný právní zápas v socialistické Jugoslávii se zaměřoval zejména na zajišťování a výši invalidního důchodu nebo na pomoc při obstarávání invalidních pomůcek. Pro tehdejší jugoslávské státní orgány nebylo totiž akceptovatelné vyrovnání práv invalidů, bývalých partyzánů, a těch, kteří za války sloužili v německé armádě (koneckonců v kterékoli armádě, která představovala oponenta jugoslávských partyzánů). Zajímavé podle autorky je, že dokonce invalidní důchod, který jednotlivci pobírali z Německa, narážel na nesouhlas jugoslávských státních orgánů (v roce 1973 se jednalo asi o 1 000 invalidních důchodců), neboť německý invalidní důchod převyšoval částku, kterou tehdy dostávali v Jugoslávii bývalí partyzáni. V roce 1975 potvrdilo slovinské republikové Národní shromáždění tehdejší stav, podle kterého osoby, které sloužily v německé armádě, nemohly mít stejná práva jako účastníci partyzánského odboje, a nemohou proto dostávat z Německa vyšší invalidní důchody než bývalí partyzáni.

Zde by také stálo za to zmínit, bez ohledu, že to není hlavní tematikou práce, jak se jugoslávské státní orgány postavily k osobám, které v závěru války přešly „na druhou stranu“ a konec války prožily v partyzánských řadách. Podle již známých údajů se nejednalo jen o uvedené Slovinci, kteří bojovali v německé armádě jako nuceně mobilizovaní, ale také o určitý počet osob, které byly součástí jiných, partyzánům nepřátelských armád (vojáci a důstojníci jugoslávské královské armády v exilu, domobrany z NDH, jednotlivci z řad četnického hnutí generála Dragoljuba Mihailoviće atd.).³ Jak již bylo uvedeno, právní boj o uznání statusu obětí války se neřešil ihned ani v samostatném Slovinsku.

Ve srovnání s jinými zeměmi, v nichž se za druhé světové války realizovala nucená mobilizace do německé armády, o čemž se píše v závěru monografie (např. 10 200 osob v Lucembursku, 8 700 v oblastech Eupen-Malmédy), se zdá, že Horní Kraňsko zažilo, co se týče množství mobilizovaných osob, něco podobného. Ve srovnání s Alsaskem (100 000 mobilizovaných) nebo s polskými oblastmi (kolem 295 000) nejsou však počty tak vysoké. O této tematice je nutné přemýšlet však i jinak, neboť se nejednalo o pouhé počty, čísla, ale šlo o lidi – o tisíce mladíků, kteří se pravděpodobně nechtěli do války zapojit a rozhodně na ni nebyli připraveni. Podobně jako v jiných obdobných případech i zde je zřejmé, že druhá světová válka měla na jednotlivce nejen okamžitý dopad, ale zasáhla do života i těm, kteří ji přežili. Pro všechny byla osudovou celoživotní událostí. Monografie Moniky Kokalj Kočevar to svým způsobem dokládá. V případě slovinského území a samotné-

3 Srov. Mile S. BJELAJAC, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918–1991*, Beograd 1999, s. 47–49.

ho Horního Kraňska představuje každopádně dosud nejvýznamnější počín ve zkoumání problematiky nucené mobilizace do německé armády během druhé světové války.

Milan Sovilj

Argyro KARTSONAKI,

Breaking Away: Kosovo's Unilateral Secession,

Lanham, Lexington books 2018, 166 s., ISBN: 978-1-4985-6718-3.

Velký zájem historiků a politologů o soudobé dějiny Kosova, který před dvaceti, třiceti lety logicky vyvolala eskalace jugoslávské (a kosovské) krize, v poslední době viditelně opadl. Na přelomu milénia tak byly publikovány práce takových autorů jako Noel Malcolm, Miranda Vickersová, Tim Judah, Jelena Guskovová¹ atd. Kvalita těchto knih kolísala, interpretace faktů často závisela na politických preferencích autorů. Poté, co se problém Kosova z akutní fáze přesunul v červnu 1999 do fáze zmrazeného konfliktu, zájem o tento region začal postupně klesat. Dokonce jednostranné vyhlášení nezávislosti Kosova ze dne 17. února 2008 nevyvolalo ve vědecké komunitě výraznější reakci. Z tehdy vydaných prací je možné upozornit snad jen na knihu Olivera Jensa Schmitta, která vyvolala živou kritiku v samotném Kosovu.² Kritici této knihy poukázali na povrchnost interpretace historie Kosova a nedostatečnou pozornost věnovanou albánským zdrojům. Nedostatečná pramenná základna je ostatně slabinou většiny příslušných studií a monografií. Knihy o kosovských dějinách byly často psány jenom na základě materiálů mezinárodních organizací, zahraničních zpravodajských pramenů a částečně materiálů publikovaných v srbském tisku. Dokumenty a materiály v albánském jazyce nebyly obvykle vůbec reflektovány, nebo byly použity jen jejich stručné překlady do angličtiny. Také srbské archivní materiály většinou ponechávala většina historiků stranou. Jako výjimku můžeme v tomto ohledu připomenout např. české monografie Václava Štěpánka o Kosovu ve 20. století a Jana Pelikána věnovanou dějinám Kosova v letech

1 Noel MALCOLM, *Kosovo: A Short History*, Basingstoke 1998; Miranda WICKERS, *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*, Columbia University Press 1998; Tim JUDAH, *Kosovo: What Everyone Needs to know*, Oxford 2008; Jelena GUSKOVA, *Balkanskije dorogi i šalnoje bez-dorožje: Vzglyad ruskogo istorika*, Saarbrücken 2012.

2 Oliver Jens SCHMITT, *Kosovo. Kurze Geschichte einer zentralbalkanischen Landschaft*, Köln 2008; Ibrahim KERMENDI, *Trileri i O.J.Schmitt*, Prishtina 2014; Jakup KRASNIQI, *Një histori e kontestuar*, Prishtina 2014.

1958–1969, psané na základě analýzy dokumentů a materiálů Archivu Srbska a Archivu Jugoslávie v Bělehradě.³

Možný obrat naznačovala v roce 2018 publikovaná monografie Agiry Kartsonaki, výzkumné pracovnice univerzity v Birminghamu. Očekávání však nebylo naplněno. Kniha má tolik nedostatků, že její přínos ke zkoumání moderních dějin Kosova je více než problematický. Prvním je již samotný rozsah knihy. Na 160 stránkách je tak složitý problém, jakým je albánské separatistické hnutí v Kosovu, těžké nejen popsat, natož korektně analyzovat. Autorka navíc víceméně kráčela ve stopách většiny svých předchůdců. Pramenná základna jejího výzkumu zůstala omezena jen na zdroje v angličtině, logicky tedy na nekonceptně, náhodně shromážděných publikovaných pramenech (mezistátní dokumenty, projevy politiků, rozhovory apod.). Autorka navíc cituje nesoustavně, nedbale, v monografii zcela schází kapitola analyzující použité prameny a sekundární literaturu. Viditelně jí schází kritický odstup od primárních i sekundárních zdrojů. Podobné platí i o využívání orálních pramenů a vyžádaných písemných svědectvích pamětníků. Autorka z těchto zdrojů často cituje, v její knize však nenajdeme výčet a strukturu otázek, které osloveným kladla.

Recenzovaná monografie je první autorčinou monografií. Předtím napsala pouze jediný článek o vyhlášení nezávislosti Kosova v roce 1991.⁴ Její výzkumné zájmy se točí kolem secesních a separatistických procesů, které obvykle vedou k tzv. zmrazeným konfliktům. Autorka zkoumá možnosti řešení konfliktů, jejichž cílem je udržet v takových případech stabilitu.⁵ Kniha se skládá ze šesti kapitol. Vysvětluje pozadí a historii kosovské krize a zaměřuje se především na události po rozpadu Jugoslávie. Na závěr práce autorka popisuje aktuální problémy, kterým Kosovo čelí. Kniha má více politologický než historický charakter.

V první kapitole uvádí autorka Kosovo jako příklad „úspěšného separatismu“. Hlavním argumentem je pro ni fakt, že do roku 2017 ho uznalo 114 států. To je docela kontroverzní interpretace. Politické uznání Kosova v mnoha případech představuje spíše symbolické gesto, které kosovská elita využívá pro posílení svého vnitřního i mezinárodního postavení. Kosovo má i dnes vážné problémy se zříze-

3 Václav ŠTĚPÁNEK, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*, Brno 2011; Jan PELIKÁN, *Novými cestami. Kosovo v letech 1958–1969*, Praha 2014.

4 Argyro KARTSONAKI, *Failing to secede: The dynamics of Kosovo's unsuccessful attempt at secession in 1991*, in: Karl Cordell – Stefan Wolff (eds.), *The Routledge Handbook of Ethnic Conflict*, 2nd Edition, Abingdon – New York 2016.

5 Dostupné z: <https://www.birmingham.ac.uk/schools/government-society/centres/iccs/staff/profiles/kartsonaki-argyro.aspx>, citováno 21. 11. 2018.

ním plnohodnotných diplomatických, politických a zejména hospodářských vztahů. V tomto ohledu je politická a ekonomická situace Tchaj-wanu (i pokud vezme-me v úvahu historický kontext jeho vzniku) mnohem příznivější, byť ho aktuálně uznává jenom 17 států.

Za nejproblematictější považujeme druhou a třetí kapitolu monografie. Při jejich čtení záhy pochopíme, že autorčiny znalosti o regionu jsou v mnoha ohledech dosti povrchní. Jen pro příklad: popis kosovského mýtu, který autorka uvádí, nevznikl najednou, ale byl formován postupně, a to i během 20. století. Během balkánských válek nebylo Kosovo pro Srbsko ještě výjimečně důležitým regionem. Důležitost připojení Kosova (pokud mluvíme o ideologickém významu) byla pro královské Srbsko rovnocenná se získáním tzv. Vardarské Makedonie, kde středověký srbský panovník Štěpan Dušan v roce 1346 prohlásil vytvoření „carství Srbů a Řeků“.

Autorka správně registrovala restriktivní jazykovou praxi a potlačování albánštiny jugoslávskými orgány v 20. letech minulého století. Zcela však opomněla na důsledky agrární reformy v Kosovu a zejména na pokus o kolonizaci regionu nealbánským obyvatelstvem. Právě pozemková reforma byla hlavním důvodem rozhořčení kosovských Albánců, v důsledku níž se velmi dynamizovalo tzv. „kačacké“ hnutí, které bojovalo za osvobození tohoto regionu.

Autorka při výkladu události poválečného období opomíjí mnoho klíčových bodů. V knize se nezmiňuje o demonstracích z roku 1968, kontaktech Kosova s Albánií, vzniku albánských ilegálních skupin v 60. a 80. letech 20. století v Kosovu a exilové opozici. Při popisu etnických excesů zcela ignoruje ekonomické důvody, které také přispěly k odchodu obyvatelstva z regionu. Konstatuje, že demonstrace roku 1981 byly živým projevem krize jugoslávské identity. Tuto – přinejmenším odvážnou tezi – však nezařazuje do kontextu tehdejšího vývoje v Jugoslávii. Chorvatský „maspok“ ze 70. let měl nesrovnatelně silnější ideologický náboj. Ostatně většina kosovských Albánců nikdy jugoslávskou identitu neakceptovala. Události roku 1981 nebyly výrazem náhlé změny nálad albánské populace, ale spíše logickým vyostřením dlouho se kupících rozporů.

V kontextu dříve zaběhlých propagandistických klišé autorka charakterizuje *Memorandum Srbské akademie věd a umění* pouze jako dokument, „který přispěl k růstu nacionalismu“. Nebere mj. v potaz, že velká část dokumentu je věnována ekonomické a politické krizi a že poukazování na diskriminaci jednoho z národů nebylo v 80. letech v Jugoslávii ničím ojedinělým.

V textu je často opakována teze kritizující mezinárodní společenství za ignorování kosovského problému na počátku 90. let, zejména prohlášení jeho nezá-

vislosti v roce 1991. Problém však nespočíval ve velmocenské aroganci. Západ nebyl připraven na vojenský scénář rozpadu Jugoslávie. Kosovo bylo nejtěžším případem, protože, jak autorka správně píše, zpočátku se předpokládalo, že se Jugoslávie bude rozpadat podle hranic jednotlivých republik, což bylo narušeno událostmi v Kosovu.

Autorka zcela ignoruje politickou heterogenitu národního kosovského albánského hnutí. Kromě umírněného křídla, které v té době ztělesňoval Demokratický svaz Kosova v čele s Ibrahimem Rugovou a Bujarem Bukoshim, existoval také radikální směr, jehož symbolem se stal albánský spisovatel Adem Demaqi, propuštěný z vězení v roce 1990. V první polovině 90. let došlo zároveň k vytvoření paravojenských sil, které se staly základem pro Kosovskou osvobozenickou armádu (alb. *Ushtria Çlirimtare e Kosovës, UÇK*). Nezávislost Kosova byla prohlášena v roce 1991 pouze příznivci Ibrahima Rugovy. Tento krok byl velmi kontroverzně vnímán významnou částí albánské populace Kosova. Mnozí z jejích příslušníků považovali za konečný cíl boje proti Miloševićovu režimu sjednocení s Albánií. Rugovu tak vnímali jako zrádce, který podléhal tlaku Bělehradu. Bylo problematické spoléhat se na širokou podporu ze strany Západu. Neexistovala žádná garance, že jím podporovaná část kosovských albánských elit neztratí v mocenském boji vliv.

Autorčina interpretace politiky „mírového odporu“ Ibrahima Rugovy je velmi povrchní. Tato politika měla víceúčelový charakter. Především byla zaměřena na získání času pro stabilizaci albánského hnutí, reálně v závěru 80. let oslabeného v konfliktu s Miloševićovým režimem. Bez ohledu na to, že Hashim Thaqi a Jakup Krasniqi později kritizovali Rugovovy akce, jejich taktika UÇK v letech 1991–1996 umožnila upevnit síly, vytvořit síť tajných opevnění na území autonomní oblasti a získat širokou podporu jak v Albánii, tak v diaspoře. Naproti tomu srbské vedení vyšlo z událostí první poloviny 90. let s obrovskými ztrátami. Pád Republiky srbská Krajina a ztráta významného území v Bosně zasáhly prestiž Slobodana Miloševiče. Ekonomická situace v „malé“ Jugoslávii se dále zhoršovala. Všechno to dávalo vedení UÇK naději, že boje proti oslabenému nepříteli budou účinnější. Za třetí, konec válečných konfliktů v Chorvatsku a Bosně umožnil světové komunitě věnovat větší pozornost Kosovu, což ovlivnilo i růst aktivit exilové reprezentace kosovských Albánců. A co je nejdůležitější: Ibrahimu Rugovovi se částečně podařilo ještě více semknout albánskou společnost v Kosovu a posílit její přesvědčení o úspěšném vyústění separatistického hnutí. Nelze tedy v žádném případě tvrdit, že politika pasivního odporu, zahájeného na počátku 90. let, zcela ztroskotala.

Ani autorčino hodnocení osobnosti Milana Paniće a jeho politického vlivu mezi jugoslávskou elitou neodpovídá skutečnosti. Milan Panić, americký občan se srbskými kořeny, byl v Srbsku mnohými vnímán skepticky a dokonce i velmi nepřátelsky jako člověk zcela nekompetentní k vykonávání nejvyššího vládního postu. Je nepravděpodobné, že by mohl počítat s větší podporou srbského obyvatelstva. Pokud jde o kosovské Albánce, většina z nich chtěla Jugoslávii opustit a zájem o volby vůbec neměla.

Ve vyjmenovávání nepřesností bychom mohli ještě dlouho pokračovat. Například ve výčtu reprezentantů menšinových etnických skupin, kteří byli zařazeni v srbské delegaci na konferenci v Rambouilletu, autorka bez vysvětlení odděluje etnicky shodné Gorany a Muslimy a také balkánské Egypťany a Romy.

Smrt rodiny Jashari v obci Doni Prekaz těžko můžeme označit za zlomový okamžik, který přiměl větší počet Albánců k zapojení se do ozbrojeného boje. Autorka neví, že dlouho před smrtí Jashariho rodiny došlo k mnoha ozbrojeným střetnutím mezi jugoslávskými speciálními jednotkami a oddíly albánské rezistence. Nejznámější z nich se odehrálo již v roce 1997. Jugoslávské oddíly tehdy zlikvidovaly skupinu Zahira Pajazitiho, což vyvolalo velké pobouření mezi albánským obyvatelstvem Kosova. Likvidace Jashariho oddílu, při které zahynulo mnoho civilistů, mezinárodní společenství reflektovalo jako něco výjimečného. Pro albánské obyvatelstvo byla tato akce však jen dalším potvrzením represivní podstaty bělehradské nadvlády.

Autorka porovnává události z let 1991 a 2008, kdy byly učiněny dva pokusy o prohlášení nezávislosti. Toto srovnání je nesprávné. Kosovo v 90. letech a Kosovo po roce 1999 jsou de facto dva různé státy na stejném území. Po skončení války se pod mezinárodní kontrolou začal na území Kosova formovat nový stát. I když má kontinuitu ve vztahu k albánské vládě Ibrahima Rugovy, snaží se zaměřovat nejen na Albánce, ale i na další obyvatele tohoto regionu. Tento proces není zcela dokončen, jelikož hlavní národnostní menšina, kosovští Srbi, z velké části existenci nezávislého Kosova a priori odmítá.

Mihail Ceropita

Roger BOYES – Suzy JAGGER,

New State, Modern Statesman: Hashim Thaçi – A Biography.

London, Biteback Publishing 2018. 320 p., ISBN: 978-1-785-90230-7.

O albánských politicích, působících od počátku 91. let v Kosovu, bylo doposud vydáno jen několik publikací. Většina z těchto biografí navíc vyšla albánsky v Prištině a Tiraně¹ a logicky proto zůstává většině zahraničních zájemců nedostupná. Tuto mezeru by mohla zaplnit publicistická práce britských novinářů *The Times* Rogera Boyesa a Suzy Jaggerové o Hashimu Thaçim, která vyšla u příležitosti desátého výročí jednostranného vyhlášení nezávislosti Kosova. Kniha však trpí mnoha nedostatky, a proto ji nelze považovat za kvalitní a užitečnou.

Kniha je čtenáří – ne zcela korektně – prezentována jako biografie Hashima Thaçiho. Spíše však jde o politickou esej, která má za cíl oslavu společenského a politického systému, na jehož vrcholu stojí aktuální prezident Kosova. Propagandisticky konstruovaný příběh má vnějškově podobu řeckého mýtu. Na začátku příběhu se hlavní postava před námi objevuje jako obyčejný člověk z kosovské vesnice a posléze student prištiny univerzity, jenž se vrhl do boje proti nespravedlivému jugoslávskému státu. Detailnější informace o dětství a mládí hlavního protagonisty však z knihy nezjistíme. Také události spjaté s životním příběhem Hashima Thaçiho od jeho studia na univerzitě v Prištině do roku 2000 jsou popsány krajně stručně. Informace uvedené v knize opakují diskurz o jugoslávských válkách, jehož tradice byla založena na Západě již v 90. letech minulého století; za jehož zakladatele můžeme označit např. Noela Malcolma.²

Autoři popisují mnoho z událostí, jichž se Hashim Thaçi nijak nezúčastnil; navozuje to dojem, jakoby se za každou cenu snažili zvýšit rozsah textu. V knize totiž často chybí i zmínky o tom, jak vůbec Thaçi důležité události 90. let reflektoval. Je až komické, jak se autoři snaží vylepšovat obraz Thaçiho osobnosti, přidávají mu vizionářské, až prorocké schopnosti. Z jejich knihy vyrozumíme, že to byl právě

1 Bedri GASHI, *Mujë Krasniqi – një jetë për liri: rrëfime të luftës 1997–1999*, Prishtinë 2002; Dilafer GOXHAJ, *Drama e UÇK dhe e Adem Demaçit: analizë e politikës në UÇK për periudhën 7 Mars 1998 – 2 Mars 1999*, Tiranë 2014; Selatin NOVOSELLA, *Isa Kastrati: kryengritësi i përjetshëm*, Prishtinë 2014; Ramadan KRASNIQI, *Dëshmorët e LLapushës (1998–1999)*, Prishtinë 2002; Ylli POLOVINA, *Një kolonel midis Tiranës dhe Prishtinës*, Tiranë 2007; Driton SEJDIU, *Kush ishte Zahir Pajaziti*, Prishtinë 2001; Bedri TAHIRI, *Adem Jashari: legjendë e legjendave*, Prishtinë 1999.

2 Noel MALCOLM, *Bosnia: A Short History*, New York University Press 1994; Idem, *Kosovo: A Short History*, New York University Press 1998.

H. Thači, kdo první ohodnotil Miloševićův projev na Gazimestanu jako předzvěst kosovské války, a dříve než ostatní rozpoznal v začátku střetu ve Slovinsku a Chorvatsku znamení rozpadu Jugoslávie. A již dlouho předtím než se tak skutečně stalo, Hashim Thači zřejmě předpokládal, že NATO zasáhne do konfliktu na straně kosovských Albánců.

Důvěryhodnost výkladu zmenšuje i záměrné přehánění role Hashima Thačiho v událostech kosovské války. Autoři se snaží vyvolat falešný dojem, že se Kosovská osvobozenická armáda (UÇK) zformovala jako osobní projekt Hashima Thačiho. To je ovšem hrubá manipulace. K dispozici máme již dnes dostatek memoárů i vědeckých studií,³ které dokazují, že Hashim Thači nebyl jediným vůdcem UÇK. V knize se nesetkáme ani se Zahrirem Pajazitim, prvním vrchním velitelem UÇK, ani s Jakupem Krasniqim, mluvčím UÇK, a ani se jmény mnoha dalších významných představitelů albánské gerily. Tragický konec života Adema Jashariho je vyličen stručně a schematicky, s viditelným cílem posílit mýtus o přímé návaznosti Thačiho aktivit na Jashariho odkaz. Autoři ignorují protagonisty Demokratického svazu Kosova i většinu dalších politických skupin, které se v Kosovu zapojily do zápasu proti režimu Slobodana Miloševiče. Výjimku v tomto ohledu představují jen Kadri Veseli a Xhavit Haliti. S velkou pravděpodobností je to proto, že s nimi Hashim Thači i nadále udržuje přátelské vztahy. Autoři obtížně zvládají své negativní emoce, když prezentují aktivity Ibrahima Rugovy. Přebírají Thačiho názor, podle něhož byl první prezident Kosova neschopným, nepřilíš inteligentním politikem. Tato obvinění nejsou nijak podložena a vyvolávají otázku, jak se „neschopný“ Rugova mohl nejprve stát univerzitním profesorem a pak i – jak doma, tak v zahraničí – respektovaným vůdcem kosovských Albánců. Opakované Thačiho poznámky upozorňující na Rugovův těžký alkoholismus vypadají (pokud vůbec nejsou fikcí) jako pokus diskreditovat svého konkurenta a znevažovat ho v očích západního veřejného mínění.

Výklad je v recenzované knize koncipován tak, aby vyvolal v čtenáři dojem, že Hashim Thači byl jediný kosovský politik, s nímž Západ udržoval kontakt. Vyplyvá z něho, že hlavní protagonista prezentovaného příběhu činil vždy jen správná rozhodnutí, což nepochybně přispělo k prosperitě této části Balkánu. Vrcholem této konstrukce jsou pasáže věnované konferenci v Rambouilletu v březnu 1999.

3 Např. Gëzim AJGERAJ, *Rruga e lirisë: intervistë*, Prizren 2015; Gafurr ELSHANI, *Ushtria Çlirimtare e Kosovës dokumente dhe artikuj*, Prishtinë 2003; Halit ELSHANI, *Ditari i një luftëtari të UÇK-së*, Prishtinë 2016; Henry H. PERRITT, *Kosovo Liberation Army: The Inside Story of an Insurgency*, University of Illinois Press 2008; James PETTIFER, *The Kosova Liberation Army: Underground War to Balkan Insurgency, 1948–2001*, Columbia University Press 2012.

Autoři knihy se sice krátce zmiňují i o některých dalších členech početné albánské delegace, v dalším výkladu se však soustředili pouze na Thačiho. Podle této interpretace jedině jeho považovali světoví lídři za ochránce zájmů kosovských Albánců. V této souvislosti autoři akcentují, že právě Thači prosazoval myšlenku vojenské intervence NATO do Kosova a bombardování Jugoslávie. To však žádný z dalších účastníků konference nepotvrdil.

Autoři se snaží reagovat na kritiku Hashima Thačiho jednotlivými evropskými úředníky a analytiky a celou kapitolu věnují analytické zprávě Dicka Martiho z roku 2010, v níž Marti obvinil vedení UÇK z nepovoleného obchodu s lidskými orgány. Reakci, v níž chybí relevantní argumenty, však můžeme označit pouze jako prázdnou výmluvu.

Na závěr bychom rádi upozornili na příliš časté srovnání Hashima Thačiho s dalšími významnými historickými osobami. Podle autorů je Hashim Thači albánským Nelsonem Mandelou (ačkoliv by se Adem Demaqi pro tuto roli jistě lépe hodil), Václavem Havlem (i když se mu Ibrahim Rugova podobá mnohem více) a dokonce i Winstonem Churchillem. Poslední srovnání je obzvláště komické, protože Thači považuje Churchilla za velkého muže navzdory jeho lásce ke kouření a alkoholu, tedy vlastnostem, které nemůže odpustit Rugovovi. Propagandistický vrchol pak představují citáty zařazené na obálku knihy. Z nich se čtenář dozví, že podle viceprezidenta USA Joe Bidena je „Hashim Thači kosovským Georgem Washingtonem” a podle amerického senátora Boba Dola „je Thaciho cesta cestou Kosova”. Zmíněné citáty pouze ilustrují, jak dalece je Thačiho biografie vzdálena skutečně vědeckému, objektivnímu a kritickému textu.

Mihail Ceropita

Petr KALETA,

Lužičtí Srbové v lidové sněmovně: nástin politického života v srbské Lužici v době NDR,

Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2017, 180 s.,

ISBN 978-80-7308-751-7.

Monografie *Lužičtí Srbové v lidové sněmovně: nástin politického života v srbské Lužici v době NDR*, jejímž autorem je Petr Kaleta, přinesla velice zajímavý vhled do problematiky moderních a nejnovějších dějin Lužických Srbů. Sám autor se problematice tohoto slovanského národa věnuje soustavně téměř od počátku své vědecké

kariéry, přičemž dosud publikačně postihl nejen problematiku Lužických Srbů v 19. století, ale vedle různých článků o vývoji vzájemných vztahů a kulturního potýkání Čechů a Lužických Srbů přispěl monografií *Jiří Mudra: k 90. výročí narození českého vlastence a přítele Lužických Srbů* k popsání osudů významného českého sorabisty.¹ Nejnovější práce otevírá zcela novou, dosud v podstatě nezmapovanou kapitolu, což dokládá i fakt, že jakkoli právě Lužičtí Srbové jsou svým jazykem i dějinami našim zemím velmi blízcí, v posledních třech dekadách vzniklo tuzemských vědeckých monografií či syntéz o tomto národu pouze několik.² To je patrné i ve výčtu odborné literatury, který v závěru autor uvádí.

Jak již bylo zmíněno, P. Kaleta se až dosud spíše zaměřoval na dějiny Lužických Srbů z hlediska slovanství. V nejnovější práci tento pohled do jisté míry opouští a věnuje se hlavně jejich politickému životu a zejména vztahu mezi Němci a Lužickými Srby, což je ale dáno především volbou samotného tématu. Přestože řada kulturně-historických svazků mezi Čechy a Lužickými Srby byla po druhé světové válce zpřetrhána, o to cennější jsou pasáže monografie *Lužičtí Srbové v lidové sněmovně*, v nichž autor tyto vztahy připomíná. Zde nutí čtenáře k zamyšlení nad řadou palčivých témat našich soudobých dějin, jejichž důsledky jsou namnoze pro naši historiografii dosud skryté. V tomto ohledu je obzvláště výstižná pasáž v první kapitole věnované poválečné angažovanosti Lužických Srbů, v níž je zmiňován dopad odsunu sudetských Němců do Saska (s. 33). Co se týče zmiňované západoslovanské blízkosti, ta se prolíná celou publikací, a to v podobě většiny pramenných textů, které autor cituje v lužické srbštině a v poznámkovém aparátu opatřuje českým překladem. Tím, ač se jedná o historickou monografii, získává práce i zajímavý lingvistický rozměr.

V předchozích pracích se autor věnoval především dějinám Lužických Srbů v 19. století, proto navzdory svému názvu i tato monografie časově začíná na konci 19. století, a to v souvislosti s lužickosrbským národnostním hnutím, které vyústilo ve vznik národní a kulturní organizace Domowina. Právě Domowina a její fungování i potýkání se státní mocí v NDR představuje jeden z klíčových problémů v celé monografii. Autor také velmi pečlivě zpracovává otázku školství a vztahu lužicko-

1 Marcel ČERNÝ – Petr KALETA, *Stoletý most mezi Prahou a Budyšínem: Společnost přátel Lužice (1907–2007)*, Praha 2008; Marcel ČERNÝ – Petr KALETA – Eliška PAPCUNOVÁ, *Pražské sorabistické studie*, Praha 2013; Petr KALETA, *Jiří Mudra: k 90. výročí narození českého vlastence a přítele lužických Srbů (s albem fotografií)*, Praha 2011.

2 Srov. např. Zdeněk BOHÁČ, *České země a Lužice*. Tišnov 1993; Lenka, BOBKOVÁ – Luděk BŘEZINA – Jan ZDICHYNEC, *Horní a Dolní Lužice*, Praha 2008; Helena ULBRECHTOVÁ, *Lužickosrbská literatura: její vývoj a pozice mezi středoevropskými literaturami*, Praha 2009.

srbského školství k totalitnímu systému, přičemž je zde patrný i již zmiňovaný lingvistický přínos, neboť na příkladu politických dějin lze sledovat zánik živého, či spíše po druhé světové válce přežívajícího, jazyka, který ač zprvu formálně rovnocenný, postupně pod záminkou „cesty k socialismu“ postupně ztratil své místo ve školách i jako aktivní komunikační nástroj. Této problematice je také věnována celá třetí kapitola.

S otázkou jazyka a školství úzce souvisí i postupná proměna politických postojů, jež tento školský, jazykový a národnostní diskurz ovlivňovaly. Zde se dostáváme k ústřednímu tématu monografie, samotným zástupcům v lidové sněmovně z řad Lužických Srbů. Autor objektivně přiznává, že politických reprezentantů z řad tohoto národa bylo vždy nevelké množství, přesto v jednotlivých „medailonech“ politických představitelů velmi trefně postihuje postupný vývoj politických názorů a poukazuje i na vnitrostranické napětí v této malé skupině politických reprezentantů. Stranou nezůstává ani mediální obraz politiků, a to jak v periodikách německy tištěných, tak zejména v periodikách tištěných v lužické srbštině. V samotném úvodu autor píše, že „mnozí z aktérů a pamětníků ještě žijí, je to téma poměrně citlivé“ (s. 7). V tomto ohledu je třeba kvitovat s povděkem, že se autor nevyhýbá natolik ožehavým podtématům, jako je spolupráce předních Lužických Srbů s východoněmeckou tajnou policií Stasi. Stejně tak neopomíjí neméně palčivou otázku zásahů Sjediněné socialistické strany Německa (SED) do fungování Domowiny a vůbec do výběru kandidátů. Právě této neradostné době je věnována čtvrtá a pátá kapitola, jež je reprezentována epochami „vlády“ Kurta Krjeńce a Juri-je Gróse. Poslední kapitola naopak pojednává o nejmladším období dějin Lužických Srbů, přičemž autor výčet událostí ukončuje rokem 2017, tedy rokem vydání publikace. V poslední kapitole je zachycena i fragmentarizace lužickosrbské politické scény v demokratickém systému. Zároveň autor otevírá i otázku postavení Lužických Srbů v době, kdy tato menšina ztratila své specifické postavení, které měla před změnami roku 1989. Je třeba říci, že ačkoli jsou v publikaci zmíněny dílčí úspěchy, Kaleta se nebojí poukázat ani na méně líbivá fakta, totiž že Lužičtí Srbové a jejich zástupci v příslušných volených orgánech se nedokázali radikálněji a systematictěji zasadit o formulaci národního programu, a to jak v nedemokratickém období, tak i v období, kdy to již možné bylo.

Kaletova monografie představuje informačně hutný a zároveň čtivou formou napsaný poučený vhled do problematiky politického zastoupení Lužických Srbů. Je také potěšující, že v samotném závěru navrhuje i další možnosti pro rozvíjení této problematiky, což představuje zaměření na nižší stranické orgány, v nichž

byl podíl lužickosrbských zástupců vyšší. Souhrnně lze říci, že přes vcelku úzce tematicky zaměřenou práci se jedná o velmi kvalitní monografii pojednávající o národnostních menšinách v bývalém východním bloku, která zaplnila bílé místo, jež česká historiografie dosud, a to i přes jazykovou i kulturně historickou blízkost k českému prostředí, opomíjela.

Jan Krajčirovič

Jiří NĚMEC,

Eduard Winter 1896–1982. Zpráva o originalitě a přizpůsobení se sudetoněmeckého historika,

Brno, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita 2017, 379 s.,

ISBN 978-80-210-8808-5.

Kněz a historik Eduard Winter je osobou, která budí zájem a vyvolává spory a kontroverze i několik desetiletí po jeho smrti, což je dáno jeho mnoha tvářemi, které prezentoval na veřejnosti, i životními peripetemi, jež se utvářely pod dramatickými politickými okolnostmi. Jeho životopis tak poskytuje poměrně širokou látku k různým odborným úhlům pohledu a současně i metodologickému uchopení. Lze konstatovat, že v poslední době obecně stoupá zájem o odborné zpracování biografii významných vědeckých osobností, případně zpracování kolektivních postav vědeckých institucí, které jsou zařazovány do širšího společenského kontextu. V tomto rámci roste i počet publikací, které se zaměřují na problematiku vztahu vědecké obce k nacionálnímu socialismu, a to jak v Německu, tak v Rakousku.¹ V tomto kontextu je pak nepochybně zajímavý i pohled na Eduarda Wintera, jak ho předložil ve své monografii brněnský vědec Jiří Němec, jenž se Winterovým osudům věnuje dlouhodobě.² Jedná se o velmi obsáhlé dílo o životě významné postavy němec-

1 V poslední době vznikly mj. publikace Karin ORTH, *Die NS-Vertreibung der jüdischen Gelehrten. Die Politik der Deutschen Forschungsgemeinschaft und die Reaktionen der Betroffenen*, Göttingen 2016; Klaus TASCHWER, *Hochburg des Antisemitismus. Der wissenschaftliche Niedergang der Universität Wien in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, Wien 2016; Andreas HUBER, *Rückkehr erwünscht. Im Nationalsozialismus aus „politischen“ Gründen vertriebene Lehrende der Universität Wien*, Wien 2016; Johannes KOLL (Hrsg.): „Säuberungen“ an österreichischen Hochschulen 1934–1945. Voraussetzungen, Prozesse, Folgen, Wien 2017.

2 Jiří NĚMEC, *Potře s životopisem. K „případu“ historika Eduarda Wintera*, in: Tomáš Borovský – Libor Jan – Martin Wihoda (eds.), *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*, Brno 2003, s. 198–208; Jiří NĚMEC, *War die Josephinismus – Interpretation von Eduard Winter aus dem Jahre 1943 eine nationalsozialistische In-*

ké historické vědy, která byla ovšem současně velmi činná ve společenské sféře a patřila k figurám utvářejícím podobu a program sudetoněmeckého meziválečného katolicismu.

V úvodu se autor zabývá vývojem výzkumu církevních dějin na teologické fakultě pražské univerzity. K dalším pojednávaným tématům patří mapování terénu, na němž se Winter pohyboval jako katolický kněz a organizátor církevního spolkového života. Sudetoněmecké katolické milieu nebylo názorově monolitní. V rámci katolického milieu Winter patřil k nositelům modernizačních, obrodných duchovních tendencí, ale současně velmi výrazně usiloval o zapojení svého kněžství do mocenských vazeb. Proto se ve 30. letech také angažoval v nacionálním proudu sudetoněmeckého katolicismu. Na rozdíl od další biografické práce k Eduardu Winterovi, která vzešla z pera Ines Luftové, a jejíž těžiště spočívá zejména v zachycení náboženské dimenze Winterova života, vztahu k církevním kruhům a do určité míry i osobnostního profilu, Jiří Němec se více koncentruje na jeho badatelský profil a zasazuje ho do vývoje vědní politiky v nacistických i komunistických politických poměrech.³ V některých momentech se pochopitelně monografie J. Němce a I. Luftové velmi úzce prolínají. K nim bezpochyby patří pasáže věnované Winterově roli při vzniku a působení katolického spolku „Staffelstein“, jenž se stal nepřehlédnutelným fenoménem katolické aktivity v meziválečném Československu. Jednalo se o uskupení orientující se na podchycení středoškolské a vysokoškolské mládeže, které sice nebylo příliš početné, ale vzhledem k charakteru členské základny představovalo důležitého aktéra společenských i církevních debat. Jeho význam navíc překračoval chronologický rámec do druhé světové války, neboť osoby formované tímto prostředím byly velmi aktivní i v poválečném období a podílely se na novém utváření sudetoněmecké katolické identity po odsunu německého obyvatelstva. Po mnichovské dohodě se stejně jako v případě jiných sudetoněmeckých činitelů dostavuje i u Wintera vlna euforie z připojení sudetských území k Třetí říši. Zajímavé jsou v této souvislosti autorovy pasáže věnované jeho reakci na knihu hlavního nacistického ideologa Rosenberga o tzv. pozitivním křesťanství, kterou se Winter snažil do určité míry obhájit před rozhodnou katolickou kritikou.

Velká část knihy se zaměřuje na připomenutí Winterovy role během druhé světové války, kdy se mění jeho společenský status a do určité míry habitus, což

terpretation?, in: Franz Leander Fillafer – Thomas Wallnig (Hg.), *Josephinismus zwischen den Regimen. Eduard Winter, Fritz Valjavec und die zentraleuropäischen Historiographien im 20. Jahrhundert*, Wien – Köln – Weimar 2016, s. 102–140.

3 Ines LUFT, *Eduard Winter zwischen Gott, Kirche und Karriere. Vom böhmischen katholischen Jugendbündelführer zum DDR-Historiker*, Leipzig 2016.

souvisí s jeho programovým rozchodem s katolickou církví, opuštěním kněžství a založením rodiny. Nejvýraznější změna však souvisí s jeho včleněním do nacistického systému německé, respektive sudetoněmecké vědní politiky v protektorátu. Winterův příběh se pak pro autora monografie stává odrazovým můstkem k obecnějším úvahám nad rolí sudetoněmecké historické vědy v politických trajektoriích 20. století a zejména nad její interakcí s nacionální a nacistickou ideologií.

Winterova válečná pozice jako jednoho z prominentů nacistické vědy souvisela s tím, že se plně podřizoval snaze být za všech okolností součástí oficiálního vědeckého diskursu a utvářet zásadním způsobem veřejné dění. Jiří Němec pod tímto zorným úhlem rozebírá Winterovu vědeckou pozici i po válce. Winterův kariérní vzestup totiž nepřerušeně pokračoval i v podmínkách dalšího totalitního režimu, tentokrát komunistického. Po krátkém poválečném intermezzu ve Vídni pokračoval v další kariéře ve východoněmeckém vědeckém prostředí. Nejprve byl činný v Halle a od dubna 1950 působil na politicky nejexponovanější Katedře východoevropských dějin na berlínské Humboldtově univerzitě. Ačkoli byl Winter v roce 1965 poslán do důchodu, nepřestal být vědecky aktivní. Rovněž v NDR se profilel jako badatel k dějinám východní Evropy, i když pochopitelně s „přepólovanými“ ideologickými důrazy. Výzkum východoevropské politiky v socialistickém Německu se snažil v politických akcentech razantně odlišit od tzv. „Ostforschung“, který se praktikoval v německy mluvících zemích před rokem 1945, kdy byl často součástí expanzivní německé politiky. Proto se odborná základna v NDR soustředila na historické a politické odůvodnění rozvíjení spolupráce se Sovětským svazem se zeměmi komunistického bloku. Po katastrofálních zkušenostech nacismu a války se k této tendenci klonili nejen vědecktí pracovníci, kteří se hlásili ke komunismu a marxismu v předválečném období, ale i lidé jako Eduard Winter, jejichž cesta do východoněmeckého vědeckého prostředí nebyla tak přímočará. Winter se tak ve výzkumu východoevropských dějin cíleně a programově zaměřoval na podporu německo-sovětského přátelství a proti „imperialistické tradici“ tvůrců výzkumu východoevropské problematiky před rokem 1945.

V závěrečných částech knihy si Jiří Němec klade velmi důležité otázky související s Winterovou sebeinscenací a jeho poválečné práce s historickou pamětí, neboť Winter byl autorem několika pamětí, kde jsou z hlediska jeho sebestylizace některé vzpomínky vyzdvíženy a některé z nich naopak upozaděny. Stejně tak jsou v nich i různě prezentovány jeho etapy odborné činnosti.

Němcova monografie se opírá o velice podrobný pramenný výzkum v domácích i zahraničních archivech a otevírá řadu podnětných otázek, které se netýkají

pouze osoby Eduarda Wintera, ale obecnějších témat, vztahujících se k roli intelektuála v dobových politických proměnách, stejně jako k míře rezistence nebo naopak přizpůsobení se vynuceným tlakům.

Jaroslav Šebek

ZPRÁVY

Jan CHODĚJOVSKÝ (ed.),
*Paříž 1919. Mírová konference očima
poradců československé a polské delegace*,
Praha, Archiwum Nauki PAN i PAU –
Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i.
– Nakladatelství Lidové noviny 2017,
472 s.,
ISBN 978-80-7422-270-2

Mírová jednání po první světové válce neustále přitahují zájem historiků. Pokud jde o jejich průběh, asi stěží bude něco nového v úřední dokumentaci nebo pozůstalostech politiků nalezeno. Významný potenciál ovšem skrývají prameny osobní povahy – korespondence, deníky apod. – které po sobě zanechali experti účastníci se mírové konference. Aktivit těch československých si už česká historiografie všimla (Zdeněk VÁCHA, „*Žádám Vás jako vynikajícího odborníka...*“ *Organizace odborných prací pro československou delegaci na mírové konferenci v Paříži 1918–1919*, Praha 2012). Nyní dostávají badatelé do rukou edici dokumentů dvou československých expertů – jazykovědce Adolfa Černého a historika umění Václava Viléma Štecha – a jednoho polského – jazykovědce Kazimierze Ignacyho Nitsche. Edice je výstupem společného projektu Masarykova ústavu a Archivu AV ČR a Archiwum Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk. V případě A. Černého edice zpřístupňuje jeho deník

z doby pobytu ve Francii. Zážitky a postřehy V. V. Štecha a K. I. Nitsche zprostředkovávají jejich korespondence s manželkami (jejich dopisy jsou rovněž otištěny). V obsahu dokumentů se pochopitelně odráží různé zájmy jejich pisatelů i okolností, za nichž vznikaly. Zatímco dopisy mezi manželi Štechovými přinášejí mnoho zajímavých informací o každodenním životě ve Francii a Československu nebo Štechovy dojmy o stavu francouzské společnosti, v deníku A. Černého a dopisech K. I. Nitsche nacházíme poměrně dost informací k československo-polskému územnímu sporu, jenž vztahy mezi oběma státy v té době velmi negativně zatížil, případně k vztahům mezi oběma státy v té době.

Korespondence mezi manželi Nitschovými je otištěna jak v polštině, tak v českém překladu. Všechny dokumenty jsou doplněny vysvětlujícími poznámkami. Součástí edice je, vedle anotovaného jmenného rejstříku, rovněž ediční poznámka (v české i polské verzi), medailony autorů editovaných dokumentů a fotografická příloha.

Jiří Friedl

Sebastian PILARSKI,
*Między obojętnością a niechęcią. Piłsud-
czyzy wobec Czechosłowacji w latach
1926–1939*, Łódź – Warszawa, Instytut
Pamięci Narodowej 2017, 453 s.,
ISBN 978-83-8098-137-9

Studium dobového tisku je obecně pokládáno za velmi důležitý předpoklad k získání důkladného vhledu do nálad společnosti při studiu moderních dějin. Často z něj lze vyčíst i některé zajímavé postoje politických stran či uskupení, pro něž nemáme v pramenné základně zachováno dostatek dokumentů. Sebastian Pilarski už před několika lety analyzoval v monografii o postoji polských politických uskupení k Československu v letech 1938–1939 psaní tehdejšího polského tisku (*Slovanský přehled* 95, 2009, č. 4. s. 514). Ten sanační – a tedy provládní – se vyznačoval pohrdavým postojem k jižnímu sousedovi, což v podstatě korelovalo s politikou piłsudčiků, kteří neviděli v Československu životaschopný útvar. V anotované knize se autor zaměřil na postoje provládního tisku během celého období sanačního režimu v Polsku. Získané poznatky v podstatě potvrzují to, co Pilarski napsal před několika lety snad jen s tou výjimkou, že v tomto delším časovém úseku jsou přece jen patrné určité výkyvy (vyplývající evidentně z politických direktiv), kdy se vztah piłsudčiků k Československu nevyznačoval až takovou nechutí. Název knihy *Mezi nezájmem a nechutí* je proto velmi výstižný. Autor zasazuje psaní sanačního tisku do širšího kontextu a představuje vývoj československo-polských vztahů ve sledovaném období i to, co jim předcházelo. Škoda jen, že zcela pomíjí české prameny (edice) a odbornou literaturu (kromě několika prací českých a slovenských historiků publikovaných

v polštině). Kniha je rozdělena do tematických kapitol, které určitě nevyčerpávají všechna témata, jimž sanační tisk v souvislosti s Československem věnoval pozornost, bezpochyby však zaznamenávají ta nejzásadnější. Největšímu zájmu se pochoptelně těšily otázky spjaté s polskou menšinou nebo ukrajinskou otázkou, hospodářské a kulturní styky, aktivity komunistů v ČSR atd. I s dlouhým časovým odstupem je přece jen zarážející, jak někdy až nenávistně některé polské noviny o Československu psaly (vynikal v tom zejména bulvární krakovský *Ilustrowany Kurier Codzienny*).

Autor bezpochyby vynaložil množství energie, aby prostudoval obrovské množství novinových článků a představil jejich obsah. V tomto směru je určitě kniha záslužná a mnoha historikům ušetří vysedávání v knihovnách. Na druhou stranu si však čtenář při četbě neustále klade otázku, nakolik se informace zakládaly na pravdě. Autor se nepokusil – alespoň u vybraných případů – ověřit z pramenů (případně z literatury) zprávy získané studiem tisku a omezuje se jen na jejich převyprávění. Kdyby tak učinil, nepochybně by tím výrazně zvýšil přidanou hodnotu své knihy a mohl by se také pokusit zodpovědět na zásadní otázku: Nakolik věrohodné informace sanační tisk o meziválečném Československu přinášel? V tomto směru Pilarského kniha zůstala, bohužel, v půli cesty.

Jiří Friedl

Nikołaj IWANOW,
Komunizm po polsku. Historia komunizacji Polski widziana z Kremla,
Kraków, Wydawnictwo Literackie 2017,
460 s.,
ISBN 978-83-08-06445-0.

Kniha Krystyny Kersten *Narodziny systemu władzy* (Warszawa 1990) patří k povinné četbě všech historiků zabývajících se osovětizací Polska po druhé světové válce. Vyšla před bezmála dvaceti lety, těsně po rozpadu východního bloku. Otevření archivů sice bylo hlavním stimulem k novým zpracováním, jakým byla například publikace Piotra Gontarczyka (*Slovanský přehled* 93, 2007, č. 3–4, s. 500), pozici knihy K. Kersten to však neotřásl.

Jelikož však od jejího vydání uplynula dlouhá doba, je třeba tuto historii stále udržovat v historické paměti a v nových zpracováním zohledňovat nejnovější výsledky výzkumu. Pokusil se o to ve své nejnovější publikaci historik Nikołaj Iwanow – původně sovětský občan, který se v Polsku naturalizoval. V poslední době zaujala zejména jeho kniha o sovětském postoji k varšavskému povstání (*Slovanský přehled* 97, 2011, č. 3–4, s. 342). Je však třeba říci, že sovětizace Polska je v hlavních obrysech již důkladně prozkoumána a dokud historikové nezískají volný a nekomplikovaný přístup do sovětských archivů, stěží asi bude možné něco nového objevit. Iwanow proto ve své knize, určené spíše širšímu čtenářskému okruhu, shrnuje dosud známé skutečnosti. Místy ovšem díky možnosti využít sovětské dokumenty přináší Iwanow zajímavé poznatky. Dokládá a podrobně popisuje sovětské angažmá při falšování referenda z června 1946. Velmi zajímavé jsou pasáže o působení sovětských důstojníků

v Polsku – přesněji těch důstojníků, kteří oblekli polskou uniformu a sloužili v polské armádě potýkající se s nedostatkem velitelských kádrů. Symbolem této formy sovětizace se postupně staly nejen změny ve vzhledu uniform (zrušení typicky polských čepic s čtvercovým dýnkem), ale zejména nástup maršála Konstantina Rokossovského do funkce ministra národní obrany, kde v roce 1949 nahradil maršála Michała Rolu-Žymierského (sice bývalého legionáře a předválečného generála, avšak zároveň sovětského agenta degradovaného ve 20. letech za korupci při zakázce na plynové masky pro armádu). Jak přitom Iwanow dokazuje, Rokossovskij byl odpůrcem služby sovětských důstojníků v polské armádě. Dobře si uvědomoval, že služba takových vojáků slabě znajících polštinu a občas dokonce pohrdajících polskými národními tradicemi způsobuje pouze vyostřování konfliktů s Poláky.

I když se historikové i nadále budou vracet k pracím K. Kersten, Iwanowovu knihu si určitě stojí zato přečíst. Kromě obrazové přílohy ji doplňuje také jmenný rejstřík a seznam pramenů a literatury.

Jiří Friedl

Marceli KOSMAN (ed.),
Henryk Sienkiewicz ve světle politiky,
Praha, Academia 2018, 214 s.,
ISBN 9787-80-200-2763-4.

Jméno polského spisovatele Henryka Adama Aleksandra Pia Sienkiewicze (1846–1916) rozhodně není české veřejnosti neznámé. Jeho romány z polské historie *Křižáci*, *Ohněm a mečem*, *Potopa*, *Pan Wołodyjowski* a zejména z antické minulosti

Quo vadis, byly v českém překladu mnohokrát vydané. Ostatně jednalo se o prvního nositele Nobelovy ceny za literaturu z východoevropského prostoru. Zcela jinak tomu ovšem je s našimi znalostmi o dalších aktivitách této významné osobnosti polského národně kulturního života druhé poloviny 19. století a prvních desetiletí století dvacátého. Nelze proto nepřivítat nevelkou knížečku předního současného polského historika Marceli Kosmana (*1940), známého mj. českým překladem jeho syntetického zpracování *Dějiny Polska* (Praha, Nakladatelství Karolinum 2011). Tvoří ji výběr rozsahem nevelkých, o to však obsahově významnějších politických spisů Henryka Sienkiewicze. Je rozdělený do čtyř oddílů: *Důstojnost národa a humanita* (Poláci proti germanizaci), *Reprezentace kulturních dějin a její odraz ve výtvarném umění* (Řád německých rytířů a pětisté výročí bitvy u Grunwaldu), *Dějiny jako zrcadlo a jako výzva pro budoucnost* (V předvečer první světové války) a *Charitou k posílení národa a k osvobození* (Sienkiewiczova činnost ve stínu velké války). Jedná se především o kratší literární útvary, zčásti dopisy, proklamace a výzvy, kterými se Sienkiewicz snažil apelovat na polské národní cítění a bojovat proti germanizaci a porušování. Marceli Kosman, velký znalec polských dějin i jejich literární reflexe, je v úvodní stati jasně a zřetelně zasadil nejen do dobového kontextu, ale i do souvislostí dění, ve kterém se, někdy i ve starší minulosti, Sienkiewiczův výklad (nejen v další části knihy zařazených politických prací) odehrával. K tomu připojil i souvislosti a krátké anotace autorových velkých románů. Představil tím plastický obraz Sienkiewiczovy tvorby a rozklíčoval jeho úmysly při jejím sestavování. Nelze opomenout ani to, nač při inter-

pretaci tvorby spisovatelů, ale často i dějinných příběhů zapomínáme: Pro pochopení realit je třeba znát i to, co se nestalo; přesněji to, co bylo úmyslem a cílem, ale z nejrůznějších důvodů toho nebylo dosaženo. V Sienkiewiczově případě jde zejména o jeho neuskutečněné vize, především co se týče jeho dalších románových projektů. Pro českého čtenáře je velmi užitečný úvod napsaný předním českým historikem Jaroslavem Pánkem (*1947). Podobně jako Kosman začleňuje ve své pasáži Sienkiewiczovu tvorbu do polských dějin a aktuální polské situace doby, kdy tento velký spisovatel žil, činí tak Pánek z českého pohledu. Navíc ve smyslu odkazu hodnot, které dal Sienkiewicz lidstvu, především jeho slovanské části. Zejména těch, které se týkaly hodnot národního vědomí, ovšem takového, které bylo vzdálené, ke škodě věci v něm tak častým fobiím vůči jiným národním identitám. Za vše hovoří slova na straně 31, která jsou lehkým parafrázováním Sienkiewiczových: „Naproti tomu syn indiánského náčelníka, zavražděného před patnácti lety, velmi rychle zapomněl na svoje kořeny i na jazyk svých předků a plyněně ovládal němčinu: dějiny jeho předků se pro něj staly obyčejným představením.“

Moderní historiografie je v současnosti výrazně vnitřně strukturovaná a specializovaná. Stále více se však ukazuje, že pro poznání skutečné podstaty dění obvykle nestačí jedna z jejích částí. Anotovaná publikace je ukázkou překračování mezi politickými a kulturními dějinami, dějinami mentalit a vlivem publicistiky na myšlení společnosti. Práce je mimořádným počinem nejen co do poznání podílu Henryka Sienkiewicze na politické publicistice, ale i jako metodologická a velmi cenná didaktická pomůcka. Nelze než počin Naklada-

telství Academia sestavený z překladu a doplněného doslovem předního českého historika pochválit a vyzdvihnout jako následování hodný příklad prezentování trvalých hodnot našich předků.

Radomír Vlček

Viktor JEROFEJEV,
Encyklopedie ruské duše. Román s encyklopedií,
Praha, Academia 2018, 219 s.,
ISBN 978-80-200-2833-4.

Encyklopedie ruské duše. Román s encyklopedií je nevelká publikace, která na první pohled zaujme specifickým, v tradičním pohledu na velkou východní zemi ovšem obvyklým, vzhledem. Její obálka je sestavena ze spousty obrázků drobných černých stylizovaných lahví a lahvíček majících asociovat údajně nejčastější formu zábavy, která také zásadním způsobem ovlivňuje chování jejich obyvatel, konzumaci alkoholu. Ačkoli je dílem české grafiky, v mnohém vystihuje to, k čemu autor knihy směřoval; k definování hlavního problému Ruska, spočívajícího v hodnotách, mezi nimiž stojí velmi vysoko, ne-li dokonce nejvýše, právě tato činnost. Cílem autora knihy, Viktora Vladimiroviče Jerofejeva však není pouze takové zjednodušené zobrazení ruského prostředí, ačkoli se, zejména v posledních letech stává atraktivním historickým tématem (např. Irina Nejevna Takala, *Veselije Rusi. Istorija alkoholnoj problemy v Rossii*, Sankt Petěrburg 2002; Igor Vladimirovič Kurukin – Jelena Anatoljevna Nikulina, *Očerki potaťeňoj politiki i tradicii v Rossii*, Moskva 2005; Eosdem, *Povsednevnaja žizň ruskogo kabaka ot Ivana Groznogo do Bori-*

sa Jelcina, Moskva 2007; Mark Lawrence Schrad, *Dejiny psané vodkou. Alkohol, autokracie a tajné dějiny Ruska*, Bratislava 2017). Jerofejevovi jde o mnohem více; o naznačení toho, nad čím mnozí čeští historici nevěřícně kroutí hlavou, že nelze sledovat něco, co neexistuje. Je jím „ruská duše“, chápána jako mentalita kolektivu, který se sice generacemi i geopolitickými vlivy proměňoval, ale v mnohém zůstával věrný svým tradicím a tudíž neměnný.

Česká historická rusistika se tradičně soustředí na politickou a hospodářskou minulost. Kulturní dějiny a dějiny všedního dne ponechává na okraji zájmu, pokud je dokonce zcela neignoruje. Inspirací pro překonání tohoto nedostatku může být ruská literatura, filozofie a literární věda. Zejména v poslední době se totiž v nich objevují práce, které usnadňují poznání skutečného Ruska, včetně myšlení širších vrstev obyvatel a jeho podstaty. Oproti českému prostředí mají výhodu, která tkví v tradici, v níž se již více než sto let takovým záležitostí, s větší či menší intenzitou, věnují.

Nikolaj Alexandrovič Berdžajev (1874–1948) v díle *Ruská idea*, které napsal před více než sedmdesáti léty, v roce 1946 jako jednu ze svých posledních prací, uvedl, že obecně „vymezit národní typ, národní individualitu je velmi obtížné“. Zvláště výrazně to prý platí o Rusku: „... abychom Rusko pochopili, musíme si osvojit teologické ctnosti víry, naděje a lásky. Vždyť empiricky je toho v ruských dějinách tolik odpudivého.“ (Nikolaj Berdžajev, *Ruská idea. Základní otázky ruského myšlení 19. a počátku 20. století*, Praha 2003, s. 7.)

Berdžajev, který se v mládí nadchnul pro marxismus, prodělal v sibiřském vyhnanství pod vlivem studia prací Fjodora Michajloviče Dostojevského (1821–1881) a Vladi-

míra Sergejeviče Solovjova (1853–1900) myšlenkový obrat, jehož výsledkem bylo jeho bohohledačské období. Nejen v tomto kontextu se v Berdžajevově díle stala zřetelnou snaha definovat ideologická schémata, zvláštnosti či dokonce výjimečnosti ruské situace. V současnosti již zapomínáme a ponecháváme bez povšimnutí z toho plynoucí závěr, že k proniknutí do podstaty života ruské společnosti a jejích historických proměn nestačí řetězit fakta politických dějin, ale že je nutné se soustředit na něco podstatně širšího; především jde o to, co je moderní historiografii vymezováno jako kulturní dějiny. Je ovšem nedostatečné je aplikovat v „klasické“ podobě, jak ji ještě v 19. století vymezoval švýcarský historik Jacob Burckhardt (1818–1897) ve své *Kultuře renesanční doby v Itálii* nebo v návaznosti na něj v první polovině 20. století nizozemský historik Johan Huizinga (1872–1945) v *Podzimu středověku*. Je třeba využít jejich široce rozprostřenou kauzálně podmíněnou vnitřní i vnější dimenzi aplikovanou v posledních desetiletích především Francouzem Jackem Le Goffem (1924–2014), Italem Carlo Ginzburgem (*1939) a zejména britským historikem Peterem Burkem (*1937). Právě Burke trefně vyjádřil to, o čem šlo Berdžajevovi při hledání „ruské duše“ z filozofického pohledu a v historiografické dimenzi při definování kauzality vzájemné interakce kultury civilizačních okruhů se sociální pamětí.

Ruský prozaik Viktor Vladimirovič Jerofejev (*1947) vstoupil do literárního světa na přelomu 80. a 90. let 20. století. Jeho první román *Ruská krasavice* (rus. *Russkaja krasavica*), který vyšel nejprve ve Francii, zaznamenal v zahraničí fenomenální úspěch. Během několika let byl přeložený do dvaceti jazyků. V této práci a zejména

pak v autobiografickém románu *Dobrý Stalin* Jerofejev, v té době již známý ruský disident, naznačil, že v jeho tvorbě nejde jen o literární fabulaci. Jeho ambicí bylo promýšlet osudy hrdinů a pokoušet se je začleňovat do obecných rámců současného i minulého života ruské společnosti. A snažit se vysvětlit nebo alespoň naznačit jejich podstatu. Jedním z vrcholů takto mnohostranně koncipované práce se stala i jeho anotovaná kniha *Encyklopedie ruské duše*. V ruštině byla poprvé vydána v roce 1999, aby se české podoby dočkala téměř o dvacet let později. Ani takový odstup, jak je ostatně typické i pro další Jerofejevovy práce, ji nikterak neubral na zajímavosti a aktuálnosti.

Oproti jiným Jerofejevovým dílům se *Encyklopedie ruské duše* liší uspořádáním. Nejde totiž o monolitní systematický, postupně chronologicky či jinak problémově stavěný lineární text. I když spojnicí ve formě hledání kvintesence ruského člověka je její ústřední „hrdina“. Tím je stěží obvyklými charakterovými vlastnostmi popsitelný a uchopitelný Šedivák, člověk s mnohými negativními a jen s málo pozitivními rysy. Práce je tvořená krátkými texty, mohli bychom říci hesly, v nichž je stručnou, ale zřetelnou a přesvědčivou formou, často se značnou mírou nadsázky charakterizováno stávající i minulé Rusko, jeho společnost a jednotlivé osobnosti. Nikoli tzv. velké, ale prosté osobnosti, vlastně anonymní, neznámí jedinci, představující různé profese, vlastnosti i způsob života. Rusko je na jejich prožitcích představené jako specifická země se svéráznými obyvateli, kteří jako jedinci žili a žijí vlastními problémy, ambicemi a uspokojeními, ale jsou determinováni idejemi a ideologií tvořenou „státem“. V propojení toho tvořili a tvoří celek charakteristický svou mentalitou a svou „duší“.

Pro historika ruských dějin je mimo to inspirativní jak autorův vhled do současnosti, který má řadu analogií a podob s minulostí, tak naznačení historických souvislostí, představujících onu minulou „duši Ruska“, jak ji hledal již zmíněný Berdjajev. Např. v pasáži *Nepřítel lidu* Jerofejev odhaluje zvláštní, v dějinách Ruska se vždy projevující (a zřejmě i Rusko výrazně determinující) specifikum ruského „my“ a „oni“, jejich a jeho vnitřní a vnější protikladnost, aby se ve výsledku (současném i minulém) setkala v sebepoznání a sebeospravedlnění, které je podle autora (a vždy bylo) vlastní právě ruskému státnímu „národu“.

Encyklopedie ruské duše je svérázný text, který sice místy, jak je pro Jerofejevovy práce typické, působí dojmem hanopisných urážek, ale jenž náramně inspiruje k přemýšlení, jaké vlastně Rusko bylo, co se z jeho historicity přeneslo do naší přítomnosti a jaké v současnosti ve skutečnosti je. O mnohém vypovídají autorova slova na s. 21: „Ruská státní moc své úkoly plní naprosto spolehlivě, bez ohledu na to, jaké je politické orientace. Rusko je skvělé ve vytváření utopických konstrukcí, u nichž je zcela zřejmé, že jsou nerealizovatelné; přes-

to se začínají budovat, a to za cenu velkých obětí. Čekat i od tak obrovské země něco víc by snad bylo až zvláštní.“ Je to jeden ze začátků, jak Rusko promýšlet a jak na konkrétním historickém materiálu prokázat, že tomu tak skutečně bylo. Nebo nikoli? Viktor Jerofejev na jiném místě tvrdí: „Rus není směřování, Rus je jen cesta. Ruská duchovnost je debata o marnosti. Jenže Rus je asketa z donucení. Protože si se světem neumí poradit, mluví právě o jeho marnosti. Uražen se od světa odvrací a svou uraženost a podezřívavost vůči světu si v sobě pěstuje jako vzácnou pravdu v poslední instanci.“ (s. 83).

Autor knihy *Encyklopedie ruské duše* je spisovatelem. Na rozdíl od historika, který se musí držet faktů, si může dovolit fabulaci, nadsázku, autorskou licenci. Není však v případě Ruska, které vždy bylo a stále ještě pro nás je hodně neznámou a do značné míry i nevyzpytatelnou mocností, něco z toho využitelné i pro profesní historiografii? Minimálně pro obor kulturních dějin, který česká historická rusistika stále ještě reflektuje málo, nás k tomu prostudování anotované Jerofejevovy knihy (a vlastně celého jeho díla) nabádá.

Radomír Vlček

ZPRÁVY Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Mezinárodní kongres slavistů v Bělehradě

Ve dnech 20.–27. srpna 2018 se uskutečnil v Bělehradě XVI. mezinárodní kongres slavistů. Město na soutoku Dunaje a Sávy hostilo takovéto vrcholné shromáždění slavistů poprvé, byť se zde měl konat již na podzim roku 1939 III. mezinárodní slavistický kongres. Ačkoliv byl tehdejší kongres kompletně připraven a dokonce byly vytištěny i všechny jeho materiály a referáty, akce se nakonec neuskutečnila, neboť mezitím vypukla druhá světová válka. Jistou náhradou za nerealizovaný kongres – byť ne zcela plnohodnotnou – bylo setkání slavistů v Bělehradě v roce 1955. Tehdy přijelo do hlavního města Jugoslávie kolem 200 delegátů z 18 zemí, kteří zastupovali nejdůležitější slavistická centra ve světě a mj. se zde shodli na obnovení tradice pořádání velkých mezinárodních sjezdů slavistů. V Bělehradě byl poprvé zvolen i hlavní orgán koordinující činnost mezinárodní slavistické obce mezi sjezdy – Mezinárodní komitét slavistů.

Skutečný, řádný slavistický kongres se však konal v Bělehradě, metropoli Srbska, teprve v létě loňského roku. Jednalo se o vědecké shromáždění velmi početné. Na XVI. kongres se přihlásilo 1 020 účastníků ze 43 zemí světa. Nejvíce slavistů přijelo tradičně z Ruska a Ukrajiny. Ze západních zemí byly početněji zastoupeny víceméně jen Německo a Spojené státy (kde v posledních obdobích působí mnoho mladých badatelů původem z Ruska a Ukrajiny). Potěšitelná byla také poměrně bohatá účast ze zemí bývalé Jugoslávie – ze Srbska, Slovinska, Chorvatska, Bosny a Hercegoviny (formálně měla Bosna na sjezdu jednu společnou delegaci, srbsští zástupci z Bosny však většinou zdůrazňovali i svou příslušnost k Republice srbské), Černé Hory a Makedonie. Ze zemí střední Evropy měli na kongresu početnější delegaci jen Poláci. Organizátory sjezdu byly Mezinárodní komitét slavistů, Svaz slavistických společností Srbska, Filologická fakulta Univerzity v Bělehradě a Srbská akademie věd a umění.

Celé sjezdové jednání proběhlo v areálu Filologické fakulty Univerzity v Bělehradě. Patronát nad akcí převzala bělehradská radnice, srbská vláda a prezident. 20. srpna zahájil plenární zasedání kongresu předseda Mezinárodního komitétu slavistů a organizačního výboru sjezdu prof. Boško Suvajdžić. Následný program sjezdu byl tradičně rozdělen do tří sekcí: 1. jazyk; 2. literatura, kultura, folklor; 3. problémy slavistiky (zde byla hlavní pozornost soustředěna na historii a metodologii slavistiky a také na otázku perspektiv slavistiky v 21. století). Kongres se konal v roce významných historických výročí, proto bylo do jeho programu zařazeno i několik speciálních kulatých stolů: *200 let od vydání Srbského slovníku*

Vuka Stefanoviće Karadžiće a Vukův význam pro slavistiku; Aleksandar Belić [přední srbský slavista, 1876–1960] *v historii slavistiky; Konec první světové války a slovanský svět*. Akci provázelo také mnoho zajímavých výstav. Vedle tradiční prezentace nejnovější slavistické produkce z jednotlivých zúčastněných zemí, která se konala v budově Knihovny města Bělehradu, je třeba zmínit ještě alespoň dvě výstavy, jež byly umístěny ve vstupních prostorách Filologické fakulty Univerzity v Bělehradě. První mapovala odraz Velké války z let 1914–1918 v dobové srbské literatuře a druhá dokumentovala vědecké aktivity ruských porevolučních emigrantů v řadě zemí meziválečné Evropy, Asie a Severní Ameriky.

Organizátory kongresu je třeba pochválit za kvalitně (bezproblémově) zvládnutý průběh masového slavistického setkání. Jediné, co nemohli ovlivnit, byla veliká vedra, která v Bělehradě panovala po celou dobu konání sjezdu. Byť byl XVI. slavistický kongres koncipován víceméně v tradičním duchu (jak v oblasti programové, tak jednoznačně převažující filologické koncepce), bylo možné zaznamenat i některé dílčí inovace. Vůbec poprvé se mohli vrcholného setkání slavistů účastnit mladí badatelé formou posterových prezentací. Řada kulatých stolů reagovala na aktuální lingvistické výzvy začátku 21. století tématy jako *Korpusová lingvistika; Stylistika internetu: současné tendence, problémy a perspektivy; Filologická areálová studia a současná slavistika*. Informačně zajímavý a přínosný byl též blok s názvem *Postavení slovanských jazyků, literatury a kultury na univerzitách ve světě*.

Česká republika byla na kongresu v Bělehradě zastoupena zhruba 20 delegáty z několika univerzit a ústavů Akademie věd. Nej kvalitnější příspěvky měli tradičně čeští paleoslovenisté a badatelé z oblasti slovanské etymologie. Dobře se na sjezdu prezentovali rovněž zástupci české synchronní lingvistiky. Českých literárněvědných příspěvků bylo – bohužel – poměrně málo. V české delegaci byli rovněž dva historici, kteří vystoupili v sekci věnované dějinám slavistiky: Radomír Vlček z Historického ústavu AV ČR přednesl příspěvek *Josef Macůrek a škola historické slavistiky v Brně* a Ladislav Hladký z téhož ústavu referát *Česká jugoslavistika jako významná součást české slavistiky 20. století*. Posledně jmenovaný vystoupil zároveň jako zástupce České republiky i v tematickém bloku *Konec první světové války a slovanský svět*, kde pohovořil o podpoře slavistického bádání v Masarykově Československu.

S celkovým programem a průběhem bělehradského XVI. kongresu slavistů se lze seznámit na webových stránkách <http://mks2018.fil.bg.ac.rs/>. Mezinárodní komitét slavistů rozhodl na svém zasedání v Bělehradě, že příští – v pořadí již sedmáctý – kongres se uskuteční v roce 2023 v Paříži. To je zajímavé zjištění, neboť v minulosti se všechny dosavadní kongresy konaly pouze ve slovanských zemích. Z poněkud překvapivého rozhodnutí lze tušit jisté problémy mezinárodního komitétu s předáváním „štafety“ v pořádání finančně poměrně náročných kongresů mezi jednotlivými slovanskými státy. Francouzi, o kterých popravdě nebylo v Bělehradě v průběhu vlastního jednání příliš slyšet, projevíli o pořádání příštího kongresu zájem (možná že spíše jen z institucionálních důvodů) a uspěli.

Ladislav Hladký

Čtrnáctý ročník pražské Konference mladých slavistů

Podobně jako v uplynulých letech proběhla i vloni na pražské Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (FF UK) dvoudenní mezinárodní Konference mladých slavistů, pořádaná Ústavem východoevropských studií. Už čtrnáctý ročník s názvem *Střední, jižní a východní Evropa a rok 1918: společenské a mezinárodní souvislosti* se uskutečnil ve dnech 1. a 2. listopadu 2018. Konference měla od počátku limitovaný počet účastníků a byla otevřena pro všechny mladé badatele v oblasti slavistiky ve věku do 35 let bez ohledu na dosažený titul nebo působiště. Podmínkou pro zařazení do programu bylo zaslání přihlášky s podrobnou anotací nabízeného příspěvku. Potenciálním účastníkům byla opět nabídnuta možnost vystoupit v jakémkoli ze slovanských jazyků dle vlastní volby. Stejně jako v minulosti stáli organizátoři akce při formulaci společného konferenčního tématu před nesnadným úkolem koncepčně propojit velký a rozmanitý slovanský areál. Místo hledání obecných a s ohledem na komplikovanou historii i neutrálních klíčových slov zvolili zcela konkrétní rok – 1918, pravda – s dodatkem o společenských a mezinárodních souvislostech. Volba data 1918 v roce 2018 se může na první pohled zdát jako zřejmá a možná poněkud pragmatická, nicméně rozhodnutí nebylo dáno jen stoletým výročím, i když tento fakt sám o sobě může sloužit jako pádný argument. Dynamika událostí roku 1918, nálady a očekávání tehdejších politických elit i prostých lidí spojují velkou část států střední, jihovýchodní a východní Evropy navzdory tomu, že jejich konkrétní průběh byl různý a rozdílné byly zejména výsledky historických procesů. Pro některé národy znamenal tento rok zisk vlastní státnosti, jiné národy získaly společně s vlastním státem i politická práva a občanské svobody, pro další byl rok 1918 a léta následující obdobím zklamaných nadějí, ale i u nich zůstává vzpomínka na onu dobu pevně zakořeněna v historické paměti.

Na Konferenci mladých slavistů roku 2018 zaznělo celkem 24 referátů 25 přímých účastníků zastupujících vysokoškolská pracoviště z osmi států (Bulharsko, Česko, Chorvatsko, Japonsko, Polsko, Rusko, Slovensko, Ukrajina), největší skupinu mezi nimi tvořili mladí lidé z Polska (7 účastníků). Z českých univerzitních pracovišť vystoupilo pět referujících. Konferenci slavnostně zahájil Michal Pullmann, děkan Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Marek Přítchoda, hlavní organizátor akce, Stanislav Tumis, ředitel Ústavu východoevropských studií FF UK, a Václav Čermák, ředitel Slovanského ústavu Akademie věd České republiky a zároveň místopředseda České společnosti pro slavistická, balkanistická a byzantologická studia, pod jejíž záštitou se konference konala.

Odborná část konference začala historickou sekcí. Jako první se ujal slova Kamil Dwornik z Varšavské univerzity. Ve svém vystoupení (*Elementarz w czasach przełomu: errata do podręcznika Awbustyna Wołoszyna Azbuka rusz'koho jazyka*) zmínil skutečnost, že ve školním roce 1915/1916 byly všechny rusínské (ukrajinské) školy v oblasti Zakarpátí nucené změnit abecedu rusínštiny z cyrilice na latinku v maďarské transkripci, což vyvolalo potřebu nových školních učebnic. První učebnicí vytištěnou novými latinskými písmeny se stal slabikář *Azbuka rusz'koho jazōka* (1916) řeckokatolického kněze Avgustyna Vološyna (1874–1945). Ve školním roce 1918/1919 se však Rakousko-Uhersko zhroutilo a na území regionu vstoupily československé jednotky. V důsledku toho se zásadně proměnila politická

situace a změnit se musel i oddíl vlastenecké výchovy ve Vološynově slabikáři. Referující se zaměřil na analýzu těchto změn uskutečněných ad hoc pomocí errat. Takuya Nakazawa z Tokijské univerzity se v příspěvku *Bitka za Lovčen in padec Cetinja v avstrijskih periodikah: Habsburski in slovenski pogled na Crno Goro v Prvi svetovni vojni* dotkl černohorského tématu v prostředí habsburské monarchie během první světové války. Svou pozornost soustředil na odraz konkrétních událostí, bitvy o Lovčen a pádu hlavního města Cetinje, v českém, německém a slovinském tisku. Do obrazu Černé Hory se promítalo jak vnímání této země jako válečného nepřítele a jejích obyvatel jako necivilizovaných lidí, tak i vědomí etnické příbuznosti plynoucí ze slovanské ideje. Referát Anny Luganské (Moskevská státní univerzita M. V. Lomonosova) *Velikobritanija i sozdanije nezávisiměj Čechoslovakii: svidečtělstva peregovorov v Pariži (na osnove memuarov britanskich učastnikov konferencii)* se zaměřil na pohled britských účastníků pařížské mírové konference (Harold Nicolson, David Lloyd George, Winston Churchill, James Headlam-Morley) na řešení sporných otázek ve střední Evropě a na úlohu československé delegace. V centru pozornosti se ocitla jednání ohledně územních nároků, především stanovování nové hranice ČSR s poraženým Němcem a Maďarskem. Českoslovenští zástupci dosáhli značného úspěchu kombinací historicko-právních, ekonomických a strategických argumentů. Západní politici nakonec souhlasili se začleněním území s převahou neslovanské populace do Československé republiky. Luganskaja zároveň vznesla otázku, zda toto řešení nepřispělo o méně než 20 let později také k rozpadu Československa a do jaké míry byly předpoklady pro dramatické události konce 30. let položeny už v letech 1919–1920. Student Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Jurij Soloduchin seznámil posluchače s vlastním pohledem na úlohu československých legií v Rusku na základě podrobné chronologie událostí označených jako povstání československého sboru (*Chronika vosstanija Čechoslovackogo korpusa*). Ve svém příspěvku stručně zmínil historické předpoklady a samotný vznik československých legií na území Ruského impéria, postoj československé politické emigrační reprezentace v čele s Tomášem Masarykem k revolučním událostem ve východní Evropě. Hlavní pozornost byla soustředěna na časový úsek od čeljabinského incidentu v květnu 1918 do stažení československých jednotek k transsibiřské magistrále.

Konferenční program prvního dne pokračoval lingvistickou sekcí. Mária Stanková z Univerzity Komenského v Bratislavě se v příspěvku *Vznik Česko-Slovenska v rečnických prejavoch Tomáša Garrigue Masaryka a Milana Hodžu* zaměřila na vybrané řečnické projevy dvou významných politiků – prvního československého prezidenta T. G. Masaryka a poslance Národního shromáždění, ministra a později předsedy československé vlády M. Hodži. Snažila se odhalit společné i rozdílné rysy v jejich zásadních proslovech reflektujících vznik Československa, které analyzovala zejména z hlediska rétoriky a lingvistické pragmatiky. Jejím cílem bylo najít specifické vlastnosti daných textů i subjektivní vklad řečníka – politika. Referát *Figurativnosť vo vybranej tvorbe Jozefa Gregora Tajovského* Filipa Kalaše (Univerzita sv. Cyrila a Metoděje v Trnavě) se zabýval figurativností vybraných děl J. G. Tajovského (1874–1940), vůdčí osobnosti druhé vlny slovenského literárního realismu a zakladatele slovenského realistického dramatu. Cílem bylo zjistit, zda jazyk spisovatele z období formování první československé republiky obsahuje, nebo neobsahuje bohaté fra-

zeologické jednotky, a dále tyto frazeologismy vyhodnotit a určit jejich aktuální frekvenci v současném jazyce. Gabriela Gawrońska v rámci svého vystoupení (*Směry vývoje studentského korpusu češtiny pro polsky mluvící studenty*) popsala roční práci na projektu v magisterském studiu bohemistiky na Varšavské univerzitě, jehož cílem je získání textů psaných studenty bohemistiky a doplnění polské části korpusu CzeSL-SGT. Projekt se snaží upozornit na nejčastější chyby a prezentovat sady cvičení zaměřených na Poláky, kteří se učí češtinu na různých úrovních.

Čtvrtetní konferenční jednání pokračovalo literární sekci. Mirela Dakić (Univerzita v Záhřebu) v příspěvku „*Dobro poznam bezdan i sličan sam njemu*“: političnost poetskog u „*Leleku sebra*“, „*Kolajni*“ i „*Ispitu savjesti*“ Tina Ujevića nabídla vlastní pohled na literární odkaz významného chorvatského básníka Tina Ujeviće (1891–1955), jenž v předvečer první světové války odjel do Paříže, kde zůstal až do roku 1919. V emigraci vedle publicistických textů psal i básně, jež po návratu do Bělehradu zveřejnil ve svých prvních sbírkách *Nářek nevolníka* (*Lelek sebra*, 1920) a *Medaile* (*Kolajna*, 1926). Literární tvorba z pařížského a bělehradského období se často vykládá ve vztahu k jeho politickému angažmá, přičemž v kontextu literární historie se jeho opus popisuje jako posun od rané „politické“ k pozdější „tvůrčí“ fázi. Po návratu z Paříže Ujević napsal autobiografický text *Zkouška svědomí* (*Ispit savjesti*), zveřejněný v roce 1923, v němž formuloval koncepci autorství, která v referátu představovala východisko ke zkoumání jeho prvních básnických sbírek. Mirela Dakić našla spojnici mezi pojetím autorství ve *Zkoušce svědomí* a výrazem básnického subjektu i společenství ve vybraných básních sbírek *Nářek nevolníka* a *Medaile*. Referát Zorana Tihomiroviće (Univerzita v Záhřebu) *Prostor praznine: 1918. godina u postmodernističkom ključu Viktora Pelevina* se věnoval interpretaci románu současného ruského spisovatele Viktora Pelevina *Čapajev a Prázdnota* (*Čapajev i Pustota*, 1996), zahrnujícího dvě zcela odlišná období – začátek ruské občanské války v letech 1918–1919 a postpřestavbové Rusko poloviny 90. let 20. století. V centru pozornosti badatele se ocitlo vnímání skutečnosti dekadentním básníkem Petrem Pustotou, jenž se vyskytuje v obou časových rovinách, a jeho vztah s legendárním vojenským velitelem Rudé armády Vasilijem Čapajevem. Oba hlavní hrdinové pochybují o reálnosti své existence a nahrazují chaotickou atmosféru války pocitem prázdna. Tihomirović si stanovil za cíl prozkoumat prostorovou povahu románu a konotace, které dávají do souvislosti pojem prázdnoty s válkou. Studentka Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Jana Koliášová se ve svém vystoupení (*Labyrinty Václava Lastouského v labyrintu své doby*) věnovala próze *Labyrinty* (*Labirynty*, 1923) běloruského spisovatele, historika, politika a novináře Václava Lastouského (1883–1938), kombinující naraci s (pseudo)historickým a (pseudo)mytologizujícím výkladem. Za cíl si vytkla interpretaci *Labyrintů* vycházející z kontextu Lastouského tvorby a zejména z dobového kontextu, který je podle jejího názoru klíčem k textu, jenž přes opakovaně proklamovanou snahu po jednotě neustále upadá do roztržiténosti a fragmentárnosti. Hromadění mytologických a historických „důkazů“ o stáří běloruského národa vede pouze k vytvoření „labyrintu“ názorů, neposkytujícího nakonec žádné jasné vysvětlení. Zvonimir Glavaš (Univerzita v Záhřebu) se v příspěvku *Metonimije 1918. – politika tropa u Krležinu Hrvatskom bogu Marsu* zaměřil na protiválečný cyklus novel jednoho z nejvýznamnějších chorvatských spisovatelů Miroslava Krleži

(1893–1981) *Chorvatský bůh Mars* (*Hrvatski bog Mars*, 1922), který se tradičně vykládá ve smyslu tematizace na jedné straně Rakousko-Uherska v okamžicích definitivního rozpadu, na straně druhé vnitřních vztahů charakteristických pro celou dobu existence monarchie a generujících nevyhnutelnost jejího pádu. Glavaš upozornil, že nelze pominout politickou dimenzi díla, nicméně dosavadní interpretace ji hledaly v obsahu jednotlivých novel. Oproti tomu se on sám snažil ve stopách teoretiků, kteří politiku literatury spojují především se změnou způsobu zpracování materiálu, zkoumat, v jaké míře je političnost Krležova díla realizována formální strukturou novel a způsobem, jakým jsou spojené do jednoho novelistického cyklu. Ukázal, že výrazná převaha metonymičnosti ve vnitřní stavbě novel i v jejich vztahu ke zbytku cyklu i mimotextuální skutečnosti tvoří strategii, kterou se text brání začlenění do dostupných velkých narativů (pacifistických nebo militaristických, monarchistických nebo nacionalistických). Dajana Vasiljevićová, doktorandka Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, se rozhodla věnovat způsobům konstruování národní identity a mocenské metaforiky v románu *Kámen na cestě* (*Kamen na cesti*, 1937) Marije Jurićové Zagorky (1873–1957), chorvatské spisovatelky a novinářky (*Já, jediná pravá vlastenka: Marie Jurićová Zagorka a podoby chorvatské národní identity v románu Kamen na cesti*). Zagorka byla s ohledem na žánrovou homogenitu svých textů považována literárněvědnou kritikou za okrajovou autorku, avšak dosah jejích historických i autobiografických románů byl a je s ohledem na jejich trvalou popularitu nesmírný. Ačkoliv její tvorba neposouvá umělecké hranice, lze pojetí chorvatské národní identity v jejích autobiograficky stylizovaných textech považovat za reprezentativní typ dobového mentálního konstruktů. Cílem Vasiljevićové bylo poukázat na relativní stálost paradigmatu zobrazení národní identity ve vztahu k individuálnímu prožívání.

Konferenční program druhého dne otevřely dva jazykové příspěvky. Pia Šlogar (Gdaňská univerzita) se v referátu *O XX-wiecznych ekspresyjnych określeniach człowieka występujących we współczesnej kaszubszczyźnie* soustředila na část kašubské slovní zásoby obsažené ve slovníku Bernarda Sychty (*Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*), konkrétně na expresivní výrazy charakterizující člověka. Položila si otázku životaschopnosti slov považovaných slovníky kašubštiny za archaické. Neosémantizace se pak může stát nejen důležitým zdrojem obohacení slovní zásoby kašubštiny, ale také pomoci při její standardizaci. Doktorandka Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Sofja Peškova všestranně analyzovala ruská a česká infinitiva (*Tipologičeskije sravněnije češskogo i russkogo infinitivov*). Na základě popisu funkcí a významů neurčitých forem sloves byly odkryty jejich gramatické role a studovány systematické vztahy v současném ruském a českém jazyce. Rozbor každé neurčité formy slovesa v obou jazycích byl proveden pomocí paralelního korpusu InterCorp Českého národního korpusu.

V následujícím literárním bloku zazněly tři referáty. Historický kontext příspěvku *Jugosłowiańska „Podróż na Alaskę“: Bory Ćocicia sentimentalny powrót do przeszłości* Katarzyny Skały (Gdaňská univerzita) tvoří období rozpadu Jugoslávie na počátku devadesátých let 20. století, kdy řada občanů nezávislých států v nových podmínkách jen obtížně hledala svou vlastní identitu. Na tuto složitou situaci reaguje ve svých dílech i srbský a chorvatský spisovatel, esejista a překladatel Bora Ćosić, narozený v roce 1932 v Záhřebu. V knize *Cesta*

na *Aljašku* (*Put na Aljašku*, 2008) vydává literární svědectví ze sentimentální cesty do minulosti. Současně konfrontuje obraz dvou světů – toho, jaký si on sám představoval, a skutečného, s nímž se on a jeho krajané museli vyrovnat. Anna Brzezińska-Winkiel z Vratislavské univerzity se v referátu *Nowa typografia w nowym państwie. Polskie i czeskie różnice i podobieństwa w projektowaniu książek i czasopiśm po 1918 roku* zabývala fenoménem nové typografie, který se rozšířil po první světové válce jako jeden z prostorů nového umění. Soustředila se konkrétně na polskou a českou scénu, představila jejich přední osobnosti a teoretické programy, vzájemné vztahy a cestu k realizaci konceptu nové typografie. Pokusila se dát odpověď na otázku, zda v dané oblasti existovala spolupráce mezi oběma nově vytvořenými státy. Zmínila také poválečnou atmosféru a její dopad na jednotlivé umělecké skupiny i na změnu paradigmatu vnímání umění. Vladimír Ignatov a Marija Ruseva (Sofijská univerzita sv. Klimenta Ochridského) se zaměřili na dopad událostí první světové války na bulharskou společnost prostřednictvím postav vojáka a intelektuála (*Vojnici i/ili intelektualci. 1918: balgarskijat slučaj*). V první světové válce se jak voják, tak intelektuál ocitají pod tlakem okolností a jsou považováni za „nástroj“ v rukou moci. Voják začíná být vnímán jako funkce stroje a mění se na součást jeho ničivých mechanismů. Intelektuál zase hlásá poslušnost vojáka k zákonům války. Ignatov a Ruseva sdíleli názor, že jak intelektuál, tak i voják se ocitají ve stejné roli loutky, řízené vůlí druhých. Rovněž zkoumali pohledy bulharských literárních kritiků Bojana Peneva (1883–1927) a Ivana Mešekova (1891–1970), podle nichž během války domácí inteligence selhala ve své odpovědné roli mravní autority společnosti.

V následující historické sekci vystoupili čtyři hosté z Kyjevské univerzity Boryse Hrynčenko na téma česko(slovensko)-ukrajinských vztahů na pozadí bouřlivých událostí konce první světové války a revolučního roku 1919. Kateryna Muchina se v příspěvku *Česka nacionalna menšina u sociokulturnomu prostori mista Kyjeva (1918 r.)* zaměřila na významnou roli Čechů ve společensko-politickém životě Kyjeva i mimo něj v roce 1918. Zmínila počet a sociální diferenciaci příslušníků české menšiny na území města, její místo v sociální struktuře Kyjeva, každodenní život a materiální situaci, hlavní směry činnosti, vzájemné vztahy s jinými národně-etnickými skupinami a účast českých představitelů v ukrajinském zápase o vlastní stát roku 1918. Bohdan Bezpalko ve svém vystoupení *Učasť čechoslovackych vijskovych formuvan' u vojennych dijach na terytoriji ukrajinskych zemel (sičeň – kviteň 1918 r.)* charakterizoval roli československých vojenských oddílů na ukrajinském území v prvních měsících roku 1918. Soustředil se zejména na okolnosti formování československých legií a klíčové aspekty jejich účasti ve válečných událostech, pozici k ukrajinské otázce a vzájemné vztahy československého sboru s ukrajinskou vládou i bolševiky. V následujícím příspěvku *Dyplomatyčni vidnosyny miž Čechoslovaččynoju i ZUNR (žovteň 1918 – traveň 1919 rr.)* se Marija Hajseňuk věnovala diplomatickým vztahům mezi nově vzniklou Československou republikou a Západoukrajinskou lidovou republikou (ZULR) v období od října 1918 do května 1919. Hajseňuk se dotkla formování československého postoje k ukrajinské otázce a činnosti diplomatických misí. Za hlavní úkol si vytkla sledovat evoluci vnější politiky ZULR, rozkrýt příčiny orientace západoukrajinských politických vůdců na Československo a postihnout hlavní směry spolupráce mezi vládami ČSR a ZULR. Jako poslední v daném bloku vystoupil Denys Chochlov. V pří-

spěvku *Čechoslovačské pytaňňa v ukrajinskij presi (žovteň – lystopad 1918 r.): za materiala-my kyjivskych hazet* posluchače seznámil s výsledky výzkumu, na kterém se kromě něj podílel Ruslan Kucyk (Kyjevská univerzita Boryse Hrynčenko), jenž se konference nemohl osobně zúčastnit. Předmětem jejich zájmu se stal odraz událostí spojených se vznikem československého státu (říjen – listopad 1918) v dobovém ukrajinském společensko-politickém tisku na příkladu tří kyjevských novin *Nova Rada*, *Novosti dňa* a *Slovo*. Pozornost byla věnována jak obsahu materiálů o československém tématu, tak i srovnání objemu novinových zpráv s reálnými událostmi.

Páteční program, a tím i čtrnáctý ročník Konference mladých slavistů, uzavřel blok tří referátů, zdaleka zasazujících problematiku roku 1918 do širších historických souvislostí. Jako první vystoupil Kamil Kozakowski ze Slezské univerzity v Katovicích s referátem *1918 rok: zrzucie kajdany własne i zniewolonych narodów Kaukazu. Prometeizm w polskiej kulturze dwudziestolecia międzywojennego*. Jeho východiskem se stal fakt, že se po získání nezávislosti v roce 1918 se v polské společnosti objevily hlasy hovořící o tom, že povinností Polska je stát se Prométheem, osvobozujícím ostatní národy z ruské nadvlády. Prométheismus také zcela vyhovoval politice představitelů Druhé Polské republiky. Jeho stoupencem byl Józef Piłsudski plánující vytvoření federace Polska s kavkazskými státy s cílem posílení polského státu a současného oslabení Ruska. Ideologie prométheismu byla mezi světovými válkami silně propagována v polské společnosti. Potřeba osvobození kavkazských národů se stala populárním tématem jak v tisku, tak i ve společenském životě a na veřejných slavnostech. Další polská účastnice Ewelina Więckowska ze Zelenohorské univerzity se ve svém vystoupení (*Historyczne przystanki słoweńskiego pragmatyzmu*) zaměřila na uzlové momenty formování slovinského politického národa a na řešení otázky autonomie a později státní samostatnosti slovinských zemí v dlouhém období sahajícím od rané fáze národního obrození do rozpadu Jugoslávie počátkem 90. let 20. století. Więckowska se postupně dotkla měnicího se postoje slovinské kulturní a později i politické elity k širším jihoslovanským integračním idejím ilyriismu a jugoslavismu i ke vzniku Království Srbů, Chorvatů a Slovinců v roce 1918. Na závěr stručně zmínila vývoj slovinské otázky v meziválečném období a existenci Slovinské republiky v rámci poválečné federativní Jugoslávie. Jan Květina z pražské Metropolitan univerzity si pro konferenční příspěvek *Narativ zániku První republiky v aktuálním diskurzu české politiky* zvolil téma „osmičkových roků“ (1918, 1938, 1948, 1968), oživené oslavami stoletého výročí vzniku Československa. Na konkrétních příkladech ukázal, jakým způsobem se mytizovaný výklad národního osudu v současné české společnosti potýká s faktem tzv. Druhé republiky, jejíž autochtonní autoritářský charakter nezapadá ani do představy o demokratickém česství, ani do vnímání Čechů jako nevinných obětí. Na závěr analyzoval různé diskurzivní praktiky, jimiž je pojem „druhá republika“ užíván v českém veřejném prostoru, a na základě této analýzy prokázal, že interpretace nedemokratické minulosti může sloužit jak k ochraně tradičního narativu vlastních dějin, tak i aktuálním politickým účelům.

Po skončení dalšího konferenčního ročníku se sluší poděkovat vedení Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, jež tradičně poskytlo finanční příspěvek na tisk sborníku a přiznalo mimořádná stipendia členům organizačního týmu, dále studentům různých

stupňů studia a oborů napříč základními součástmi FF UK, bez nichž by náročná realizace konference nebyla možná, stejně jako členům akademické obce, kteří se ujali moderování jednotlivých sekcí a ve značné míře tak přispěli k důstojnému průběhu jednání i následných diskusí. Nehledě na kolísající odbornou úroveň přednesených referátů splnila Konference mladých slavistů 2018 očekávání organizátorů. Poskytla různé pohledy na události roku 1918 či jejich souvislosti v širším areálovém či časovém rámci. Účastníci konferenčních jednání měli výjimečnou možnost konfrontovat vlastní představy a někdy zažitě stereotypy s neotřelými pohledy nastupující vědecké generace. Pro domácí prostředí tvořila nepochybně zajímavou součást konference série příspěvků zahraničních účastníků, kde se objevila česká (československá) tematika.

Důležitou součástí projektu Konference mladých slavistů tvoří publikace textů konferenčních příspěvků, které prošly náročným edičním a recenzním řízením i jazykovou korekturou. V prosinci roku 2018 byl Nakladatelstvím Pavel Mervart vydán recenzovaný sborník s názvem *Proměny kulturní paměti ve slovanském areálu*, obsahující 13 textů od účastníků třináctého ročníku ze 4 zemí (Česko, Chorvatsko, Německo, Polsko), rozdělených do tří oddílů (Jazyk, Literatura, Dějiny a kultura). Jazykově a tematicky různorodé odborné studie spojuje obecný problém odrazu politicko-spoločenského vývoje v proměnách kulturní paměti. Mladí badatelé zkoumají daný fenomén na příkladech z regionu střední, východní a jihovýchodní Evropy. V současné době se ve fázi předtiskové přípravy nachází recenzovaný sborník čtrnáctého ročníku, jehož vydání tiskem se plánuje do konce roku 2019.

Úspěšný čtrnáctý ročník dává naději, že pražské sympozium mladých slavistů bude pokračovat i v příštích letech. Konání případného patnáctého ročníku záleží jak na podpoře ze strany hostující FF UK, tak i na ochotě nových studentů slavistických oborů zapojit se do přípravy celé akce. Konferenční rok 2018 jasně ukázal, že konkrétní slavistické téma má potenciál shromáždit vskutku mezinárodní a interdisciplinární okruh přednášejících i zájemců z řad akademické obce. Potvrdilo se, že i v čase sociálních sítí a moderních technologií umožňujících komunikaci na dálku mají osobní setkání a výměna názorů na půdě tradiční akademické instituce nezastupitelnou roli.

Marek Příhoda

Mezinárodní vědecká konference *Společná historie? Padesát let zkušeností Poláků, Čechů a Slováků v podmínkách nezávislosti, okupace a totalitárních režimů*, Vratislav 4.–5. října 2018

V roce 2018 bylo stěží možné, aby se vědecký život vyhnul osmičkovým výročím. V této souvislosti se proto konalo množství různých vědeckých konferencí, seminářů, své místo si našla i popularizace. I když k stěžejním tématům bezpochyby patřilo sté výročí vzniku Československa, ostatní „osmičky“ (1938 – 1948 – 1968) nezůstávaly pozadu a naopak vedly vědce k hledání souvislostí mezi jednotlivými výročími. Bezpochyby to bylo správně, neboť zamýšlet se izolovaně nad událostmi např. roku 1938 nebo 1948, aniž bychom brali v úvahu

rok 1918, není možné. A obdobně to platí i v případě pražského jara a okupace vojsky Varšavské smlouvy. Je přitom jasné, že pro naše severní sousedy nemají „osmičky“ takový význam, jako v našich dějinách. Přesto se ve dvacátém století také minimálně dvě najdou: v roce 1918 byl obnoven polský stát a v roce 1968 v Polsku proběhly protesty proti vládnoucímu komunistickému režimu.

Vědecké setkání zorganizované vatislavskou pobočkou polského Institutu národní paměti (Instytut Pamięci Narodowej – IPN) ve spolupráci s pražským Ústavem pro studium totalitních režimů a Vojenskou historickou kanceláří (Wojskowe Biuro Historyczne) ve Varšavě si vytklo za cíl porovnat historickou zkušenost Čechů, Slováků a Poláků v letech 1918–1968. Ne všechny referáty se však věnovaly komparaci. Přesto i ony představily řadu nových a zajímavých poznatků. V podstatě neprobádaným tématem dosud zůstávalo působení Čechů v polské meziválečné armádě. Dariusz Dąbrowski (IPN ve Vratislavi) představil životní osudy několika vojenských osobností, z nichž část dosáhla dokonce generálských hodností. István Janek z Historického ústavu Maďarské akademie věd v Budapešti zase předstřel maďarský pohled na rok 1918 a následující meziválečné období, které bylo Maďary chápáno zcela odlišně. Předpokládali, že utrpené územní ztráty bude snazší získat zpět právě na úkor Československa jakožto umělého a tím pádem i nestabilního státu. Na Slovensku se přitom střetávaly maďarské a polské zájmy. Polský vliv však, jak poukázal Martin Garek (Ústav paměti národa v Bratislavě), narážel jednak na poměrně silné rusofilství mezi slovenským obyvatelstvem a pak také na spor o Oravu a Spiš, jejichž odstoupení v roce 1938 nakonec slovenské sympatie k Polsku pohřbilo. Poslední nekomparativní téma přestavil Libor Svoboda (Ústav pro studium totalitních režimů v Praze). Zaměřil se na roli Československa při organizování útěků Poláků na Západ po roce 1948. I když je výzkum v této oblasti zatím na začátku, první výsledky naznačují, že se nejednalo o bezvýznamný migrační proud. Další výzkum bezpochyby přinese řadu zajímavých poznatků.

Těžiště konference leželo v komparatistice a v tomto směru byl vějíř témat skutečně velmi široký a dotkl se dokonce i současného přístupu k oslavám (Materusz Gniazdowski – Ośrodek Studiów Wschodnich ve Varšavě). Vybrané oblasti přitom korespondovaly s tématy, kterými se referující dlouhodobě zabývají. Zájmu se tedy těšila nejen poměrně populární témata, jako například porovnání Slovenského národního povstání s povstáním ve Varšavě (Marek Syrný – Muzeum Slovenského národního povstání v Banské Bystrici), německého represivního aparátu v českých zemích a v okupovaném Polsku (Jan Vajskebr – Ústav pro studium totalitních režimů v Praze), nebo právní a politické aspekty převzetí moci komunisty v Polsku (Ondrej Podolec – Ústav paměti národa v Bratislavě), ale také pokusy o porovnání rozsahu a intenzity protikomunistického odboje v Československu a Polsku (Adam Zítek – Národní archiv v Praze), rozdílné přístupy k reemigraci zahraničních krajanů v 50. letech (Dušan Segeš – Historický ústav Slovenské akademie věd v Bratislavě). Stranou pozornosti nezůstaly ani rozdíly anticírkevní propagandy (Marcin Sanak – Jagellońska univerzita v Krakově) a studentského hnutí v Polsku a Československu v roce 1968 (Kamil Dworzaczek – IPN ve Vratislavi).

Poměrně značnou pozornost věnovali referující ozbrojeným složkám obou států. Waldemar Grabowski (Instytut Pamięci Narodowej ve Varšavě) se věnoval srovnání fungo-

vání československé a polské sekce v rámci SOE (Special Operations Executive) a zdůraznil poměrně málo známý fakt, že část československých parašutistů přepravovala nad území protektorátu letadla s polskými osádkami. Jiří Friedl (Historický ústav AV ČR – pobočka Brno) v zamyšlení nad rozdíly mezi československou a polskou zahraniční armádou zdůraznil zejména odlišný postoj k Sovětskému svazu, který spolu se sporem o Těšínsko mezi příslušníky ozbrojených složek obou států vytvářel poměrně hlubokou propast. Jelikož většina příslušníků polské armády na Západě zůstala po válce v exilu, musela být polská lidová armáda (Ludowe Wojsko Polskie) „vyztužena“ množstvím sovětských důstojníků, oblečených dočasně do polských uniforem. To byl značný rozdíl – jak zdůraznil Grzegorz Hryciuk (Vratislavská univerzita) – ve srovnání s poválečnou československou armádou. Obecně lze říci, že Moskva se mnohem více musela angažovat v Polsku, kde by komunisté bez její podpory pozice rychle ztratili. Českoslovenští komunisté naproti tomu – jak zdůraznil Mirosław Szumiło (Instytut Pamięci Narodowej ve Varšavě) – byli politicky mnohem zkušenější, ale také dogmatictější. Konferenci uzavřel Andrzej Małkiewicz (Zelenohorská univerzita) zamyšlením nad současnou reflexí historie československo-polských vztahů.

I když primárním impulsem ke konání konference byla tzv. osmičková výročí, přece jen se dvoudenní setkání velmi odlišovalo od jiných podobných akcí, kterých se v loňském roce odehrál bezpočet. Historikové na této konferenci neopakovali dokola notoricky známá fakta. Ve svých referátech přinášeli mnoho nových údajů nebo se prostřednictvím komparace pokusili představit nové pohledy. O bohatou a podnětnou diskusi proto nebyla nouze.

Jiří Friedl

SEZNAM AUTORŮ

Vitalij Jurjevič Afiani, Ph. D.

Archiv Rossijskoj akademii nauk
Ul. Novocheremušinskaja 34, 117 218 Moskva, Rossija

Agata B. Domachowska, Ph.D.

Wydział Filologiczny
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
ul. Fosa Staromiejska 3, 87-100 Toruń, Polska
agata.domachowska11@gmail.com

doc. PhDr. Michail Vladimirovič Kovaljov, Ph.D.

Institut vsjeobščej istoriji, Rossiskaja akademija nauk
Leninskij prospekt 32A, 119 334 Moskva, Rossija
kovalevmv@yandex.ru

JUDr. PhDr. René Petráš, Ph. D.

Ústav právních dějin, Právnická fakulta
Univerzita Karlova, Praha
nám. Curieových 7, 116 40 Praha 1
petras@prf.cuni.cz

PhDr. Emil Voráček, DrSc.

Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.
Prosecká 76, 190 00 Praha 9
voracek@hiu.cas.cz

PhDr. Ondřej Žíla, Ph.D.

Institut mezinárodních studií, Fakulta sociálních věd
Univerzita Karlova, Praha
U Kříže 8 a 10, 158 00 Praha 5
ondrejzila@fsv.cuni.cz

Redakce / Editorial Board:

Vedoucí redaktoři / Editors-in-chief: Ladislav Hladký – Radomír Vlček

Výkonný redaktor / Managing Editor: Jiří Friedl

Redakční kruh / Associate Editors:

Roman Baron, Eva Irmanová, František Šístek, Jana Škerlová

Redakční rada / Editorial Council:

Lukáš Babka, Juraj Benko, Pavel Boček, Marcel Černý, Vladimír Gonč, Petr Kaleta, Miroslav Kouba, Kateřina Králová, Bohuslav Litera, Jan Němeček, Jiří Padevět, Jan Pelikán, Marek Příhoda, Přemysl Rosůlek, Josef Šaur, Václav Štěpánek, David Svoboda, Jaroslav Vaculík, Emil Voráček, Zbyněk Vydra, Jiří Vykoukal

Vědecká rada / Scholarly Advisory Board:

Jaroslav Pánek (Praha), Svatava Raková (Praha), Miroslav Tejchman (Praha),

Irena Gantar Godina (Ljubljana), Lubica Harbuľová (Prešov),

Piotr Maciej Majewski (Warszawa), Michal Reiman (Berlin), Miłoś Źezník (Warszawa),

Jelena Pavlovna Serapionova (Moskva)

Vydává Historický ústav AV ŹR, v. v. i. / Published by the Institute of History of AS CR, v. v. i.

Časopis vychází třikrát ročně / The journal is published three times a year

Adresa / Address: Prosecká 76, 190 00 Praha 9 – Nový Prosek

Tel.: +420 532 290 509; E-mail: slovanskyprehled@hiu.cas.cz

Pokyny pro autory / Submission Guidelines for Authors:

<http://www.hiu.cas.cz/nakladatelstvi/periodika/slovansky-prehled.ep>

ISSN 0037–6922

Slovanský přehled, ročník 105.

Distribuci pro předplatitele provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p.,

Politických vězňů 909/4, 225 99 Praha 1.

Přijem objednávek: telefonicky na bezplatné lince zpracovatele 800 300 302; na webu zpracovatele www.postabo.cz; písemně na adrese Česká pošta, s. p., oddělení předplatného tisku, Olšanská 38/9, 130 00 Praha 3; e-mail: postabo.prstc@cpost.cz.

Objednávky přijímá též:

Suweco CZ, s. r. o. (www.suweco.cz)

Kosmas, s. r. o. (www.kosmas.cz)

Jednotlivá čísla je možné koupit též
v Knihkupectví Academia nebo přímo
v Historickém ústavu AV ŹR, v. v. i.,
Prosecká 76, 190 00 Praha 9,
tel. 286 882 121, l. 230
e-mail: j.kozohorska@hiu.cas.cz.

Cena výtisku 100 Kč.

Výrobu zajišťuje nakladatelství

Aleš Skřivan ml., Praha 9 – Letňany

ISSN 0037-6922

9 770037 692004